

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΘΕΜΑ:
Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ
ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ
ΠΑΙΔΙΚΗ ΚΑΙ ΕΦΗΒΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Του Τσιότσιου Κωνσταντίνου**

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Κοκκινάκη Θεανώ**

Ρέθυμνο 2016

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	9
Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ	9
1.1. Η ψυχοσεξουαλική εξέλιξη – Τα πρώτα στάδια.....	10
1.1.1. Το στοματικό στάδιο	11
1.1.2. Το πρωκτικό στάδιο	12
1.1.3. Το φαλλικό στάδιο	13
1.1.4. Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα	15
1.1.5. Η λανθάνουσα περίοδος.....	16
1.1.6. Η σεξουαλική αναγέννηση της εφηβείας	17
1.2. Συμπεράσματα και Κριτική.....	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	21
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ	
ΘΕΩΡΗΣΗΣ	21
2.1. Ο συμπεριφορισμός και η ανάπτυξη της προσωπικότητας	26
2.2. Συμπεράσματα και Κριτική.....	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	30
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ERIK ERIKSON	
(1959)	30
3.1. Τα ψυχοκοινωνικά στάδια της ανάπτυξης.....	32
3.2. Έρευνες στο πεδίο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης.....	37
3.3. Συζήτηση και Κριτική.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	43
Η ΠΡΟΣΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ CARL ROGERS (1951).....	43
4.1. Οι θεμελιώδεις αρχές της προσωποκεντρικής θεωρίας	44

4.2. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας στην παιδική και εφηβική ηλικία κατά τον Rogers (1961)	46
4.3. Έρευνες στον τομέα της προσωποκεντρικής θεωρίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας.....	49
4.4. Συμπεράσματα και Κριτική.....	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	53
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΤΡΟΠΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ.....	53
5.1. Ναρκισσισμός και ναρκισσιστική δομή προσωπικότητας.....	53
5.2. Αντικοινωνική προσωπικότητα.....	55
5.3. Μανιακή προσωπικότητα	56
5.4. Σχιζοειδή Προσωπικότητα.....	57
5.5. Παρανοϊκή Προσωπικότητα	58
5.6. Μαζοχιστική Προσωπικότητα.....	59
5.7. Καταναγκαστική Προσωπικότητα.....	60
5.8. Υστερική Προσωπικότητα.....	60
5.9. Καταθλιπτικές προσωπικότητες	61
5.10. Η θεωρία της Karen Horney (1950).....	62
5.11. Έρευνες στο πεδίο των αντικειμενοτρόπων σχέσεων για την ανάπτυξη της προσωπικότητας.....	63
5.12. Το μοντέλο των αντικειμενότροπων σχέσεων και της αλληλεπίδρασης του Bornstein (1992)	65
5.12. Συμπεράσματα και Κριτική.....	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.....	69
ΤΟ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	69
6.1. Η θεωρία των χαρακτηριστικών του Gordon Allport (1921).....	70
6.2. Το Ερωτηματολόγιο των 16 παραγόντων του Raymond Cattell (1965) ...	74
6.3. Οι τρεις διαστάσεις της προσωπικότητας κατά τον Eysenck (1947)	76

6.4. Η θεωρία των πέντε παραγόντων (Big Five) της προσωπικότητας (McCrae & Costa, 1987).....	78
6.4.1 Έρευνες που μελετούν το μοντέλο των πέντε παραγόντων της προσωπικότητας.....	80
6.4.2. Συμπεράσματα και Κριτική.....	82
6.5. Κριτική Συζήτηση	83
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	90

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση εξετάζει με συστηματικό τρόπο την αναπτυξιακή πορεία της προσωπικότητας στην παιδική και εφηβική ηλικία. Αρχικά, επιχειρείται ο προσδιορισμός της έννοιας της προσωπικότητας και η ανάλυση των επιμέρους στοιχείων που αποδίδονται σε αυτή. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται ένα εύρος διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων σε σύγκριση με σύγχρονες έρευνες και ερευνητικά μοντέλα. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην συγκεκριμένη εργασία είναι: α) η θεωρία της Ψυχοσεξουαλικής Εξέλιξης, β) ο Συμπεριφορισμός και η Γνωστική Θεώρηση, γ) τα Ψυχοκοινωνικά Στάδια Ανάπτυξης του Erik Erikson, δ) η Προσωποκεντρική Θεωρία του Carl Rogers, ε) το Βιολογικό Μοντέλο, και στ) η θεωρία των Αντικειμενοτρόπων Σχέσεων. Τέλος, μέσα από την κριτική σύγκριση των κλασσικών αυτών θεωριών με τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα αναδεικνύονται ανερχόμενες ερευνητικές τάσεις και μελλοντικές κατευθύνσεις στο επιστημονικό πεδίο της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Λέξεις – Κλειδιά: προσωπικότητα, ανάπτυξη, παιδική-εφηβική ηλικία, θεωρητικές προσεγγίσεις, έρευνες.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιαστούν συστηματικά και όσο γίνεται σε βάθος, οι βασικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με τη δόμηση και την ανάπτυξη της προσωπικότητας στα αναπτυξιακά στάδια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση των θεωρητικών αυτών προσεγγίσεων είναι κριτική, καθώς επιχειρείται μια σύγκριση τους με σύγχρονες έρευνες ή ερευνητικά μοντέλα τα οποία επιβεβαιώνουν, απορρίπτουν ή διευρύνουν τις βασικές τους θέσεις. Ωστόσο, σε ένα πρώτο επίπεδο είναι σημαντικό να γίνει ο προσδιορισμός του όρου της *προσωπικότητας* και στη συνέχεια να εξεταστούν τα χαρακτηριστικά με βάση τα οποία αυτή διαφοροποιείται στην παιδική και εφηβική ηλικία.

Στην επιστήμη της Ψυχολογίας, η έννοια της *προσωπικότητας* συνιστά ένα επιστημονικό κατασκεύασμα που εξυπηρετεί τους μελετητές να αναλύσουν τον ψυχισμό του ατόμου. Έχει διαπιστωθεί ότι οι όροι που χρησιμοποιούνται στην επιστημονική βιβλιογραφία προκειμένου να γίνει αναφορά στην έννοια της προσωπικότητας ποικίλουν (χαρακτηριστικά, ιδιοσυγκρασία, τύποι, ταυτότητα, παράγοντες). Οι θεωρίες για την προσωπικότητα επιχειρούν να αναλύσουν την έννοια αυτή, να την αποσαφηνίσουν απομονώνοντας τα χαρακτηριστικά της, τους μηχανισμούς της και να εξηγήσουν την ανάπτυξή της. Ωστόσο, όπως είναι αναμενόμενο η έννοια της προσωπικότητας δεν είναι σαφής και δεν έχει παντού την ίδια σημασία, αλλά είναι στενά συνδεδεμένη με τις εκάστοτε σχολές και στάσεις των θεωρητικών. Πρόκειται, λοιπόν, για έναν αριθμό διαφορετικών προσεγγίσεων που μελετούν την έννοια, την δόμηση και την ανάπτυξη της προσωπικότητας από την δική τους οπτική (Mayer, 2007).

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη την ιδιαιτερότητα και την πολυπλοκότητα του συγκεκριμένου όρου, είναι σημαντικό αρχικά να γίνει μια απόπειρα ορισμού του. Η καθημερινή χρήση του όρου «προσωπικότητα» παραπέμπει στο σύνολο εκείνων των χαρακτηριστικών του ατόμου, που καθορίζουν την ατομικότητα του και κατ' επέκταση την διαφοροποίησή του από τους υπόλοιπους ανθρώπους. Ωστόσο, πέρα από αυτό τον απλό αλλά λειτουργικό ορισμό, έχουν γίνει και προσπάθειες πιο εξειδικευμένου και επιστημονικού προσδιορισμού της έννοιας αυτής. Συγκεκριμένα, παρατίθεται η ερμηνεία του J. C. Filloux (1977) σύμφωνα με τον οποίο η

προσωπικότητα είναι η μοναδική διαμόρφωση όλων των συστημάτων του ατόμου που είναι υπεύθυνα για τη συμπεριφορά του. Είναι ιδιαίτερη και μοναδική για το κάθε άτομο, παρόλο που εμφανίζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά με άλλα άτομα. Δεν αποτελεί ούτε γενεσιουργό αιτία ούτε αποτέλεσμα κάποιας ενέργειας, αλλά βρίσκεται κάπου στη μέση, διαθέτοντας δομή, οργάνωση και διαχρονικότητα (Mayer, 2007).

Πέρα, όμως, από τον πλουραλισμό των απόψεων ως προς τον ορισμό της έννοιας της προσωπικότητας, υπάρχουν ορισμένα κοινά σημεία που παρατηρείται ότι αποδίδονται σε αυτή. Αρχικά, η λέξη «προσωπικότητα» αναφέρεται στην συμπεριφορά του ατόμου και πιο συγκεκριμένα στους μηχανισμούς και τα κίνητρα που το οδηγούν να συμπεριφέρεται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, διαφοροποιώντας το από τα υπόλοιπα άτομα. Επιπλέον, περιλαμβάνει και τις επιμέρους γνωστικές και συναισθηματικές διεργασίες που χαρακτηρίζουν το άτομο, όπως για παράδειγμα οι επιθυμίες. Μια τρίτη κοινή βάση αποτελεί το γεγονός ότι η έννοια της προσωπικότητας αναφέρεται σε έμφυτα και επίκτητα στοιχεία που διαθέτει το άτομο και του προσδίδουν μια μοναδικότητα. Τέλος, παρά την μοναδικότητά της, η προσωπικότητα υφίσταται εξέλιξη. Δηλαδή, μεταβάλλεται και αναπτύσσεται συνεχώς ανάλογα με τα εκάστοτε ερεθίσματα που επιδρούν σε αυτή, όπως είναι για παράδειγμα το γήρας, οι εμπειρίες, το κοινωνικό περιβάλλον (Mayer, 2007).

Εστιάζοντας περισσότερο στην αναπτυξιακή αυτή πορεία που αναφέρθηκε παραπάνω, είναι σημαντικό να εξεταστεί η διαφορετικότητα ανάμεσα στην παιδική και εφηβική ηλικία τόσο του τρόπου σκέψης αλλά και της αίσθησης του εαυτού. Επειδή, σε διαφορετικές ηλικιακές βαθμίδες τα άτομα δημιουργούν διαφορετικές αναπαραστάσεις για την πραγματικότητα, είναι αναμενόμενο να υφίστανται και αντίστοιχες μεταβολές στον τομέα της προσωπικότητας. Μάλιστα, ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται την προσωπικότητά τους γίνεται ολοένα και πιο σύνθετος με την πάροδο των χρόνων. Οι αλλαγές που παρατηρούνται στην προσωπικότητα του ατόμου κατά την μετάβαση από την παιδική στην εφηβική ηλικία εντοπίζονται στους εξής τομείς: *αυτο-αντίληψη, αυτό-εκτίμηση και κοινωνική σύγκριση* (Damon & Hart, 1988· Ruble & Frey, 1991).

Η *αυτο-αντίληψη* έχει να κάνει με εκείνα τα γνωστικά σχήματα, που αναπτύσσονται και διαμορφώνονται σε όλη την πορεία της ζωής του ατόμου, και αφορούν τον ίδιο

του τον εαυτό. Στην παιδική ηλικία όταν το άτομο αποπειράται να περιγράψει τον εαυτό του, εστιάζει περισσότερο σε εξωτερικά, συμπεριφορικά ή σωματικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, κατά την μετάβαση στην εφηβική ηλικία οι περιγραφές αφορούν περισσότερο εσωτερικές ιδιότητες και συναισθήματα, κάτι που οι Damon και Hart ονόμασαν ψυχολογικό «*πορτρέτο του εαυτού*» (Damon & Hart, 1988).

Η *αυτο-εκτίμηση* αντιπροσωπεύει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τον ίδιο του τον εαυτό. Πρόκειται, δηλαδή, για την εικόνα που έχει σχηματίσει για τον εαυτό του με βάση την οποία αξιολογεί την προσωπικότητά του. Το πρόσημο της εικόνας αυτής βρίσκεται σε συνάρτηση με την επίτευξη ή μη των προσωπικών του επιδιώξεων και την αποδοχή του από τους σημαντικούς άλλους (Damon & Hart, 1988).

Τόσο η *αυτό-αντίληψη* όσο και η *αυτο-εκτίμηση* επηρεάζονται και διαμορφώνονται από έναν τρίτο παράγοντα, την *κοινωνική σύγκριση*. Η κοινωνική σύγκριση αφορά τους σημαντικούς άλλους. Διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην παιδική ηλικία, καθώς είναι απαραίτητη προκειμένου το παιδί να αυτό-προσδιοριστεί σε σχέση με τους συνομηλίκους του. Στην εφηβική ηλικία μέσω της κοινωνικής σύγκρισης ο έφηβος επιτυγχάνει την κοινωνικοποίησή του, ενεργοποιώντας πολλαπλούς εαυτούς προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανταγωνιστικές κοινωνικές απαιτήσεις (Ruble & Frey, 1991).

Η μελέτη των χαρακτηριστικών της μετάβασης από την παιδική στην εφηβική ηλικία, δεν θα μπορούσε να μην περιλαμβάνει το χαρακτηριστικό του *εγωκεντρισμού*. Πρόκειται για ένα φυσιολογικό αναπτυξιακό φαινόμενο που δομεί την προσωπικότητα του ατόμου και εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές στο εκάστοτε αναπτυξιακό στάδιο. Ξεκινά από την βρεφική και την παιδική ηλικία, ενώ σταδιακά υποχωρεί με το πέρας της εφηβείας, καθώς διενεργούνται πιο εξειδικευμένες νοητικές λειτουργίες που επιτρέπουν στον έφηβο να αποκεντρώσει τον τρόπο σκέψης του με τη βοήθεια της κοινωνικής εμπειρίας. Κατά την παιδική ηλικία, ο *εγωκεντρισμός* είναι ουσιαστικά η αποτυχία του ατόμου να διαφοροποιήσει την κατάσταση του παροδικού από εκείνη του μόνιμου. Παράλληλα, δυσκολεύεται να πραγματοποιήσει αξιολογικές κρίσεις και διακρίσεις ανάμεσα στο υποκείμενο και στο αντικείμενο, αλλά και μεταξύ ατομικού και καθολικού. Η μετάβαση, ωστόσο, στην εφηβική ηλικία συνοδεύεται

από την εμφάνιση δύο μορφών εγωκεντρισμού κατά τον D. Elkind (1987): το *φανταστικό ακροατήριο* και τον *προσωπικό μύθο*. Σύμφωνα με το *φανταστικό ακροατήριο*, ο έφηβος διακατέχεται από την πεποίθηση ότι είναι το αντικείμενο της προσοχής των γύρω του, οι οποίοι είτε τον επικρίνουν είτε τον θαυμάζουν, ανάλογα με το αν η αυτο-εκτίμηση του έχει θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Πρόκειται, για ένα είδος ψυχαναγκαστικού ελέγχου που ασκεί ο έφηβος στον εαυτό του. Το χαρακτηριστικό του *προσωπικού μύθου* συνδέεται κατά έναν τρόπο με το *φανταστικό ακροατήριο*. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, το άτομο βιώνει μια αίσθηση ατροφότητας και διακατέχεται από την εγωκεντρική πεποίθηση ότι αποτελεί μια σημαντική προσωπικότητα, που κεντρίζει το ενδιαφέρον των υπολοίπων. Παράλληλα, χαρακτηρίζεται από μια μοναδικότητα, που καθιστά δύσκολη την κατανόηση του από τους άλλους (Elkind, 1987).

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη την πολυπλοκότητα του όρου της *προσωπικότητας* καθώς και τις ιδιαιτερότητες που την χαρακτηρίζουν κατά την μετάβαση από την παιδική στην εφηβική ηλικία, στα επόμενα κεφάλαια εξετάζεται η αναπτυξιακή της πορεία μέσα από το πρίσμα έξι βασικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Πρόκειται για: α) την θεωρία της Ψυχοσεξουαλικής Εξέλιξης, β) τον Συμπεριφορισμό και την Γνωστική Θεώρηση, γ) τα Ψυχοκοινωνικά Στάδια Ανάπτυξης του Erik Erikson (1959), δ) την Προσωποκεντρική Θεωρία του Carl Rogers (1951), ε) το Βιολογικό Μοντέλο και στ) την θεωρία των Αντικειμενοτρόπων Σχέσεων. Η επιλογή των συγκεκριμένων θεωρητικών προσεγγίσεων έγινε με κριτήριο την περιεκτικότητα των θέσεων τους όσον αφορά τον τομέα της προσωπικότητας. Μια θεωρία προσωπικότητας θα πρέπει να περιλαμβάνει μια σειρά από οργανωμένες θέσεις και να μπορεί να κάνει προβλέψεις για ένα ευρύ φάσμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Pervin & John, 2001).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Η (κλασσική) Ψυχανάλυση θεωρεί ότι η πλήρης κατανόηση των διαφορών και των κοινών στοιχείων που έχει η εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα συντελεί ουσιαστικά στην ανάπτυξη. Ο τρόπος και ο βαθμός με τον οποίο γίνεται αντιληπτή από το «εγώ» μας η πολυσύνθετη σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας δεν παραμένει σταθερή και αμετάβλητη κατά την διάρκεια της ζωής μας, πολλές φορές κάμπτεται ή και εξαφανίζεται (ψύχωση). Οι ενορμήσεις και τα πεπρωμένα ευθύνονται κυρίως για την διαμόρφωση της ψυχικής πραγματικότητας. Όσο δε περισσότερο κατανοούμε, αντιλαμβανόμαστε και επικοινωνούμε με τον κόσμο του ασυνειδήτου μας, τόσο περισσότερο συμβάλουμε στην σταθεροποίηση της ψυχικής μας υγείας, δημιουργικότητας και ψυχικής μας ελευθερίας (Ellenberger, 1970). Συγκεκριμένα, ο ίδιος ο Freud (1900) αναφέρει ότι το ασυνείδητο είναι η πραγματική ψυχική πραγματικότητα. Η φύση του είναι άγνωστη σε εμάς όσο και η πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου. Αναφέρει ακόμα ότι η ψυχική πραγματικότητα είναι μια συγκεκριμένη μορφή ύπαρξης που δεν πρέπει να συγχέεται με την φυσική πραγματικότητα (Freud, 1900).

Αρχικά, το ασυνείδητο είχε θεωρηθεί ότι αποτελεί μια δυναμική, ψυχική περιοχή, στην οποία εδράζονται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: λογοκρισία, απώθηση, αρχή της ευχαρίστησης και αρχή της πραγματικότητας, ψυχο-δυναμική, πρωτογενής / δευτερογενής διεργασία κ.α. Στη συνέχεια ωστόσο, το ασυνείδητο θεωρήθηκε ψυχική ποιότητα που επηρεάζει σημαντικά τις τρεις θεσμικές βαθμίδες της προσωπικότητας (εκείνο, εγώ, υπερεγώ) και σφραγίζει τα περιεχόμενά τους. Το ψυχικό όργανο θεωρείται ότι αποτελείται από τρεις τόπους: το συνειδητό, το προσυνειδητό και το ασυνείδητο. Ο καθένας έχει το δικό του περιλαμβανόμενο αναπαραστατικό υλικό, τους δικούς του συνειρμικούς νόμους, τη δική του ενέργεια και λειτουργία (Laplanche & Pontalis, 1968). Ειδικότερα:

Ασυνείδητο: Το ασυνείδητο περιέχει αναπαραστατικούς σχηματισμούς, καλυμμένους με ενορμητική ενέργεια, που μέσω της απώθησης δεν γίνονται αντιληπτοί στην συνείδηση. Κυριαρχούν οι συνειρμικοί νόμοι της *πρωτογενούς διαδικασίας*

(μετάθεση, συμπύκνωση, άγνοια της χρονικότητας, της αιτιότητας, της ανακολουθίας). Συνεχώς γίνεται προσπάθεια για προσπέλαση στην σφαίρα της συνείδησης και άμεσης πραγματοποίησης της ασυνείδητης επιθυμίας (*αρχή της ευχαρίστησης*).

Προσυνειδητό: Περιλαμβάνει ασυνείδητα, αλλά και εν δυνάμει συνειδητά περιεχόμενα. Στο σύνορο μεταξύ προσυνειδητού και ασυνείδητου λειτουργεί η απώθηση και η λογοκρισία, η οποία διαμέσου συνεχών αντιεπενδύσεων και αποεπενδύσεων, δεν επιτρέπει στα ασυνείδητα περιεχόμενα να έχουν διέλευση στη συνείδηση, χωρίς να υποβληθούν αλλαγές από την δευτερογενή διαδικασία.

Συνειδητό: Το συνειδητό αποτελείται από περιεχόμενα (αναπαραστάσεις πραγμάτων, λέξεων, μνημονικά συστήματα) στα οποία υπάρχει άμεση πρόσβαση. Παίρνει πληροφορίες από τον εξωτερικό κόσμο και από το εσωτερικό του σώματος. Λειτουργεί σύμφωνα με την *αρχή της πραγματικότητας* και τις *δευτερογενείς διαδικασίες σκέψης* (λογική, κριτική σκέψη, διαχείριση της έλλειψης, αναστολή της άμεσης ευχαρίστησης) (Laplanche & Pontalis, 1968).

Στη συνέχεια όμως και όπως προαναφέραμε, η θεωρία αυτή μετασχηματίστηκε και το ασυνείδητο έπαψε πλέον να θεωρείται «τόπος». Στο καινούργιο μοντέλο, το «εκείνο/id», είναι η πηγή της ενορμητικής ενέργειας (ενορμήσεις ζωής έναντι ενορμήσεων θανάτου), το εγώ είναι το μέρος που ψυχισμού που διαφοροποιείται από το εκείνο καθώς επηρεάζεται από την εξωτερική πραγματικότητα και από τις ταυτίσεις με τα πρωταρχικά αντικείμενα, ενώ το «υπερεγώ» είναι το αποτέλεσμα από μια μεγαλύτερη διαφοροποίηση εντός του «εγώ» (Freud, 1923).

1.1. Η ψυχοσεξουαλική εξέλιξη – Τα πρώτα στάδια

Καθοριστική τόσο για το έργο του Φρόιντ όσο και για την πορεία της ψυχανάλυσης γενικότερα είναι το έργο του σχετικά με την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου, η οποία συμβάλλει στην κατανόηση της δομής της προσωπικότητας του ατόμου.

Η ψυχοσεξουαλική εξέλιξη γίνεται κατά στάδια. Η μεταβίβαση από το ένα στάδιο στο άλλο γίνεται από το κατώτερο προς το ανώτερο, με τρόπο που δεν είναι ανεξάρτητος και αυτοτελής, αλλά σταδιακός. Το πέρασμα αυτό χαρακτηρίζεται από την μερική συνύπαρξη του ενός σταδίου με το επόμενο. Τυχόν προβλήματα που ανακύπτουν σε ένα επόμενο στάδιο ή έντονα ερεθίσματα ενός προηγούμενου σταδίου ή διάφορες άλλες αιτίες είναι δυνατόν να μην επιτρέψουν την πλήρη ελευθέρωση από ένα στάδιο. Αυτό θα έχει σαν επακόλουθο το γεγονός ότι το άτομο ψυχοσεξουαλικά δεν δύναται να εξελιχθεί πλήρως στα επόμενα στάδια. Η περίπτωση αυτή ονομάζεται καθήλωση και μελλοντικές δυσχέρειες δύναται να πυροδοτήσουν την προβληματικότητα του σταδίου καθήλωσης και να παρατηρηθούν παλινδρομικές κινήσεις που εκφράζουν τη λίμπιντο του σταδίου αυτού (Βοσνιάδου, 2001).

Τα προγενετήσια *στάδια* είναι το στοματικό (περίπου μέχρι την ηλικία των 18 μηνών), το πρωκτικό (18 με 36 μήνες) και το φαλλικό (από 3 μέχρι 5 ετών). Προφανώς τα ονόματα τους δηλώνουν τις ερωτογενείς ζώνες που δραστηριοποιείται η λίμπιντο στην καθορισμένη ηλικία. Οι ζώνες αυτές είναι σημαντικές αφού αποτελούν την προέλευση ενορμήσεων και διευθετούν όμως και τις σχέσεις του παιδιού με τον εσωτερικό και τον εξωτερικό κόσμο (Βοσνιάδου, 2001).

1.1.1. Το στοματικό στάδιο

Το στόμα είναι η πρώτη ερωτική ζώνη του ανθρώπου μέσω της οποίας απολαμβάνει την ικανοποίηση του θηλασμού. Με την απόκτηση των δοντιών η ικανοποίηση αυτή μεταφέρεται στο δάγκωμα. Στο στάδιο αυτό το νεογέννητο επιδιώκει την ενσωμάτωση και απορρόφηση του κόσμου που αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει και είναι απόλυτα εξαρτώμενο από τους άλλους. Όταν οι άλλοι ανταποκρίνονται και ικανοποιούνται οι ανάγκες του, τότε το νήπιο σχηματίζει μια αισιόδοξη και θετική αντίληψη του κόσμου και της ύπαρξής του. Σε αντίθετη περίπτωση εδραιώνεται η απαισιοδοξία και η πίστη ότι το περιβάλλον και ο κόσμος θα είναι πάντα εχθρικός (Freud, 1923).

Κατά τον Freud (1914) η καθήλωση σε αυτό το στάδιο μπορεί να οφείλεται είτε σε υπερβολική ικανοποίηση είτε σε στέρηση ικανοποίησης και οδηγεί σε άτομα που η

στοματική ικανοποίηση τους απασχολεί ιδιαίτερα. Τα άτομα αυτά αντλούν ικανοποίηση με το με το πιπίλισμα ή το μάσημα γλυκών, το κάπνισμα, το ποτό ή ακόμα με την υπερβολική φλυαρία. Η καθήλωση σε αυτό το στάδιο μπορεί να οδηγήσει σε τρόπους συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν το στάδιο αυτό, όπως παθητικότητα, εξάρτηση, ενδιαφέρον για την ενσωμάτωση των αξιών, της "καλοσύνης" των άλλων. Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του στοματικού τύπου σχετίζονται με τις ψυχολογικές διεργασίες που διαδραματίζονται σε αυτό το στάδιο και συνεχίζουν να υπάρχουν σε όλη την διάρκεια της ζωής του ατόμου. Οι χαρακτήρες αυτοί είναι ναρκισσιστές και ενδιαφέρονται μόνο για τον εαυτό τους. Δεν εμπιστεύονται και δεν αποδέχονται τους άλλους σαν ανεξάρτητες προσωπικότητες, αλλά εστιάζουν σε αυτό που μπορούν να πάρουν από αυτούς (π.χ. τροφή). Έχουν συνεχώς απαιτήσεις, τις οποίες ζητούν να εκπληρωθούν με παρακλητικό τρόπο ή ακόμα και με επιθετικό. Τα άτομα αυτά είναι ανυπόμονα, άπληστα και ευέξαπτα, καθώς κυριαρχούνται συχνά από αισθήματα ζήλιας και ζηλοφθονίας. Η διάθεση τους είναι μελαγχολική και απαισιόδοξη με έντονο το αίσθημα κενού (John & Pervin, 2001).

1.1.2. Το πρωκτικό στάδιο

Με την ανάπτυξη του νηπίου (18 με 36 μήνες) και την απόκτηση νέων δεξιοτήτων όπως η κινητικότητα και η επικοινωνία η ζώνη ενδιαφέροντος αρχίζει να μετακινείται στον πρωκτό. Το παιδί μαθαίνει να συγκρατεί ή να αποβάλλει τα κόπρανα του που επενεργούν ως διεγερτική μάζα σε ένα σεξουαλικά ευαίσθητο τμήμα της βλεννογόνου. Κατά τον Freud (1914) το στάδιο αυτό είναι πολύ σημαντικό καθότι στο παιδί διαμορφώνονται τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του. Στο παιδί ζητείται να μάθει να ασκεί έλεγχο στο σώμα του και να αποδεύει όταν και εκεί που επιτρέπεται. Το νήπιο μεταχειρίζεται τα κόπρανα του σαν ένα μέρος του σώματός του. Αποβάλλοντας τα μπορεί να εκφράσει την ενεργή του συμμόρφωση προς το περιβάλλον, ενώ συγκρατώντας τα δηλώνει την ανυπακοή του. Το παιδί, επομένως, είτε συμμορφώνεται, είτε αποφασίζει να μην υποκύψει στις απαιτήσεις των άλλων είτε ανταπεξέρχεται με επιτυχία στην εξουσία χωρίς να αισθάνεται ότι εξαρτάται από τα «θέλω» των άλλων. Ο Φρόυντ έχει μελετήσει σε βάθος τα χαρακτηριστικά που

είναι δυνατόν να απορρέουν από την καθήλωση σε αυτό το στάδιο. Για παράδειγμα, αν οι γονείς στερήσουν αυστηρά στο παιδί την ικανοποίηση να παίζει με τα περιττώματα του, διαμορφώνουν ένα ενήλικα που πιθανώς θα έχει αναπτύξει εμμονές με την καθαριότητα και την μεθοδικότητα. Η φιλαργυρία επίσης θεωρείται ότι πιθανώς να οφείλεται στο ότι το παιδί αρνιόταν να αποδεύει "ελεύθερα" (Freud, 1923).

Η ονομαζόμενη πρωκτική τριάδα αποτελεί το αναγνωριστικό γνώρισμα του πρωκτικού τύπου. Τα χαρακτηριστικά της τριάδας είναι: α) η αγάπη για την καθαριότητα και την τάξη, β) η οικονομία και η φιλαργυρία, και γ) η ισχυρογνωμοσύνη. Για τον πρωκτικό τύπο είναι απαραίτητο να είναι τα πάντα καθαρά και σε τάξη. Ρητά όπως «Η καθαριότητα είναι μισή αρχοντιά» αναφέρονται συχνά από αυτόν και καταδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο έχει επιλέξει να διάγει τη ζωή του. Η επιθυμία του ως νήπιο, να κρατά τα σημαντικά κόπρανα του, σχετίζεται με το δεύτερο γνώρισμα της τριάδος «οικονομία - φιλαργυρία - ισχυρογνωμοσύνη». Ο πρωκτικός τύπος έχει μια καταναγκαστική ανάγκη να κρατά τα πράγματα υπό την κατοχή του. Χαίρεται να αποκτά πράγματα, ό,τι και να είναι, ενώ ανησυχεί για την σπατάλη (Freud, 1923).

Σύμφωνα με την Ψυχαναλυτική Θεωρία της ανάπτυξης, το τρίτο χαρακτηριστικό της τριάδας «η ισχυρογνωμοσύνη», σχετίζεται με την έλλειψη υπακοής του νηπίου να εγκαταλείπει το κάθισμα της τουαλέτας, ιδιαίτερα όταν του το ζητούν άλλοι, κατά το πρωκτικό στάδιο. Σαν ενήλικας με καθήλωση σε αυτό το στάδιο, αγωνίζεται για δύναμη και ισχύ, ανησυχεί ιδιαίτερα μήπως χάσει τον έλεγχο, χαρακτηρίζεται σαν άκαμπτος, αν και αναρωτιέται αν πρέπει να υποκύπτει ή να επαναστατεί. Τέλος, το απασχολούν ιδιαίτερα, τα «πρέπει» και τα καθήκοντα (Freud, 1923).

1.1.3. Το φαλλικό στάδιο

Σε ηλικία των 3-5 χρονών το παιδί, ερχόμενο σε επαφή με άλλα παιδιά, παρατηρεί τις διαφορές των 2 φύλων και τα γεννητικά του όργανα αρχίζουν να του κεντρίζουν το ενδιαφέρον. Ενδεχομένως αρχίζει να απολαμβάνει τον αυνανισμό ή να διεγείρεται από διάφορες καταστάσεις, όπως όταν κάνει μπάνιο. Σύμφωνα με την Φροϋδική

θεωρία μέχρι την ηλικία αυτού του σταδίου, η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη είναι η ίδια και για τα δύο φύλα και διαχωρίζεται από το στάδιο αυτό. Το αγόρι σε αυτή την ηλικία μπορεί να εκδηλώσει επιθυμίες, που δηλώνουν την σεξουαλική περιέργεια του προς τη μητέρα, όπως να κοιμάται μαζί της το βράδυ. Τα ερωτικά συναισθήματα που ξυπνούν στο σώμα του, τα στρέφει προς το πιο προσφιλές του πρόσωπο και δυναμώνουν τα αισθήματα στοργής που τρέφει για την μητέρα του, με την οποία επιθυμεί να έχει μια στενή σχέση. Τα συναισθήματα ανταγωνισμού προς τον πατέρα που αρχίζει να βιώνει το παιδί ενδέχεται να οδηγήσουν σε συναισθήματα φόβου και εχθρότητας. Επειδή δε η καρδιά του ενδιαφέροντος του είναι το πέος του, και συγχρόνως αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα σε πολύ μεγάλο βαθμό με την φαντασία του στο αγόρι δημιουργείται ο φόβος του ευνουχισμού. Το κορίτσι αντίστοιχα με το αγόρι αρχίζει να αποκτά ένα ανάλογο ενδιαφέρον προς τον πατέρα του (Freud, 1923).

1.1.4. Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα

Κατά τη διάρκεια του φαλλικού σταδίου εμφανίζεται μία νέα κατάσταση την οποία ο Freud ονόμασε Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα και θεώρησε ότι έχει καθολική ισχύ. Ωστόσο, ανθρωπολογικές μελέτες πιθανολογούν ότι το σύμπλεγμα αυτό είναι χαρακτηριστικό σε ορισμένου τύπου οικογενειακές δομές, όπως ήταν οι πατριαρχικές που ήταν επικρατές μοντέλο στην εποχή του Freud, αλλά δεν συναντώνται σε όλους τους πολιτισμούς (Freud, 1923).

Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα εισάγει το παιδί σε μια τριαδική λογική ή σε μια τριαδική αντικειμενότροπο σχέση, διαφορετική από τη δυαδική λογική που επικρατούσε στα προγενετήσια στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης. Κατά το οιδιπόδειο σύμπλεγμα το παιδί οδηγείται σε μια εσωτερική σύγκρουση εξ αιτίας του σεξουαλικού ενδιαφέροντος που αναπτύσσει για τον γονέα του αντίθετου φύλου και την αγάπη και φόβο που νιώθει για τον γονέα του ίδιου φύλου (Freud, 1924).

Όταν όλα εξελιχθούν ομαλά το παιδί απωθεί το σεξουαλικό του ενδιαφέρον για τον γονέα του αντίθετου φύλου, ταυτίζεται με τον γονέα του ίδιου φύλου και φτάνει στο αποτέλεσμα της συγκρότησης του Υπερεγώ. Τα σεξουαλικά και συναισθηματικά

πρότυπα της μετέπειτα ζωής του αγοριού καθορίζονται από τον τρόπο που αυτό αντιμετωπίζει αυτή την σύγκρουση. Η ισχυρή ταύτιση με τον πατέρα ισχυροποιεί την ψυχοσεξουαλική εξέλιξη του ατόμου, το οποίο υιοθετεί γονικές στάσεις και απαγορεύσεις οι οποίες δημιουργούν την βάση του Υπερεγώ. Επίσης αυτή η ταύτιση καθορίζει το χαρακτήρα των σεξουαλικών σχέσεων του εφήβου. Η υπέρμετρη ζήλια και φόβος για τον πατέρα, μπορεί να προκαλέσει αμφιθυμικά αισθήματα για την μητέρα. Τα αντίθετα αυτά συναισθήματα (έλξης και ενοχής) οδηγούν το αγόρι να υπερεξιδανικεύσει την μητέρα του για να μπορέσει να απωθήσει την έλξη την οποία αισθάνεται. Η ταυτόχρονη ύπαρξη συναισθημάτων στοργής και σεξουαλικής έλξης και η δυσκολία της διαχείρισης αυτών των συναισθημάτων, θα διαμορφώσει ένα έφηβο που ή θα εξιδανικεύει τις γυναίκες ή θα τις θεωρεί κατάλληλες μόνο για σεξουαλική επαφή (Freud, 1923).

Όσο δε αφορά την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των κοριτσιών, ο Freud υποστηρίζει ότι το κορίτσι βιώνει συναισθήματα απώλειας όταν αντιλαμβάνεται ότι δεν έχει πέος. Υποτιμά δε όλες τις γυναίκες όταν αντιλαμβάνεται ότι είναι κοινό χαρακτηριστικό τους. Ο φθόνος του πέους βοηθά τώρα το κορίτσι να στρέψει προς τον πατέρα, τα θετικά αισθήματα που νιώθει για την μητέρα του. Ο Freud θεωρούσε τις επιθυμίες των κοριτσιών να ανταγωνίζονται τους άντρες καθώς και τις φανταστικές εγκυμοσύνες τους σαν ασυνείδητες επιθυμίες για να αποκτήσουν το μέλος "που λείπει". Η θεωρία αυτή (ο φθόνος του πέους) αμφισβητείται από πολλούς ψυχαναλυτές (π.χ. ο Jones, 1927) και έχει χαρακτηριστεί υπερβολικά "φαλλοκεντρική". Όπως ο στοματικός και πρωκτικός τύπος εκφράζουν την μερική καθήλωση στον αντίστοιχο στάδιο εξέλιξης, έτσι και ο φαλλικός τύπος είναι το δημιούργημα μερικής καθήλωσης στο στάδιο του Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Σε αυτό το στάδιο η καθήλωση έχει διαφορετικές συνέπειες για τους άνδρες και διαφορετικές για τις γυναίκες. Ιδιαίτερη σημασία έχει δοθεί στα αποτελέσματα της καθήλωσης για τους άνδρες. Στο στοματικό τύπο το σημαντικότερο είναι «παίρνω», στο πρωκτικό τύπο είναι «ελέγχω» και στον φαλλικό είναι «είμαι άντρας». Ο φαλλικός τύπος είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικός, παλεύει για να έχει τον τίτλο του αρρενωπού και δυναμικού άντρα και φροντίζει πάντα καταναγκαστικά να επιβεβαιώνει τον ανδρισμό και την δύναμη του. Μέσα από την εξαιρετικά επιδεικτική συμπεριφορά αυτών των ανθρώπων διαφαίνεται η μεγάλη τους κρυφή ανησυχία για ευνουχισμό (John & Pervin, 2001).

Η γυναίκα με μερική καθήλωση στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα χαρακτηρίζεται σαν υστερική προσωπικότητα. Σαν νήπιο ταυτίζεται υπερβολικά με την μητέρα της και τη θηλυκότητα της στην προσπάθεια της να αντισταθεί και να ισοροπήσει τις οιδιπόδειες επιθυμίες της. Γίνεται γοητευτική και φροντίζει να προσελκύει την προσοχή του πατέρα της χωρίς όμως να αποδέχεται το ερωτικό της ενδιαφέρον για αυτόν. Σαν ενήλικη γυναίκα αγαπά το φλερτ αρνούμενη όμως τις ερωτικές της προθέσεις. Συμπεριφέρεται σαν αφελής, αναζητά την ρομαντική αγάπη και νιώθει τελείως αδύναμη σε δύσκολες καταστάσεις στη ζωή, την οποία τελευταία έχει εξιδανικεύσει (John & Pervin, 2001).

1.1.5. Η λανθάνουσα περίοδος

Η λανθάνουσα περίοδος αναφέρεται στην ηλικία των 5 με 6 ετών μέχρι την εφηβεία. Σε αυτή την φάση η σεξουαλικότητα δεν εκδηλώνεται καθότι το Υπερεγώ έχει πλέον συγκροτηθεί και καταστέλλει τις ενορμήσεις. Συγχρόνως δε το Ιδεώδες του Εγώ μετουσιώνει τις ενορμήσεις σε δραστηριότητες και αντικείμενα που έχουν την αποδοχή του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος όπως καλλιτεχνικές ή αθλητικές δραστηριότητες (Freud, 1914).

Οι αντιδραστικοί σχηματισμοί αποτελούν έναν άλλο συχνά χρησιμοποιούμενο μηχανισμό άμυνας κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, που αντιπροσωπεύει σχηματικά την από-επένδυση των "απαγορευμένων" αντικειμένων και αναπαραστάσεων και την επένδυση άλλων αυτή τη φορά αντιθέτου περιεχομένου. Έτσι, η λανθάνουσα περίοδος χαρακτηρίζεται από την αποσεξουαλικοποίηση των ενορμήσεων και η λίμπιντο μετουσιώνεται σε τρυφερά αισθήματα και ενδιαφέρον για διάφορες δραστηριότητες (Freud, 1923).

Όμως, κατά τη διάρκεια της λανθάνουσας περιόδου πραγματικές σεξουαλικές ενασχολήσεις, όπως ο αυνανισμός αρχίζουν να εμφανίζονται. Η εφηβεία θα σηματοδοτήσει την έναρξη της ναρκωμένης σεξουαλικής δραστηριότητας, ο χειρισμός της οποίας θα απαιτήσει σημαντικές συναισθηματικές αλλαγές στην ζωή του παιδιού. Αυτό θα αποτελέσει πηγή κρίσεως που θα εκφράζεται με εσωτερικές αναταραχές και συγκρούσεις με τους άλλους. Στην έναρξη της εφηβείας οι γονείς θα

ξαναβρεθούν στο επίκεντρο της σεξουαλικής αφύπνισης, αν όμως όλα εξελιχθούν ομαλά σύντομα ο έφηβος θα στρέψει το ενδιαφέρον του σε νέα αντικείμενα πόθου (Freud, 1923).

1.1.6. Η σεξουαλική αναγέννηση της εφηβείας

Η ψυχοσεξουαλική ολοκλήρωση που συντελείται κατά τη διάρκεια της εφηβείας, εμπλέκει το σώμα, τις ταυτίσεις, τις ναρκισσιστικές και αντικειμενοτρόπους επενδύσεις. Η όλη διαδικασία είναι πολύ ευαίσθητη με αντιφατικά αλληλοεπηρεαζόμενα συναισθήματα, και είναι πολύ πιθανή η παρέκκλιση από την φυσιολογική εξέλιξη και η δημιουργία ψυχοπαθολογικών καταστάσεων (Freud, 1923).

Κατά την ψυχαναλυτική θεώρηση της εφηβείας, μεγάλη σημασία αποδίδεται στο Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα, το οποίο αποτελεί την ψυχική και κοινωνική βάση πάνω στην οποία θεμελιώνεται η προσωπικότητα του εφήβου. Κατά την μετάβαση στην εφηβική ηλικία και λόγω της ανερχόμενης σεξουαλικής του ορμής, το άτομο αναβιώνει συγκρουσιακές καταστάσεις η οποίες προέρχονται από την παιδική ηλικία και συνδέονται με το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα. Η επίδραση του Οιδιπόδειου Συμπλέγματος βρίσκει έδαφος εξαιτίας της ωρίμανσης των γεννητικών οργάνων επαναφέροντας στον έφηβο παλαιές αιμομικτικές ενορμήσεις. Εκείνο ακριβώς είναι το καθοριστικό σημείο κατά το οποίο ο έφηβος αποπειράται να ξεπεράσει το άγχος και τα αισθήματα ενοχής που βιώνει, υιοθετώντας μια απορριπτική στάση απέναντι στα γονεϊκά πρότυπα (Freud, 1924).

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική προσέγγιση, η γονεϊκή απόρριψη είναι ο λόγος για τον οποίο η αίσθηση ταυτότητας του εφήβου κλονίζεται και επέρχεται κρίση. Μέσω την γονεϊκής απόρριψης αποφεύγεται η αιμομικτική επιθυμία και το άτομο προστατεύει τον εαυτό του από τις ασυνείδητες αυτές παρορμήσεις. Ουσιαστικά πρόκειται για μια βαθιά ασυνείδητη επιθυμία για επιστροφή στην ασφάλεια και την προστασία της μήτρας η οποία έρχεται σε σύγκρουση με τις επιταγές «απογαλακτισμού» της εφηβείας. Η κοινωνική πραγματικότητα προβλέπει την σταδιακή αυτονομία και ανεξαρτητοποίηση του εφήβου από τους οικογενειακές ρίζες

προκειμένου να επιτευχθεί η ομαλή μετάβασή του στην ενήλικη ζωή (Loewald, 1979).

Ο J. Lacan (1953) υποστηρίζει ότι η εικόνα που έχει το άτομο για το σώμα του αποτελεί το συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας. Στον έφηβο η απότομη σωματική διάπλαση με έντονα τα χαρακτηριστικά του φύλου, αρκετά συχνά προκαλεί αναστάτωση. Συγχρόνως αισθάνεται το ζύπνημα της σεξουαλικότητας του με την δραστηριοποίηση ερωτογενών σωματικών ζωνών, με έμφαση στις γενετήσιες. Ο έφηβος μπροστά στην σωματική του δραστηριοποίηση εκπλήσσεται και αντιλαμβάνεται ότι δεν γνωρίζει τον εαυτό του. Το εφηβικό σώμα καθώς βιώνει διαρκείς αλλαγές, δυσχεραίνει την ικανότητα του ατόμου να συλλάβει τον εαυτό του σαν έναν ενοποιημένο σύνολο, προκαλώντας σύγχυση λόγω αδυναμίας σύνθεσης του «Εγώ». Τα έντονα συναισθήματα ανασφάλειας και αβεβαιότητας για τον εαυτό του πηγάζουν από το γεγονός ότι η πλασματική ισορροπία που είχε επιτευχθεί κατά την λανθάνουσα περίοδο βρίσκεται σε κρίση εξαιτίας της διαταραγμένης σχέσης του εφήβου με τα γονεϊκά πρόσωπα (Lacan, 1953).

Η προσπάθεια του εφήβου, να διαχειριστεί όλες αυτές τις οι ψυχολογικές και σωματικές αλλαγές που του συμβαίνουν, έχει σαν αποτέλεσμα σε πρώτη φάση να δημιουργηθούν αισθήματα ναρκισσισμού για το σώμα και το «είναι» του και ο έφηβος αφιερώνει πολύ χρόνο ασχολούμενος με τον εαυτό του. Η αφύπνιση της γενετήσιας σεξουαλικότητας προτρέπει τον έφηβο να ενδιαφερθεί για νέου τύπου εξωτερικά αντικείμενα τα οποία μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες. Τόσο η ναρκισσιστική προοπτική όσο και η γενετήσιου χαρακτήρα νέα αντικειμενότροπος προοπτική σιγά-σιγά καταλαμβάνουν την θέση κάποιων προηγούμενων αντικειμενοτρόπων επενδύσεων, κάτι το οποίο δημιουργεί στον έφηβο αναστάτωση, αμηχανία, διστακτικότητα και αμυντική διάθεση απέναντι στις νέες απαιτήσεις που τον οδηγούν σε ένα νέο τρόπο ζωής (Freud, 1923).

Για τον έφηβο είναι πολύ δύσκολο να αφομοιώσει στο «Εγώ» του τις ψυχοσεξουαλικές αλλαγές που του συμβαίνουν. Οι αυτοερωτικές δραστηριότητες είναι αποδείξεις της ναρκισσιστικής προτεραιότητας μέσω της οποίας ο έφηβος πειραματίζεται για νέες, ενδεχομένως γενετήσιες, αντικειμενοτρόπους σχέσεις, χρησιμοποιώντας τη φαντασίωση. Ο έφηβος εκπληρώνει με την φαντασία του τις ερωτικές επιθυμίες του, σε νέες πλέον σχέσεις εκτός οικογενειακού περιβάλλοντος,

ενώ δεν τολμά να αναλάβει την ευθύνη και τις συνέπειες που θα συνεπαγόταν αυτή η πραγματοποίηση (Freud, 1923).

Η διαδικασία της ναρκισσιστικής αναγνώρισης του νέου εφηβικού «είναι», μπορεί να συγκριθεί με την περίοδο που το νήπιο συνειδητοποιεί τον εαυτό του και όλος ο ψυχικός του κόσμος κατευθύνεται στην αφομοίωση και οργάνωση των αντιλήψεων και αισθήσεων. Οι αισθήσεις αυτές προέρχονται από το σώμα του το οποίο με την σειρά του χρειάζεται να αναγνωρισθεί και να γίνει αποδεκτό. Ενώ το νήπιο είχε βοηθό την μητέρα του για την συγκρότηση του Εγώ, η οποία ερμήνευε τις ακατέργαστες σωματοψυχικές του εκφράσεις, ο έφηβος καλείται εξ ολοκλήρου μόνος του να ανταπεξέρθει στις νέες προκλήσεις. Καλείται να αναιρέσει κάποιες αντικειμενοτρόπους προοπτικές που είχε αποκτήσει στην παιδική του ηλικία και κάποιες να επανατοποθετηθούν (Freud, 1923).

Στα πλαίσια του ανωτέρου συλλογισμού, ο Peter Blos (1962) θεωρεί την εφηβεία μια δεύτερη διαδικασία κτισίματος της προσωπικότητας, που περιέχει ένα νέο αποχωρισμό από το πρωταρχικό αντικείμενο το οποίο αντικαθίσταται με νέα αντικείμενα. Η ναρκισσιστική και οιδιπόδεια αυτή προοπτική συνεπάγονται και σημαντικές επιπτώσεις στο επίπεδο της ταυτότητας. Συγκεκριμένα, η επιβεβαίωση της οιδιπόδειας απαγόρευσης και απώθησης οδηγεί επίσης σε ταυτίσεις και εσωτερικεύσεις, δηλαδή στην εσωτερίκευση του νόμου και σε ταυτίσεις με προϊόντα μετάθεσης των γονεϊκών ειδώλων. Με πρότυπα δηλαδή τα οποία και σέβονται τον νόμο αλλά και επιτρέπουν την ικανοποίηση, λιγότερο ή περισσότερο μετουσιωμένη. Έτσι, προσφέρονται για ταυτίσεις πρότυπα όπως ένας επιτυχημένος τραγουδιστής, ένας καλλιτέχνης, που αποτελούν εικόνες συμβιβασμού, προσέγγισης και ταυτόχρονης απομάκρυνσης από τους γονείς. Τέλος, ένα άλλο επίπεδο ταύτισης αφορά στη νέα ναρκισσιστική φάση, η οποία ξεκινά για τον έφηβο. Η φάση αυτή συνεπάγεται την ενσωμάτωση της ταυτότητας του σώματος από την αντίδραση των άλλων απέναντι στο γεγονός ότι ο έφηβος είναι βιολογικά αγόρι ή κορίτσι.

1.2. Συμπεράσματα και Κριτική

Συνοψίζοντας, η πιο σημαντική ίσως συμβολή της θεωρίας της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης είναι η ανάδειξη του ρόλου των ασυνείδητων διαδικασιών για την ερμηνεία

της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όσον αφορά την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας προκύπτουν δύο βασικά συμπεράσματα. Αρχικά, η παιδική ηλικία φαίνεται να διαδραματίζει καθοριστικής σημασίας ρόλο για την δόμηση και την μετέπειτα ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Σε δεύτερο επίπεδο, ο έφηβος φαίνεται να διακατέχεται από μια συγκεκριμένη σεξουαλική ενέργεια η οποία έχει τις καταβολές της ήδη από την γέννηση του και χαρακτηρίζει τα διάφορα σεξουαλικά στάδια για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω. Το άτομο είτε βρίσκεται στην παιδική είτε στην εφηβική ηλικία επιτυγχάνει την εξέλιξη της προσωπικότητας του μέσω των έντονων αντιθέσεων που βιώνει και των βιολογικών ορμών που το χαρακτηρίζουν, οι οποίες ως επί το πλείστον είναι σεξουαλικής και επιθετικής φύσεως.

Η θεωρία αυτή έχει κατά καιρούς κατηγορηθεί για την απαισιόδοξη οπτική με την οποία παρουσιάζει τον άνθρωπο, του οποίου η εξέλιξη της προσωπικότητας είναι αποτέλεσμα νευρώσεων και ασυνείδητων ενορμήσεων. Μια προέκταση της οπτικής αυτής, εμφανίζει το άτομο ως έναν κληρονομικά εγωιστικό πλάσμα που καθοδηγείται από τα ένστικτα του προκειμένου να επιβιώσει. Κριτική, ωστόσο, ασκήθηκε και απέναντι στον Freud για τον αυστηρό βιολογικό ντετερμινισμό που υποστήριζε πολλές φορές μέσα από τις θεωρίες του. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την απορριπτική του στάση απέναντι στην ισχύ του εξωτερικού περιβάλλοντος στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου και την εστίαση του σε εσωτερικούς μηχανισμούς και νευροανατομικούς παράγοντες. Έτσι, θεωρήθηκε ότι απέδωσε στον ανθρώπινο ψυχισμό αυστηρά υποκειμενική διάσταση, καθώς λάμβανε υπόψη ιδιαίτερες ενδοψυχικές διαδικασίες. Τέλος, αξιοσημείωτη είναι και μια κριτική η οποία έχει ως βάση της την φεμινιστική προσέγγιση. Σύμφωνα με αυτή, η μελέτη της ανάπτυξης της προσωπικότητας και συγκεκριμένα της σεξουαλικής ανάπτυξης εστιάζει εξαρχής σε ένα αρσενικό υποκείμενο, περιορίζοντας τον ρόλο του θηλυκού. Πρόκειται για έναν διαχωρισμό ανάμεσα σε ανθρώπους με πέος και ανθρώπους χωρίς πέος. Μάλιστα, ο ρόλος της γυναίκας φαίνεται να είναι συμπληρωματικός σε σύγκριση με τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει ο άνδρας, καθώς εξαντλείται στο γεγονός ότι είναι μητέρα (τοκετός, ανατροφή του βρέφους), χωρίς να αποδίδεται ανάλογη προσοχή σε άλλες ιδιότητες, όπως η κοινωνικότητα (Janus & Bess, 1976).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΗΣΗΣ

Σύμφωνα με τον Μέλλον (2013) ο συμπεριφορισμός δεν είναι η επιστήμη της συμπεριφοράς αλλά η φιλοσοφία αυτής της επιστήμης. Ουσιαστικά, ο συμπεριφορισμός θέτει και προσπαθεί να απαντήσει ερωτήματα που αφορούν στο ποιες αλλαγές συμβαίνουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά, πώς αυτή μπορεί να ερμηνευθεί, αν οι νόμοι που θέτει έχουν παρόμοια ισχύ με αυτή της φυσικής και των μαθηματικών κ.α.

Το μανιφέστο του συμπεριφορισμού γράφτηκε από τον Watson (1919) και ονομάστηκε *Η Ψυχολογία όπως τη βλέπει ένας Συμπεριφοριστής*. Ο Watson υποστήριξε ότι σχεδόν κάθε συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα εξαρτημένης μάθησης. Η εξαρτημένη μάθηση αποτελούσε το θεμέλιο λίθο της ανθρώπινης συμπεριφοράς από την οποία μπορούσαν να προκύψουν και άλλες συνθετότερες. Η θεωρία του συμπεριφορισμού αντλούσε αρκετά στοιχεία από τα πειράματα και τις μελέτες του Ρώσου φυσιολόγου Ραβλον (Pavlov (Pervin & John, 2001). Πιθανότατα αυτή που άσκησε μεγαλύτερη επιρροή στο χώρο της Ψυχολογίας να είναι η μελέτη σχετικά με τη σιελόρροια των σκύλων και την κλασσική εξαρτημένη μάθηση. Το βασικότερο χαρακτηριστικό αυτού του είδους της μάθησης είναι ότι ένα ουδέτερο ερέθισμα αποκτά την ικανότητα να προκαλέσει μια αντίδραση επειδή συνδέεται με ένα ερέθισμα που προκαλεί την ίδια ή παρόμοια αντίδραση. Παράλληλα, μέσω αυτών των πειραμάτων εισήχθησαν νέες έννοιες στην ορολογία της ψυχολογίας όπως είναι η γενίκευση, η διάκριση και η απόσβεση τις οποίες όμως δεν είναι σκοπός της παρούσας εργασίας να αναλύσουμε (Pervin & John, 2001).

Τα πειράματα του Ραβλον άσκησαν πολύ μεγάλη επιρροή στο έργο του Watson ο οποίος έκανε λόγο για εξαρτημένες συναισθηματικές αντιδράσεις, ιδιαίτερα στα βρέφη. Ιδιαίτερος γνωστό είναι το πείραμα με τον μικρό Άλμπερτ και την εξαρτημένη συναισθηματική αντίδραση. Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο Watson ισχυρίστηκε ότι εξάλειψε το φόβο από τον μικρό Άλμπερτ, κάτι τέτοιο φαίνεται να μην ισχύει και ο μικρός Άλμπερτ συνέχισε να φοβάται τα ποντίκια ακόμα και μετά που υιοθετήθηκε από τους ανάδοχους γονείς του και καθ' όλη τη διάρκεια τη ζωής

του. Θα πρέπει ακόμα να σημειωθεί πόσο αντιδεοντολογική θα θεωρείτο στις μέρες μας η πρόκληση για οποιοδήποτε λόγο τόσο έντονου φόβου σε ένα μικρό παιδί (Hock, 2009). Ευρέως διαδεδομένη είναι επίσης και η φράση του Watson για την οποία μετέπειτα του ασκήθηκε ιδιαίτερα έντονη κριτική (Μέλλον, 2013):

«Give me a dozen healthy infants, well-formed, and my own specified world to bring them up in and I'll guarantee to take any one at random and train him to become any type of specialist I might select – doctor, lawyer, artist, merchant-chief and, yes, even beggar-man and thief, regardless of his talents, penchants, tendencies, abilities, vocations, and race of his ancestors. I am going beyond my facts and I admit it, but so have the advocates of the contrary and they have been doing it for many thousands of years» (Watson, 1930 p.82).

«Δώστε μου μία ντουζίνα υγιή βρέφη, καλοσχηματισμένα, να τα αναθρέψω στο δικό μου καθορισμένο κόσμο και εγγυώμαι να αναλάβω οποιοδήποτε από αυτά τυχαία και να το εκπαιδεύσω ώστε να γίνει οποιοδήποτε τύπου επαγγελματίας επιλέξω - ιατρός, δικηγόρος, καλλιτέχνης- ακόμη και ζητιάνος και κλέφτης, ανεξάρτητα από τα ταλέντα, τις προτιμήσεις, τις τάσεις, τις δυνατότητες, τις κλίσεις και τη φυλή των προγόνων του. Μιλώ παραγνωρίζοντας τα στοιχεία μου και το παραδέχομαι, αλλά έτσι κάνουν και οι υποστηρικτές του αντίθετου και το κάνουν εδώ και πολλές χιλιάδες χρόνια.» (Μετάφραση)

Σε ένα άλλο έργο του Watson (1928) που αφορούσε ειδικά την ανατροφή των παιδιών και των βρεφών, αναφέρει ότι δεν έχει καταλήξει στο συμπέρασμα αν τα παιδιά θα έπρεπε να μένουν σε δικό τους ατομικό σπίτι ή να γνωρίζουν ποιοί είναι η πραγματικοί τους γονείς. Απ' ότι σκιαγραφείται μέσα από το συγκεκριμένο έργο, ο Watson (1928) είχε στόχο μέσα από τις συμπεριφορικές τεχνικές να καθιστά τα παιδιά αυτόνομα και ανεξάρτητα από πολύ μικρή ηλικία καθότι θεωρούσε ότι τότε θα ήταν ευτυχισμένα τα παιδιά – όταν πετύχαιναν την απόλυτη ανεξαρτησία τους από τους ενήλικες. Κρίσιμης σημασίας θεωρείται ακόμα και ο ρόλος της μητέρας στην ανατροφή των παιδιών καθώς αναφέρεται ότι μία μητέρα δεν θα πρέπει να είναι συναισθηματική με τα παιδιά της αλλά αντικειμενική. Ο Watson (1928) προέτρεπε στις μητέρες να φέρονται στα παιδιά τους σαν να είναι νεαροί ενήλικες. Να μην τα αφήνουν να κάθονται στα πόδια τους ούτε φυσικά να τους χαρίζουν άπλετα χάδια. Πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει στο έργο του ότι αν είναι απαραίτητο μία μητέρα να

φιλήσει το παιδί της μπορεί να το κάνει πριν εκείνο πέσει για ύπνο, φιλώντας το μία φορά στο μέτωπό του. Υποστήριξε ακόμα πως οι γονείς θα έπρεπε να φέρονται ως επαγγελματίες νοσοκόμοι στα παιδιά τους όταν είναι απαραίτητο να τα κάνουν μπάνιο ή να τα ντύσουν. Ως επιβράβευση στις επιτυχίες των παιδιών τους οι γονείς θα μπορούσαν να κάνουν με τα παιδιά τους μία χειραψία αντίστοιχη με αυτή που κάνουν με τους συναδέλφους τους (Watson, 1928). Θα πρέπει να σημειώσουμε, αν και είναι προφανές, ότι οι απόψεις αυτές δεν εφαρμόζονται στις μέρες μας και θεωρούνται καθόλα ξεπερασμένες.

Πέρα όμως από την εμφάνιση ή την εξάλειψη του φόβου, στην οποία μέχρι και στις μέρες μας οι συμπεριφοριστές κατέχουν τον πρώτο λόγο, γνωστές είναι και οι έρευνες για την απόκτηση άλλων συνηθειών σε παιδιά όπως είναι η εξάλειψη της νυχτερινής ενούρησης και η απόκτηση σωστών συνηθειών σχετικά με την τουαλέτα των Mowrer και Mowrer (1928). Ειδικότερα, ένας ηλεκτρικός μηχανισμός τοποθετήθηκε στο κρεβάτι του παιδιού και κάθε φορά που το κρεβάτι βρεχόταν ο μηχανισμός ενεργοποιούνταν και ένα κουδούνι χτυπούσε μέχρι το ξύπνημα του παιδιού. Με την πάροδο ενός χρονικού διαστήματος τα ερεθίσματα στην ουροδόχο κύστη συνδέθηκαν με το ξύπνημα και τα παιδιά μπόρεσαν να αντιληφθούν τότε ένιωθαν την ανάγκη για τουαλέτα.

Μία άλλη προσωπικότητα η οποία επίσης καθόρισε την πορεία του συμπεριφορισμού είναι αυτή του B.F. Skinner. Ο Skinner (1990) ισχυρίστηκε ότι οι αντιδράσεις των ατόμων στην ουσία προκύπτουν από τον οργανισμό και δεν υποκινούνται από το ερέθισμα (Reynolds, 1968). Ωστόσο, οι αντιδράσεις αυτές ενισχύονται από το περιβάλλον και τελικά σχηματίζουν τη συμπεριφορά. Σύμφωνα με τη θεωρία της συντελεστικής εξαρτημένης μάθησης του Skinner (1990) προκειμένου να ενισχυθεί μια συμπεριφορά, και να επαναληφθεί στο μέλλον πρέπει να είναι η επιθυμητή. Η θεωρία αυτή βασίζεται στην αρχή ότι κάθε άτομο έχει συγκεκριμένες ανάγκες τις οποίες πρέπει να ικανοποιήσει, ώστε να αποφύγει τις ψυχικές εντάσεις που οι ανάγκες αυτές δημιουργούν. Κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του ατόμου, οι αντιδράσεις και οι συμπεριφορές του γίνονται εξαρτημένες και παραμένουν υπό τον έλεγχο του περιβάλλοντος. Με αυτόν τον τρόπο συγκεκριμένες συμπεριφορές επηρεάζονται από συγκεκριμένους ενισχυτές.

Ο Skinner (1990) υποστήριξε ότι στη διαδικασία της μάθησης υπάρχουν τεχνικές θετικής και αρνητικής ενίσχυσης. Πρόκειται για άμεσες ή έμμεσες τιμωρίες και επιβραβεύσεις, οι οποίες καθίστανται απαραίτητες προκειμένου να ενισχυθεί ή να αποτραπεί μια συμπεριφορά, ανάλογα με το αν είναι επιθυμητή ή όχι. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση που ένα άτομο εκδηλώσει αυθόρμητα μια φυσιολογική συμπεριφορά, αυτή ασκεί επίδραση στο περιβάλλον και προκαλεί συνέπειες. Αν έχουν θετικό πρόσημο και είναι ευχάριστες για το ίδιο το άτομο, τότε εξασφαλίζεται η πιθανότητα η συμπεριφορά αυτή να επαναληφθεί σε παρόμοιες καταστάσεις (μάθηση), ενώ αντίστοιχα στην περίπτωση που οι συνέπειες είναι δυσάρεστες, η συμπεριφορά αποτρέπεται. Για παράδειγμα, όταν ένα παιδί κατορθώσει να φάει μόνο του αφενός θα δεχτεί την ενίσχυση από την ίδια την τροφή και αφετέρου θα δεχτεί και τον έπαινο από το κοινωνικό του περιβάλλον. Οι ενισχυτές αυτοί θα αυξήσουν κατά πολύ τις πιθανότητες να επαναληφθεί η συμπεριφορά που εμφάνισε το παιδί. Ο Skinner (1990) ονόμασε αυτό το μοντέλο μάθησης «ενεργή εξάρτηση».

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι η καθαρά συμπεριφοριστική προσέγγιση δεν εξετάζει καθόλου τις νοητικές διεργασίες του ατόμου, οι οποίες παρεμβάλλονται ανάμεσα στο Ερέθισμα και την Αντίδραση. Ωστόσο, στις μέρες μας ελάχιστοι άνθρωποι θα χαρακτηρίζονταν ως αμιγώς συμπεριφοριστές (Atkinson et al., 2003). Εξέλιξη του στενού πεδίου του συμπεριφορισμού αποτελεί η γνωστική θεωρία η οποία αντιτάχθηκε στην απλουστευτική άποψη του Ερεθίσματος και της Αντίδρασης, ασχολήθηκε με τις νοητικές διεργασίες του ατόμου όπως είναι η γλώσσα, η αντίληψη, η μνήμη διατηρώντας ωστόσο παράλληλα κοινά στοιχεία με το συμπεριφορισμό. Τα στοιχεία αυτά αφορούν στην τήρηση απόστασης από την τάση ενδοσκοπησης που κυριαρχούσε στον τομέα της ψυχολογίας, την εστίαση στη συμπεριφορά, την αποδοχή μιας ορισμένης αντικειμενικότητας και την ερμηνεία πίσω από τις αντιδράσεις του ατόμου (Atkinson et al., 2000).

Σταθμός στην ιστορία της γνωστικής θεώρησης για την ψυχολογία στάθηκαν οι απόψεις του Kelly (1955), ο οποίος ισχυρίστηκε ότι το άτομο έχει την ικανότητα να αναπαριστά το περιβάλλον του και όχι απλά να αντιδρά σε αυτό. Οι άνθρωποι, λοιπόν, αντιλαμβάνομαστε τον κόσμο μέσα από ορισμένες νοητικές κατασκευές οι οποίες αποτελούν εν τέλει τον προσωπικό τρόπο ερμηνείας του κόσμου. Η

παρατήρηση του κόσμου, των ομοιοτήτων και των διαφορών, των αντιθέσεων, των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών ορισμένων γεγονότων, μας οδηγούν στο να νοηματοδοτήσουμε και να δημιουργήσουμε νοερά ορισμένες κατηγορίες για τον κόσμο καθώς και για τον εαυτό μας.

Καθοριστικής σημασίας για την εμφάνιση μιας συμπεριφοράς θεωρείται για το συμπεριφορισμό και η μίμηση των κοινωνικών προτύπων, ενώ σταθμός στη συγκεκριμένη θεώρηση αποτέλεσαν τα πειράματα των Bandura, Ross και Ross (1961, 1963) με τη γνωστή κούκλα Μπόμπο. Στα πειράματα αυτά συμμετείχαν τόσο κορίτσια όσο και αγόρια τα οποία χωρίστηκαν σε ομάδες και εκτέθηκαν σε ορισμένες συνθήκες όπως ήταν το χτύπημα της κούκλας Μπόμπο από κάποιον ενήλικα και η επιβράβευσή του, το χτύπημα της κούκλας και η τιμωρία του, το απλό χτύπημα της κούκλας. Στη συνέχεια, τα παιδιά αφέθηκαν μόνα τους με την κούκλα και ένας μεγάλος αριθμός εξ αυτών εμφάνισε επιθετική συμπεριφορά απέναντι στην κούκλα. Το σημαντικό εύρημα στα συγκεκριμένα πειράματα είναι ότι το άτομο μπορεί να αναπτύξει μία συμπεριφορά όχι μόνο αν ενισχυθεί ή τιμωρηθεί από το περιβάλλον του αλλά και αν παρατηρήσει κάποιον ο οποίος ενισχύεται ή τιμωρείται. Τα πειράματα αυτά έδειξαν ότι τα παιδιά μπορούν να παρατηρούν, να μιμούνται και να έχουν τους ενήλικες ως πρότυπα για την ανάπτυξη της συμπεριφοράς τους. Αρκετά σημαντικό θεωρούμε το γεγονός ότι στράφηκε η προσοχή των ερευνητών στην επιρροή που μπορεί να έχουν διάφορα μέσα όπως είναι για παράδειγμα η τηλεόραση στην εμφάνιση ή όχι επιθετικής ή άλλων μορφών συμπεριφοράς.

Όσον αφορά στη θεωρία του Kelly, ο ίδιος δεν υπήρξε ξεκάθαρος σχετικά με το πότε αναπτύσσονται οι νοητικές κατασκευές (Pervin & John, 2001). Ο Kelly (1955) όρισε απλά ότι πηγάζουν από την παρατήρηση της επανάληψης ορισμένων γεγονότων. Ωστόσο από συνεχιστές της θεωρίας του παρατηρήθηκε η σταδιακή αύξηση της πολυπλοκότητας των νοητικών κατασκευών με την πάροδο του χρόνου αλλά και η ποιοτική αλλαγή των νοητικών κατασκευών με την απόκτηση της ενσυναίσθησης και της δυνατότητας κατανόησης των νοητικών κατασκευών των άλλων (Donahue, 1994, Sigel, 1981). Όσο τα παιδιά αναπτύσσονται, αποκτούν σε μεγαλύτερο βαθμό την ικανότητα κατανόησης ότι ορισμένα πράγματα δεν αφορούν τους ίδιους αλλά άλλους ανθρώπους στον περίγυρό τους. Με αυτό τον τρόπο αποκτούν την ενσυναίσθηση και πολυπλοκότερες νοητικές κατασκευές σε σχέση με το τι διαδραματίζεται γύρω τους

(Sigel, 1981). Μάλιστα, φάνηκε από ορισμένες μελέτες ότι είναι καθοριστικής σημασίας η συμπεριφορά των γονέων του παιδιού και τί εμπειρίες του επιτρέπουν να βιώσει προκειμένου να αναπτύξει σύνθετα γνωστικά σχήματα (Cross, 1966) αλλά και οι πολιτισμικές επιρροές (Sechrest & Jackson, 1961). Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο βρίσκεται ακόμα σε πολύ αρχικά στάδια.

2.1. Ο συμπεριφορισμός και η ανάπτυξη της προσωπικότητας

Οι συμπεριφοριστές φαίνεται να αμφισβητούν την έννοια της προσωπικότητας αυτής καθαυτής και θεωρούν ότι η συμπεριφορά είναι απόρροια των περιβαλλοντικών συνθηκών (Pervin & John, 2001). Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο θα γίνει μια απόπειρα ανασκόπησης της προσωπικότητας και αξιολογικών κρίσεων επ' αυτής μέσα από τις δομικές έννοιες που την απαρτίζουν, όπως εντοπίζονται στις περιορισμένες αναφορές της βιβλιογραφίας του συμπεριφορισμού.

Η *ιδιοσυγκρασία* ανέκαθεν αποτελούσε δομική έννοια της προσωπικότητας, καθώς πρόκειται για το βιολογικό υπόστρωμα της ανθρώπινης προσωπικότητας. Μάλιστα, ο Pavlov (Pervin & John, 2001) κάνει διάκριση μεταξύ της ιδιοσυγκρασίας και του χαρακτήρα. Η ιδιοσυγκρασία συνδέθηκε με τα έμφυτα χαρακτηριστικά του νευρικού συστήματος και ονομάστηκε γονότυπος, ενώ ο χαρακτήρας συσχετίστηκε με την δραστηριότητα του νευρικού συστήματος και ονομάστηκε φαινότυπος. Διέκρινε την ιδιοσυγκρασία του ατόμου σε τύπους νευρικού συστήματος (Pervin & John, 2001). Οι τύποι νευρικού συστήματος σύμφωνα με τον Pavlov ήταν τέσσερις: α) ο ισχυρός, ισορροπημένος, ευκίνητος τύπος (ή αιματώδης σε αντιστοιχία με τους τύπους ιδιοσυγκρασίας που ήταν γνωστοί από την αρχαιότητα), β) ο ισχυρός, μη ισορροπημένος (ή χολερικός), γ) ο ισχυρός, ισορροπημένος, παθητικός τύπος (ή φλεγματικός), και δ) ο ασθενής τύπος (ή μελαγχολικός). Χωρίς να υπονομεύεται σε καμία περίπτωση η σπουδαιότητα του εγχειρήματος του Pavlov, είναι δεδομένο ότι σήμερα θεωρείται μια απλουστευτική ταξινόμηση ιδιοσυγκρασιών. Παράλληλα, η ιδιοσυγκρασία έχει συνδεθεί πλέον με τον ανθρώπινο οργανισμό γενικότερα σαν ολότητα, πέρα από το νευρικό σύστημα το οποίο σε κάθε περίπτωση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανθρώπινη συμπεριφορά.

Αναφορικά με τα πειράματα του Watson (1928) και την πεποίθησή του για την καθοριστική συμβολή του περιβάλλοντος συμπεραίνουμε ότι η ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, η επιλογή του επαγγέλματος και εν τέλει ολόκληρη η πορεία της ζωής του θεωρείται ότι εξαρτάται αποκλειστικά από το περιβάλλον του παιδιού και από τη μάθηση. Οι κλίσεις, οι τάσεις, το βιολογικό υπόβαθρο και η ιδιοσυγκρασία δε φαίνεται να διαδραματίζουν κανένα απολύτως ρόλο. Ανάγεται το συμπέρασμα ότι ο Watson θεωρούσε τα παιδιά ως πλήρεις προσωπικότητες, ως μικρούς ενήλικες και δεν πίστευε ότι έπρεπε να περάσουν από ορισμένα αναπτυξιακά στάδια προκειμένου να αποκτήσουν την αυτονομία και τη συμπεριφορά που απαντάμε στα ενήλικα άτομα (Watson, 1928).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί το συμπεριφορικό μοντέλο των Anderson και Bushman (2001), η έρευνα των οποίων δείχνει τις βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες που μπορεί να έχει η παρακολούθηση βίαιων ερεθισμάτων στην ιδιοσυγκρασία του εφήβου. Όσον αφορά τις βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις, η έκθεση του ατόμου σε προγράμματα με βίαιο περιεχόμενο έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη επιθετικών συναισθημάτων και ιδεών και κατ' επέκταση την εκδήλωση μιας ανεπιθύμητης επιθετικής συμπεριφοράς. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, τα βίαια ερεθίσματα επηρεάζουν μακροπρόθεσμα τον τρόπο με τον οποίο το άτομο σκέπτεται και δρα σαν προσωπικότητα, καθώς φαίνεται να επέρχεται η σταδιακή απευαισθητοποίηση του απέναντι στο φαινόμενο της βίας. Μέσω, δηλαδή, της έξης και της συνήθειας εκλαμβάνεται η βία ως φυσιολογικό μοτίβο συμπεριφοράς. Κατ' αυτό τον τρόπο, η έκθεση του νεαρού ατόμου σε ένα αρνητικό ερέθισμα επηρεάζει βαθμιαία την στάση του απέναντι σε βίαιες καταστάσεις, οδηγώντας σε μια προσωπικότητα που αποδέχεται και ρέπει προς τη βία (Anderson & Bushman, 2001).

Στη συνέχεια, παρατίθενται τα ευρήματα δύο σχετικών ερευνών (Kirsch, 2003 και Funk, Baldacci, et al., 2004) που συσχετίζουν την ανάπτυξη ψυχολογικής επιθετικότητας σε εφήβους με την τηλεόραση. Βασίζονται στην υπόθεση ότι μέσω της παρατήρησης του περιβάλλοντος (οικογένεια, συγγενείς, κοινωνία, σημαντικοί άλλοι) επιτυγχάνεται η μάθηση, οπότε κατ' επέκταση και η τηλεόραση, που αποτελεί προσομοίωση της ζωής, οδηγεί στην μάθηση συγκεκριμένων συμπεριφορών. Είναι γνωστό ότι η βία έχει συνδεθεί με αυξημένα επίπεδα αδρεναλίνης, ενώ παρατηρήθηκε ότι η έκθεση σε αυτήν μέσω της τηλεόρασης και των ηλεκτρονικών παιχνιδιών

καθιστά τον έφηβο επιρρεπή σε επιθετικά ξεσπάσματα. Η επιθετική αυτή συμπεριφορά περιλαμβάνει ως αρχικό στάδιο την εκδήλωση καχυποψίας, αρνητικών και επιθετικών συναισθημάτων. Ο βαθμός και η συχνότητα της έκθεσης του εφήβου σε ερεθίσματα βίας εμφανίζει θετική συσχέτιση με την πιθανότητα αυτή να θεωρηθεί ως κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά και να γίνει μέρος της προσωπικότητας του (Kirsch, 2003, Funk, Baldacci, et al., 2004).

2.2. Συμπεράσματα και Κριτική

Συνοψίζοντας, αναφέρουμε ότι τόσο οι κλασσικοί συμπεριφοριστές όσο και οι συνεχιστές τους στη γνωστική θεωρία φαίνεται να αμφισβητούν την έννοια της προσωπικότητας αυτής καθαυτής, χωρίς να γίνονται κατ' επέκταση αναφορές σε αναπτυξιακά στάδια ή βιολογικές διαφοροποιήσεις. Η προσωπικότητα κατά τους συμπεριφοριστές είναι ολόκληρο το φάσμα των εμπειριών και των τάσεων που χαρακτηρίζουν το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του. Είναι η συνισταμένη όλων των προτύπων συμπεριφοράς που έχουν προκύψει ήδη από τη γέννησή του. Κεντρικό στοιχείο που δομεί και ρυθμίζει την ανθρώπινη προσωπικότητα είναι το περιβάλλον και όχι άλογες εσωτερικές διεργασίες. Συγκεκριμένα, οι συμπεριφοριστές κάνουν λόγο για τη συμπεριφορά του ατόμου η οποία θεωρούν είτε ότι αποτελεί απόρροια του περιβάλλοντος του ατόμου και μεταβάλλεται ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν σε αυτό (Watson, 1928, Watson, 1930) είτε αποτελεί προϊόν των γνωστικών σχημάτων που αναπτύσσει και διατηρεί το άτομο από την εμπειρία του περιβάλλοντός του (Kelly, 1955). Από το προαναφερθέν συμπέρασμα (της απουσίας αναπτυξιακών σταδίων) αποτελεί εξαίρεση η θεωρία των νοητικών αναπαραστάσεων, όπου φαίνεται ότι με την ανάπτυξη του ατόμου αυξάνονται και γίνονται συνθετότερες οι νοητικές αναπαραστάσεις του ατόμου (Sigel, 1981).

Βέβαια, τόσο η θεωρία των υποστηρικτών του συμπεριφορισμού όσο και η μεθοδολογία με την οποία την υποστήριζαν έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής. Συγκεκριμένα, περιορίζεται σε σημαντικό βαθμό ο ρόλος του ατόμου ως σκεπτόμενου όντος και παρουσιάζεται περισσότερο σαν μια μηχανή, που δεν διαθέτει προσωπικότητα. Παρόλο, που η συγκεκριμένη προσέγγιση εστιάζει στο εξωτερικό περιβάλλον, δεν αποδίδεται ανάλογη προσοχή στις αλληλεπιδράσεις του ατόμου με

τους σημαντικούς άλλους και στη σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων που αναπτύσσει. Παρομοίως, μηχανιστικός θεωρείται και ο χαρακτήρας των συμπεριφοριστικών πειραμάτων, τα οποία έχουν περιορισμένη πρακτική αξία καθώς σε πραγματικές συνθήκες εμπλέκονται πιο πολύπλοκες συμπεριφορές που εξαρτώνται από σύνθετους παράγοντες (Mischel, 1993).

Ένα δεύτερο σημείο κριτικής αποτελεί το γεγονός ότι ο άνθρωπος παρουσιάζεται σαν ηδονιστής, επιτυγχάνοντας την εξέλιξή του μέσα από την επιδίωξη της ευχαρίστησης και την αποφυγή του πόνου. Ο ηδονισμός αυτός έχει συνδεθεί με τον νόμο του αποτελέσματος που διατύπωσε ο Thorndike (1927) σύμφωνα με τον οποίο μια αντίδραση που εμφανίζεται λίγο πριν από ένα θετικό ερέθισμα (αποτέλεσμα) έχει την τάση να εμφανίζεται και πάλι σε μελλοντικές παρόμοιες καταστάσεις. Αν και ο νόμος αυτός φαίνεται να βρίσκει εφαρμογή στην «χειραγώγηση» της συμπεριφοράς των ζώων, των παιδιών προλεκτικής ηλικίας (κάτω των δύο ετών) και των ατόμων με κάποια νοητική στέρηση, στα υπόλοιπα άτομα ή αναπτυξιακά στάδια η εφαρμογή εμφανίζει διάφορους περιορισμούς. Ο νόμος του Thorndike (1927) αγνοεί την εσωτερική κατάσταση του ατόμου και τον ψυχισμό του, που εμπλέκονται σε πιο σύνθετες, ανώτερες διεργασίες (Mischel, 1993).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ERIK ERIKSON (1959)

Παρά το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της ψυχαναλυτικής κοινότητας έδωσε έμφαση στις εμπειρίες των πρώιμων παιδικών βιωμάτων και στην ψυχοσεξουαλική βάση της ανάπτυξης της προσωπικότητας, σταδιακά δημιουργήθηκε και ένα άλλο ρεύμα το οποίο έδινε μεγαλύτερη έμφαση σε άλλες αναπτυξιακές διαδικασίες. Ένας από αυτούς, ο Erik Erikson, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ψυχοκοινωνική πλευρά της ανάπτυξης και όρισε κάποια στάδια κατά τα οποία διαμορφώνεται η ταυτότητα του ατόμου (Γαλανάκη, 2003).

Πολλές, βέβαια, από τις ιδέες της ψυχαναλυτικής θεωρίας που υποστηρίχθηκαν από τον Freud έγιναν δεκτές και από τον Erikson (1982). Αποδέχεται ότι υπάρχουν ορισμένα εγγενή ένστικτα που διακατέχουν το άτομο από την γέννησή του καθώς και τις τρεις δομές της προσωπικότητας (Προεγώ, Εγώ και Υπερεγώ). Επιπλέον, υιοθετεί και ο ίδιος την θεωρία των σταδίων μέσα από τα οποία επιτυγχάνεται η ανάπτυξη του ατόμου και υποστηρίζει ότι το παιδί μέσα από συγκρούσεις σε κάθε στάδιο ωριμάζει και ενηλικιώνεται (Erikson, 1982).

Σύμφωνα με τον Erikson (1964), το άτομο ήδη από την παιδική ηλικία είναι ενεργητικός εξερευνητής που ανακαλύπτει το περιβάλλον του, παρά παθητικός δέκτης των βιολογικών διαδικασιών και ενορμήσεων. Παράλληλα, εστιάζει στην διάσταση του Εγώ και ιδιαίτερα στην κοινωνική πραγματικότητα, την οποία θεωρεί ως απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να επιτευχθεί η προσωπική ανάπτυξη και η προσαρμογή του ατόμου. Οι άνθρωποι, δηλαδή, είναι λογικά όντα και καθοριστικό ρόλο σ' αυτό διαδραματίζει το Εγώ καθώς ελέγχει τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις ενέργειες του.

Ο Erik Erikson (1950) έδωσε μεγάλη έμφαση στη μελέτη του στοματικού σταδίου εξαιτίας της ηδονής που, στη συγκεκριμένη φάση, εντοπίζεται στη στοματική περιοχή του παιδιού, αλλά επίσης εξαιτίας του γεγονότος ότι μέσω της τροφής αναπτύσσεται μία σχέση εμπιστοσύνης με τη μητέρα και κατ' επέκταση και με τους γύρω του.

Ακόμα, στο πρωκτικό στάδιο, με τη μεταφορά της ηδονής γύρω απ' τον πρωκτό και την εκπαίδευση του παιδιού να πηγαίνει στην τουαλέτα, συντελείται παράλληλα και μία άλλη εκπαίδευση, ψυχοκοινωνική, σχετικά με τον έλεγχο και την αυτονομία, κατάσταση που μπορεί να κάνει το παιδί ανεξάρτητο και περήφανο ή να το κάνει να νιώσει ντροπή για τον εαυτό του. Αντίστοιχα, στο φαλλικό στάδιο το παιδί μπορεί να «μάθει» να αντλεί ευχαρίστηση από τις επιτυχίες του και να αναπτύξει έναν υγιή ανταγωνισμό ως προς τους υπόλοιπους, ή αντίθετα, να βυθιστεί στις ενοχές (Bee, 1992).

Στη συνέχεια της εξέλιξης, δηλαδή κατά τη διάρκεια της λανθάνουσας περιόδου της σεξουαλικότητας και κατά την εφηβεία, το άτομο είτε καταφέρνει να αναπτύξει ένα αίσθημα εργατικότητας και λίγο αργότερα να αποκτήσει συνείδηση της ταυτότητάς του, είτε να αισθάνεται ένα αίσθημα κατωτερότητας και να υπάρχει μια σύγχυση των ρόλων (Bee, 1992). Το διάστημα της εφηβείας κρίνεται ως ιδιαίτερα καθοριστικό καθότι εκείνη την περίοδο το άτομο θα μπορέσει να αναπτύξει μια υγιή εικόνα για τον εαυτό του, θα δει πως όσα πιστεύει έχουν να κάνουν με το παρελθόν και τις εμπειρίες του, ότι έχουν συνοχή και ότι σχετίζονται με τις απόψεις των άλλων. Αντίθετα, αν υπάρξει σύγχυση των ρόλων, το άτομο αισθάνεται ότι δεν ξέρει ποιος είναι, αν η άποψη που διατηρεί για τον εαυτό του είναι παρόμοια με αυτή που διατηρεί ο υπόλοιπος κόσμος για αυτό αλλά και πώς έφτασε μέχρι αυτό το σημείο (Erikson, 1950).

Το διάστημα που αφορά στις σπουδές οδηγεί το άτομο να ενταχθεί σε ορισμένες ομάδες, ενώ παράλληλα είναι καθοριστικό για την υγιή σταδιοδρομία του όσον αφορά στην καριέρα του (Erikson, 1982). Αν το συγκεκριμένο στάδιο δεν διαμορφωθεί με τον κατάλληλο τρόπο το άτομο θα γεμίσει απελπισία για τη ζωή του, καθώς θα αισθάνεται ότι είναι πολύ σύντομη και ότι δεν μπορεί πλέον να κάνει όσα θέλει. Σε μεταγενέστερα στάδια το άτομο δένεται με τον περίγυρό του, αναπτύσσει φιλικές σχέσεις και αποκτά μία αίσθηση συνέχειας στη ζωή του ή αισθάνεται απομονωμένο, παραμένει προσκολλημένο στις ματαιώσεις του παρελθόντος και στο τέλος της ζωής του (Erikson & Erikson, 1998).

3.1. Τα ψυχοκοινωνικά στάδια της ανάπτυξης

Ο Erikson (1959), όπως και ο Freud, υποστήριξε ότι υπάρχει μια σειρά σταδίων μέσα από τα οποία διαμορφώνεται η προσωπικότητα του ατόμου. Η θεωρία των ψυχοκοινωνικών σταδίων του Erikson έχει ως κεντρικό άξονα την ανάπτυξη της *ταυτότητας του «εγώ»* και αναλύει τον καταλυτικό ρόλο που διαδραματίζει η κοινωνική εμπειρία κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Συγκεκριμένα, ως ταυτότητα του εγώ ορίζεται η ενσυναίσθηση του εαυτού, η οποία αναπτύσσεται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση. Η ταυτότητα αυτή είναι ευμετάβλητη και αλλάζει διαρκώς, καθώς το άτομο βιώνει συνεχώς νέες εμπειρίες που συνοδεύουν τις σχετικές αλληλεπιδράσεις της καθημερινότητάς του (Erikson, 1959).

Πέρα, όμως, από την ταυτότητα του εγώ, η ψυχοκοινωνική θεωρία εστιάζει και στην *αντίληψη της ικανότητας*, η οποία αποτελεί το κίνητρο για την συμπεριφορά και τις ενέργειες του ατόμου. Σε κάθε στάδιο της θεωρίας, το άτομο επιθυμεί την επίτευξη μιας συγκεκριμένης ικανότητας σε έναν τομέα της ζωής του. Αν η προσπάθειά του αυτή στεφθεί με επιτυχία, θα βιώσει ένα αίσθημα κυριαρχίας, ενώ στην περίπτωση που αντιμετωπίσει δυσκολίες, θα αισθανθεί ανεπάρκεια (Erickson, 1968).

Προκύπτει, λοιπόν, κατά τον Erikson (1968) ότι σε κάθε στάδιο το άτομο βιώνει μια σύγκρουση, την οποία ονομάζει *ψυχολογική κρίση*. Η σύγκρουση αυτή αποτελεί ένα κρίσιμο σημείο-ορόσημο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του. Κατά τη διάρκεια αυτών των σταδίων (και των συγκρούσεων που τα συνοδεύουν) επιτυγχάνεται ή αποτυγχάνει η προσωπική ανάπτυξη και η ανάπτυξη ψυχολογική ποιότητας.

Παρά το γεγονός ότι η πορεία του κάθε σταδίου επηρεάζεται από την πορεία των προηγούμενων, και ιδιαίτερα των πρώτων σταδίων, ο ίδιος ο Erik Erikson (1982) υποστήριξε ότι το κάθε στάδιο έχει τη δική του σημασία. Το εκάστοτε στάδιο χαρακτηρίζεται από τη σύγκρουση δύο αντίθετων συναισθηματικών καταστάσεων: Εμπιστοσύνη - Δυσπιστία, Αυτονομία - Αμφιβολία, Πρωτοβουλία - Ενοχή, Φιλοπονία - Κατωτερότητα, Ταυτότητα - Σύγχυση ρόλων, Οικειότητα - Απομόνωση, Παραγωγικότητα - Στασιμότητα, Πληρότητα-Απελπισία (McLeod, 2013).

Ψυχοκοινωνικό στάδιο	Ηλικία	Θετική Έκβαση	Αρνητική Έκβαση
Θεμελιώδης εμπιστοσύνη / Δυσπιστία	1	Αισθήματα καλοσύνης, πίστη στον εαυτό και τους άλλους αισιοδοξία	Αίσθημα κακίας, δυσπιστία απέναντι στον εαυτό και τους άλλους, απαισιοδοξία
Αυτονομία / Ντροπή και Αμφιβολία	2-3	Θέληση, αυτοέλεγχος, δυνατότητα για λήψη αποφάσεων.	Άκαμπτη, ακραία συνείδηση, αμφισβήτηση, άκαμπτη ενσυνείδητη ντροπή
Πρωτοβουλία / Ενοχή	4-5	Ευχαρίστηση με τις επιτυχίες, δραστηριότητα, προσανατολισμός και σκοπός	Ενοχές για τις προθέσεις και για τα επιτεύγματα
Φιλοπονία / Κατωτερότητα	Λανθάνουσα περίοδος	Ικανότητα αφοσίωσης σε παραγωγική εργασία, περηφάνια για το ολοκληρωμένο προϊόν.	Αίσθημα ανεπάρκειας και κατωτερότητας, αδυναμία ολοκλήρωσης έργου
Ταυτότητα / Σύγχυση Ρόλων	εφηβεία	Αυτοπεποίθηση για την εσωτερική ομοιομορφία και συνέχεια, ενδείξεις καλής σταδιοδρομίας	Δυσκολία ανάληψης ρόλων, έλλειψη προτύπων, αίσθηση ευτέλειας
Φιλικότητα/ Απομόνωση	Πρώιμη ενήλικη ζωή	Αμοιβαιότητα, εξομολόγηση των σκέψεων, εργασία συναισθήματα	Αποφυγή οικειότητας, επιφανειακές σχέσεις

Παραγωγικότητα/ Αδράνεια	Ενήλικη ζωή	Ικανότητα πλήρους αφοσίωσης στην εργασία και στις σχέσεις	Απώλεια ενδιαφέροντος για εργασία, επιφανειακές σχέσεις
Συνοχή/Απελπισία	Γήρας	Αίσθημα τάξης και νοήματος, ικανοποίηση από τον εαυτό και τα ατομικά επιτεύγματα.	Φόβος του θανάτου, πικρία για τη ζωή και ό,τι τη συνόδευε ή γι αυτά που δεν έγιναν.

Το πρώτο στάδιο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης διαρκεί από τη γέννηση μέχρι το τέλος του πρώτου έτους. Πρόκειται για το πιο θεμελιώδες στάδιο, καθώς το βρέφος είναι πλήρως εξαρτημένο από την μητέρα, η σχέση του με την οποία βασίζεται στις αρχές της αξιοπιστίας και της εμπιστοσύνης προκειμένου να επιτευχθεί η φροντίδα. Στην περίπτωση που η ανάπτυξη της εμπιστοσύνης είναι επιτυχής, το παιδί αισθάνεται ασφάλεια και εμπιστοσύνη. Στην αντίθετη περίπτωση, το παιδί βιώνει αισθήματα δυσπιστίας, αποτυγχάνει να αναπτύξει σχέση εμπιστοσύνης με τον φροντιστή του και διακατέχεται από την αντίληψη ότι ο κόσμος είναι απρόβλεπτος και αναξιόπιστος (Erikson, 1959).

Το δεύτερο στάδιο που αφορά την πρώιμη παιδική ηλικία έχει ως κεντρικό άξονα την αίσθηση της προσωπικής επάρκειας. Συγκεκριμένα, το παιδί αρχίζει να αποκτά τον έλεγχο διαφόρων λειτουργιών του σώματός του (όπως το ζήτημα της τουαλέτας), μια διαδικασία που οδηγεί στην αίσθηση αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Κατά τη διάρκεια του σταδίου αυτού, το παιδί εξερευνά τις επιλογές που έχει όσον αφορά την τροφή και το παιχνίδι και αποκτά μεγαλύτερο έλεγχο πάνω σε αυτά. Η επιτυχής ολοκλήρωση του σταδίου έχει ως αποτέλεσμα την αίσθηση επάρκειας και αυτοπεποίθησης (Erikson, 1959).

Κατά την προσχολική ηλικία, τα παιδιά βρίσκονται στο τρίτο στάδιο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης. Σε αυτό το στάδιο, τα παιδιά πειραματίζονται μέσω του παιχνιδιού και των ευρύτερων κοινωνικών αλληλεπιδράσεων προκειμένου να εξερευνήσουν την ισχύ που μπορούν να ασκήσουν στο περιβάλλον τους (Erikson, 1950). Στην περίπτωση που το στάδιο ολοκληρωθεί με επιτυχία τα παιδιά

αναπτύσσουν την αίσθηση του ελέγχου σε ικανοποιητικό βαθμό και είναι σε θέση να αναλάβουν περισσότερες πρωτοβουλίες.

Το *τέταρτο στάδιο* εκτείνεται από την αφετηρία του σχολείου (5 χρόνων) έως και τα 11 χρόνια περίπου. Επειδή στο στάδιο αυτό το άτομο εισέρχεται στο σχολικό περιβάλλον, αναμένεται να διευρύνει τις γνώσεις και τις ικανότητές του προκειμένου να ανταποκριθεί στο ευρύτερο κλίμα συνεργασίας και συναγωνισμού. Καθοριστική, λοιπόν, είναι η συμβολή των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, καθώς αποτελούν τον ενισχυτικό εκείνο παράγοντα που ωθεί τα παιδιά να αισθάνονται υπερηφάνεια για τις επιτυχίες τους (Erikson, 1950).

Στην περίπτωση που το περιβάλλον του παιδιού (σχολικό, οικογενειακό, κοινωνικό) είναι υποστηρικτικό, ενθαρρύνοντάς την τάση του για εξερεύνηση του κόσμου, καλλιεργείται το χαρακτηριστικό της εργατικότητάς και της φιλοπονίας. Είναι σημαντικό κατά την περίοδο αυτή να δίνονται τα σωστά κίνητρα στο άτομο προκειμένου να είναι δημιουργικό και παραγωγικό. Μέσα από τα επιτεύγματα τους και την ενθάρρυνση από τον κοινωνικό τους περίγυρο τα παιδιά αποκτούν εμπιστοσύνη στις δεξιότητές τους. Στην αντίθετη περίπτωση, το άτομο αισθάνεται ενοχές για τις προσπάθειες κοινωνικοποίησής του, βιώνει μια αίσθηση απόρριψης και ματαιότητας, που κατ' επέκταση οδηγούν σε αισθήματα κατωτερότητας και ανεπάρκειας. Τα αισθήματα της ανεπάρκειας πηγάζει από την απουσία ενισχυτικού περιβάλλοντος και την αμφισβήτηση προς το πρόσωπό τους (Erikson, 1975).

Η περίοδος της εφηβείας αφορά το *πέμπτο στάδιο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης*. Σε αυτό το στάδιο τα παιδιά αναλαμβάνουν πλέον πρωτοβουλίες επιδιώκοντας την σχετική ανεξαρτησία τους. Ενισχύεται η ανάγκη για ανάπτυξη της αίσθησης του εαυτού, εξερευνώντας τα όρια της ατομικής τους δραστηριότητας (Erikson, 1982). Στην περίπτωση που το άτομο αποδειχθεί ικανό να αντιμετωπίσει τις εσωτερικές συγκρούσεις που βιώνει, αποκτά μια ικανοποιητική αίσθηση ταυτότητας η οποία είναι ενδεικτική της καλής σταδιοδρομίας που θα ακολουθήσει. Έτσι, συνδυαστικά με την ύπαρξη ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος, που παρέχει υγιή πρότυπα και χαρακτηρίζεται από συνοχή, ο έφηβος καθίσταται ικανός να δομήσει μια ισχυρή αυτοπεποίθηση και μια αίσθηση ελέγχου (Erikson, 1959).

Σε αντίθετη κατεύθυνση βρίσκονται οι έφηβοι που βιώνουν εσωτερική σύγχυση όσον αφορά τις επιθυμίες και τις αξίες τους. Αυτή η εσωτερική σύγχυση έχει ως αποτέλεσμα την κυριαρχία συναισθημάτων ανασφάλειας και ευτέλειας. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι έφηβοι βρίσκονται σε μια μεταβατική και παράλληλα κρίσιμη για το μέλλον τους φάση δημιουργεί εντάσεις όσον αφορά την διάκριση και την ανάληψη ρόλων. Έτσι, όταν υπάρχει έλλειψη παγιωμένων αξιών και ξεκάθαρων ορίων, ο έφηβος αποπροσανατολίζεται, καταλαμβάνεται από κρίση ταυτότητας και κρίση ρόλων (Erikson, 1959).

Έπεται το στάδιο της πρόωρης ενηλικίωσης (*έκτο στάδιο*) στο οποίο κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις του ατόμου. Οι σχέσεις αυτές προκειμένου να είναι λειτουργικές για το άτομο, θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από αμεσότητα και δέσμευση (Erikson, 1982). Το στάδιο αυτό θεωρείται επιτυχημένο όταν το άτομο επιτύχει στενές και ασφαλείς διαπροσωπικές σχέσεις. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η πορεία του κάθε σταδίου επηρεάζεται από την πορεία των προηγούμενων. Η επιτυχής ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια της εφηβείας σχετίζεται άμεσα με την επίτευξη δεσμευτικών σχέσεων στην πρόωμη ενήλικη ζωή. Στην περίπτωση που το άτομο περιοριστεί στην ανάπτυξη επιφανειακών σχέσεων, είναι ευάλωτο σε συναισθήματα αποξένωσης και κατάθλιψης (Erikson, 1959).

Στο στάδιο της ενηλικίωσης, το άτομο εστιάζει πλέον στον τομέα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας και της οικογένειας. Η ικανοποιητική δραστηριότητα και στους δύο αυτούς τομείς προκαλεί την αίσθηση επάρκειας και αυτοπραγμάτωσης στο άτομο. Στην αντίθετη περίπτωση, οι αποτυχία στους παραπάνω τομείς δίνει τη θέση της σε αισθήματα ανικανότητας, αυτό-αμφισβήτησης και αντικοινωνική συμπεριφορά (Erikson, 1982).

Το *τελευταίο στάδιο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης* αφορά την γηραιά ηλικία. Κατά τη διάρκεια του σταδίου αυτού το άτομο κάνει έναν γενικό απολογισμό για τη ζωή του. Στην περίπτωση που το πρόσημο της ανασκόπησης αυτής είναι θετικό, το άτομο βιώνει ικανοποίηση και υπερηφάνεια για τα επιτεύγματα του. Τα άτομα αυτά έχουν καλύτερη διαχείριση της ιδέας του θανάτου και δηλώνουν ευχαριστημένα με τον κύκλο που χάραξε η ζωή τους. Όταν ο τελικός απολογισμός έχει πρόσημο αρνητικό,

το άτομο διακατέχεται από αισθήματα απελπισίας, αναξιοσύνης και ενοχών (Erikson, 1982).

Ένας από του σημαντικότερους όρους που εισήγαγε με την θεωρία του ο Erikson είναι η «κρίση ταυτότητας» (Erikson, 1956). Η «κρίση ταυτότητας» είναι μια σειρά από συγκρούσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο το άτομο προκειμένου να επιτευχθεί η ανάπτυξή του. Συμβαίνει κατά τη διάρκεια του πέμπτου σταδίου, δηλαδή κατά την περίοδο της εφηβείας, και είναι εσωτερική σύγκρουση που βιώνει ο έφηβος μεταξύ της απόκτησης ταυτότητας του «Εγώ» και της σύγχυσης των ρόλων. Σύμφωνα με το μοντέλο του Erikson, η επίλυση της αναπτυξιακής αυτής κρίσης βρίσκεται κάπου στη μέση. Δηλαδή, το άτομο καλείται να «ισορροπήσει» ανάμεσα στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις των ρόλων και στην διατήρηση μια αυθεντικής ατομικής ταυτότητας (Erikson, 1994).

Κατά τον Erikson (1959), η διαμόρφωση της ταυτότητας είναι μια κοπιώδης και χρονοβόρα διαδικασία που επιτυγχάνεται μέσα από τον αυτό-προσδιορισμό. Ο αυτό-προσδιορισμός (self-definition) είναι μια διαδικασία που επιτρέπει στο άτομο να συνειδητοποιήσει τα χαρίσματα και τις κλίσεις που το χαρακτηρίζουν και να υιοθετήσει τους αντίστοιχους ρόλους λαμβάνοντας υπόψη ερεθίσματα από το οικογενειακό και το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον. Ο Erikson (1959) θεωρεί ότι η επιτυχής ανάπτυξη της αίσθησης της ταυτότητας είναι καθοριστική καθώς δίνει νόημα και κατεύθυνση στη ζωή του ατόμου, εξασφαλίζοντάς του μια αίσθηση επάρκειας (Erikson, 1959).

3.2. Έρευνες στο πεδίο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης

Ο Marcia (1966) βασιζόμενος στις διατυπώσεις του Erikson επέκτεινε την θεωρία του. Συγκεκριμένα, ο Marcia (1966) βασίστηκε στην ιδέα της κρίσης της ταυτότητας και έδωσε βαρύνουσα σημασία στο στάδιο της εφηβείας ως καθοριστικό προκειμένου να επιτευχθεί η επίλυση της κρίσης. Έτσι, όρισε τέσσερα διαφορετικά στάδια διαμόρφωσης της ταυτότητας κατά τη διάρκεια της εφηβείας:

Το πρώτο στάδιο ονομάζεται *παρατεταμένο μορατόριουμ ή στάδιο του μορατόριουμ (moratorium status)*. Ο έφηβος βρίσκεται σε μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από έντονο άγχος, καθώς βιώνει κρίση ταυτότητας και δεν είναι ακόμα σε θέση να πάρει τις καθοριστικές εκείνες αποφάσεις για τη μελλοντική ζωή του. Πρόκειται για μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από αντικρουόμενες αξίες και αντιθέσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο το άτομο. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου το άτομο εξερευνά το περιβάλλον του, αναζητά την ταυτότητά του ενώ παράλληλα εξετάζει εναλλακτικές πιθανότητες. Η ευρύτερη κρίση ταυτότητας που βιώνει ο έφηβος σε συνδυασμό με την αντιφατικότητα που προαναφέρθηκε επηρεάζει και την σχέση του με τους γονείς του, καθιστώντας την αμφιλεγόμενη. Συγκεκριμένα, πιθανή αποδοκιμασία των γονέων μπορεί να οδηγήσει σε εναλλαγές άγχους και φόβου, ενώ παράλληλα ο έφηβος διαπραγματεύεται τη σχέση του με τους γονείς του και προβαίνει σε απόπειρες για να διεκδικήσει τη σχετική ελευθερία του (Stephen, Fraser & Marcia, 1992).

Αντιθέτως, οι έφηβοι που βρίσκονται στο στάδιο *πρόωρο κλείσιμο (foreclosure status) ή δοτή ταυτότητα*, δεν έχουν βιώσει κρίση ταυτότητας και το άγχος που την συνοδεύει. Αυτό συμβαίνει γιατί το άτομο έχει ήδη πάρει αποφάσεις και έχει αφοσιωθεί σε πεποιθήσεις που υπαγορεύονται από το περιβάλλον του (οικογενειακό, κοινωνικό) χωρίς να τις φιλτράρει, επεξεργαστεί ή αμφισβητήσει. Γι' αυτό, είναι συχνή η τάση του εφήβου να ταυτίζεται με πρόσωπα που έχουν ισχύ και ασκούν σημαντική επίδραση στη ζωή του, σχηματίζοντας ισχυρούς δεσμούς μαζί τους. Η επιρροή του περιβάλλοντος επικεντρώνεται κυρίως στον μελλοντικό επαγγελματικό προσανατολισμό του, στις πολιτικές, ιδεολογικές και θρησκευτικές του αντιλήψεις χωρίς να παρέχονται κίνητρα για την εξέταση εναλλακτικών θέσεων (Marcia, 1966). Παρόλο που το άτομο δεν βιώνει σημαντική σύγχυση, χαρακτηρίζεται από αδυναμία ανάληψης πρωτοβουλιών και οριοθέτησης του τομέα της προσωπικής του δραστηριότητας (Marcia, 2002).

Μπορεί, βέβαια, οι έφηβοι να βρίσκονται σε *σύγχυση ταυτότητας ή σύγχυση ρόλων (diffusion status)*. Σε αυτή τη φάση δεν υπάρχει δέσμευση σε μια συγκεκριμένη μορφή ταυτότητας λόγω της έλλειψης κινήτρων και αποπροσανατολισμού του ατόμου. Ο έφηβος παρουσιάζει παραμέληση ή άγνοια ως προς τα μελλοντικά του σχέδια και την διαμόρφωση του προσωπικού ηθικού κώδικα. Αυτός είναι και ο λόγος

που δεν έχει έρθει αντιμέτωπος με την κρίση ταυτότητας. Το στάδιο αυτό έχει τις ρίζες του στην απόρριψη ή αδιαφορία που ενδεχομένως να έχει βιώσει από την πλευρά των γονέων κατά τη διάρκεια της παιδικής του ηλικίας. Μερικοί από τους μηχανισμούς με τους οποίους ο έφηβος προσπαθεί να εκτονώσει την σύγχυση ταυτότητας / ρόλων είναι η παραίτηση από οποιαδήποτε ευθύνη ή η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες και αλκοόλ (Marcia, 2002).

Τέλος, όταν έχει επέλθει η επιτυχής επίλυση της κρίσης ταυτότητας, οι έφηβοι βρίσκονται στο στάδιο *επίτευξης της ταυτότητας (identity achievement)*. Στην περίπτωση αυτή το άτομο είναι αποφασισμένο και συνειδητοποιημένο. Οι κοινωνικοί ρόλοι που έχει αναλάβει, οι επαγγελματικοί στόχοι που έχει θέσει, οι ιδεολογίες και τα πιστεύω του έχουν προκύψει κατόπιν προσωπικών κριτηρίων. Ο έφηβος έχει πετύχει την σχετική ανεξαρτησία του και η σχέση με τους γονείς και την οικογένεια του χαρακτηρίζεται από ισορροπία, χωρίς εντάσεις και συγκρούσεις. Συνεπώς, το στάδιο της κεκτημένης ταυτότητας είναι το πιο ώριμο και κοινωνικά αρμοστό από όλα (Marcia, 2002).

Σύμφωνα με τον Marcia (2002), η διαδικασία μέσα από την οποία επιτυγχάνεται η διαμόρφωση της ταυτότητας δεν ολοκληρώνεται στην εφηβεία. Το άτομο εισέρχεται σταδιακά από την μια κατηγορία ταυτότητας στην επόμενη, διατηρώντας την σειρά που αναφέρθηκε παραπάνω. Η επιρροή των εξωτερικών και των εσωτερικών ερεθισμάτων που δέχεται ο έφηβος οδηγούν σε βαθμιαία μεταβολή της ταυτότητας του προκειμένου να μεταβεί στην ενηλικίωση. Η μετάβαση αυτή μπορεί να είναι ομαλή, ωστόσο συχνά χαρακτηρίζεται από αναστάτωση και ένταση.

Σε μια άλλη σχετική έρευνα, ο Philip Meilman (1979) ασχολήθηκε με την αναπτυξιακή πορεία για την απόκτηση της ταυτότητας και συγκεκριμένα εστίασε στην εφηβική ηλικία. Σε αντίθεση με τον Erikson (1956) που πίστευε ότι η κρίση ταυτότητας υφίσταται στην πρώιμη εφηβική ηλικία και ολοκληρώνεται στην ηλικία των δεκαπέντε έως δεκαοκτώ χρόνων, τα ευρήματα του Meilman (1979) δεν επιβεβαίωσαν τα παραπάνω ηλικιακά όρια. Συγκεκριμένα, ο Meilman (1979) μέτρησε την μορφή ταυτότητας ανδρών ηλικίας 12 έως 24 ετών. Οι πλειοψηφία των εφήβων ηλικίας 12 έως 15 ετών διέθεταν δοτή ταυτότητα ή χαρακτηρίζονταν από σύγχυση ταυτότητας. Αυτό φαίνεται να δικαιολογείται από το γεγονός ότι σε αυτή την ηλικία, οι έφηβοι δεν έχουν πλήρη επίγνωση για το ποιο είναι ούτε έχουν

κάποιες σταθερές βλέψεις για το μέλλον. Επιπλέον, οι έφηβοι δεν έχουν εξετάσει ακόμα όλες τις εναλλακτικές επιλογές τους, ενώ είναι συχνό το φαινόμενο να έχουν δειχθεί επιρροές από τους γονείς τους ή άλλα σημαντικά πρόσωπα στη ζωή τους (δοτή ταυτότητα).

Βέβαια, όσο αυξάνονταν οι ηλικίες ο Meilman (1979) διαπίστωσε μια αναπτυξιακή πρόοδο. Μεγάλος αριθμός εφήβων ηλικίας 18 ετών είχαν φτάσει στο στάδιο του μορατόριουμ. Παρατήρησε ότι στο στάδιο αυτό τα άτομα είχαν την τάση να αμφισβητούν αξίες του περιβάλλοντός τους, αναθεωρούσαν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις και απέρριπταν την θρησκεία. Η έντονη αυτή ανησυχία και τάση για αμφισβήτηση έγκειται στην προσπάθεια του ατόμου να προσδιορίσει τον εαυτό του και να εξερευνήσει τις εναλλακτικές του. Στην περίπτωση που η προσπάθειά του στεφθεί με επιτυχία, εισέρχεται στο στάδιο της επίτευξης της ταυτότητας. Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα της έρευνας για την ύστερη εφηβική ηλικία, το 40% των ατόμων ηλικίας 20 έως 21 χρόνων και το 55% ατόμων ηλικίας 24 ετών είχαν φτάσει στην επίτευξη της ταυτότητας (Meilman, 1979).

Τί δηλώνει, όμως, η κάθε κατηγορία της ταυτότητας για την προσωπικότητα του ατόμου και τις σχέσεις του με τους άλλους; Οι Adams et al. (2006) μελέτησαν ένα δείγμα πρωτοετών φοιτητών και παρατήρησαν ότι οι έφηβοι που είχαν φτάσει στην επίτευξη της ταυτότητας ήταν περισσότερο ισορροπημένοι ψυχολογικά, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κατηγορίες. Είναι ικανοί να φτάσουν σε υψηλότερα επίπεδα επιτυχίας και τείνουν να αναπτύσσουν υγιείς κοινωνικές σχέσεις. Πρόκειται για προσωπικότητες που έχουν αναπτύξει ασφαλή δεσμό με την οικογένεια τους, εισπράττοντας επιβράβευση αλλά ελάχιστο έλεγχο, και διαθέτουν μια ισχυρή αίσθηση του εαυτού. Ένας έφηβος με κατακτημένη ταυτότητα χαρακτηρίζεται από αυτονομία και έχει επίγνωση της αυτο-αποτελεσματικότητας του (Adams et al., 2006)

Από την άλλη πλευρά, άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση μορατόριουμ και βιώνουν σύγχυση ρόλων μειονεκτούν στον τομέα της επικοινωνίας, λόγω της απόρριψης ή παραμέλησης που ενδεχομένως να έχουν δεχθεί από τους γονείς τους. Τα άτομα αυτά διακατέχονται από μεταβλητότητα των απόψεών τους και δυσκολία να δεσμευθούν σε κάτι. Επιπλέον, ο έφηβος σε μορατόριουμ προσπαθεί να διαχωρίσει τον εαυτό του από την μητέρα του. Όσον αφορά το άτομο που βρίσκεται στο στάδιο της δοτής ταυτότητας, πρόκειται για μια συγκαταβατική, παραχωρητική

προσωπικότητα με περιορισμένη την αίσθηση της ατομικότητας. Πρόκειται για ένα άτομο που παραμένει πιστό στην οικογενειακή συνοχή, δεν αμφισβητεί τις αρχές και αδυνατεί να επιδιώξει την αυτονομία του (Adams et al., 2006).

3.3. Συζήτηση και Κριτική

Σε γενικές γραμμές, η θεωρία του Erikson συνιστά περισσότερο μια ψυχοκοινωνική προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς παρά εξελιγμένη θεωρία της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης του Freud. Ο Erikson, πέρα από τη σημασία των ενστίκτων για την ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου (Erikson, 1964), τόνισε και τη σημασία των ψυχοκοινωνικών παραγόντων, ενώ έδωσε λιγότερη έμφαση στις σεξουαλικές ορμές. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις βιολογικές διεργασίες ωρίμανσης και τις κοινωνικές αλλαγές που υφίστανται. Τα στάδια του Erikson για την ανάπτυξη της προσωπικότητας καλύπτουν ολόκληρο τον κύκλο της ζωής και όχι μονάχα ένα μέρος του, λαμβάνοντας υπόψη τον αντίκτυπο της πολιτισμικής και κοινωνικής εμπειρίας σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Τέλος, παρατήρησε ότι τα άτομα στοχάζονται πάνω στο παρελθόν και το μέλλον τους, καθώς και ότι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύουν το μέλλον τους είναι εξίσου σημαντικός με αυτόν που ερμηνεύουν το παρελθόν τους (Pervin & John, 2001).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι και η θεωρία του Erikson έχει υποστεί κριτική για ορισμένες θέσεις της. Ένα πρώτο σημείο κριτικής αποτελεί ο αμιγώς περιγραφικός χαρακτήρας της θεωρίας, η οποία περιορίζεται στην περιγραφή της ανθρώπινης ανάπτυξης χωρίς να εξηγεί τα αντίστοιχα αίτια και τι προαπαιτείται ενός σταδίου. Παράλληλα, δεν καθίσταται σαφές πως το ένα στάδιο επηρεάζει το επόμενο και πως συνδέονται μεταξύ τους. Η ασάφεια αυτή επεκτείνεται και στην επιλογή της μεθοδολογίας του Erikson (Durkin, 1995).

Συγκεκριμένα, ο Erikson δεν συνόδευσε τη διατύπωση της θεωρίας του από αντίστοιχα πειράματα που να την επιβεβαιώνουν, αλλά περιορίστηκε στη παρατήρηση ενός δείγματος εφήβων που παρακολουθούνταν σε ένα πρόγραμμα θεραπείας. Μέσα, λοιπόν, από αυτό το δείγμα ανακάλυψε την *κρίση ταυτότητας*.

Ωστόσο, δεν φαίνεται με σαφήνεια ποιες είναι οι διαδικασίες που οδηγούν στην κρίση ταυτότητας και με ποιον τρόπο μπορεί αυτή να επιλυθεί. Έναν ακόμα περιορισμό αποτελεί το γεγονός ότι κρίση ταυτότητας που εμφάνισε ένα περιορισμένο δείγμα εφήβων δεν μπορεί να γενικευθεί και να εξαχθεί συμπέρασμα, καθώς δεν λαμβάνονται υπόψη ατομικές και κοινωνικές διαφορές. Δεν είναι όλοι οι έφηβοι ίδιοι, ούτε είναι δεδομένοι ότι όλοι περνούν μια κρίση ταυτότητας (Durkin, 1995).

Χαρακτηριστική σε αυτή την περίπτωση είναι έρευνα του Weinreich (1986) σε διαφορετικά δείγματα εφήβων κοριτσιών στην Μεγάλη Βρετανία. Τα ευρήματα έδειξαν ότι τα κορίτσια που άνηκαν σε οικογένειες μεταναστών βίωναν υψηλότερα επίπεδα σύγχυσης ρόλων και άγχους σε σύγκριση με εκείνα που προέρχονταν από αστικές βρετανικές οικογένειες. Σε αντίθεση με την πλειοψηφία των εφήβων που είναι μέρος της κυρίαρχης κουλτούρας, είναι αναμενόμενο ότι άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες να δυσκολεύονται ή να καθυστερούν να φτάσουν στην επίτευξη της ταυτότητας. Προκύπτει, λοιπόν, ότι υπάρχουν διάφοροι ατομικοί και κοινωνικοί παράγοντες, η συνδιακύμανση των οποίων επηρεάζει διαφορετικά την ανάπτυξη της προσωπικότητας κάθε ατόμου (Weinreich, 1986).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΠΡΟΣΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ CARL ROGERS (1951)

Η προσέγγιση του Rogers σχετικά με την ψυχολογία και τον εαυτό θα μπορούσε να ενταχθεί στο ρεύμα της φαινομενολογίας καθώς δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται και βιώνει τόσο τον εαυτό του όσο και τον υπόλοιπο κόσμο. Η θεωρία αυτή έχει ασκήσει πολύ μεγάλη επιρροή στον κλάδο της ψυχολογίας και ιδιαίτερα στον τρόπο που εφαρμόζονται οι ψυχοθεραπευτικές τεχνικές καθώς εισήχθησαν έννοιες και τρόποι θεραπείας που έγιναν αποδεκτοί από όλα σχεδόν τα ρεύματα της ψυχολογίας (Βοσνιάδου, 2007).

Σύμφωνα με τη φαινομενολογική προσέγγιση όχι μόνο μπορούμε να κατανοήσουμε την πραγματικότητα μέσα από τον τρόπο που τη βλέπει το ίδιο το άτομο, αλλά η συγκεκριμένη θεωρία εστιάζει στην υποκειμενική εμπειρία και ταυτόχρονα προσπαθεί να κατανοήσει το άτομο ως όλον (Pervin & John, 2001).

Αρχικά, η θεωρία του Rogers (1951) αποτελούσε περισσότερο μια θεωρία για την ψυχοθεραπεία καθώς έδινε έμφαση στους τρόπους αλλαγής του ατόμου. Η συγκεκριμένη θεωρία αντιτάχθηκε σε άλλες που ασκούσαν μεγάλη επιρροή τότε όπως είναι αυτή του Freud ο οποίος παρουσίαζε μια εικόνα του ατόμου με αιμομικτικές τάσεις, με ορμή για το θάνατο και την καταστροφή και με νευρώσεις προερχόμενες από τον πολιτισμό. Αντιτάχθηκε ωστόσο και στο Χριστιανισμό ο οποίος θεωρούσε ότι το άτομο είναι αμαρτωλό από την ημέρα της γέννησης του. Σύμφωνα με τον Rogers (1951· 1963) στόχος των ανθρώπων είναι είτε μόνοι τους είτε με την αρωγή της ψυχοθεραπείας να προσεγγίσουν την *αυτοπραγμάτωση*. Η τελευταία έννοια θεωρείται καθοριστικής σημασίας στη συγκεκριμένη θεωρία και χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγράψει την τάση που έχει ένας οργανισμός να εξελίσσεται από μία απλή οντότητα σε μία συνθετότερη και ανεξάρτητη, η οποία μπορεί να εκφράζει αυτό που είναι ελεύθερα. Θεωρείται ακόμα ότι το άτομο αντλεί ευχαρίστηση μέσα από δραστηριότητες οι οποίες το ενισχύουν και συμβάλλουν στην επίτευξη της αυτοαποδοχής, της αυτοεκτίμησης και της αναγνώρισης των συναισθημάτων του. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεωρία η τάση του ατόμου για αυτοπραγμάτωση είναι έμφυτη και ενυπάρχει σε όλους τους ανθρώπους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Rogers είναι επίσης γνωστός για μία ακόμα έννοια η οποία καθόρισε τις πρακτικές των ψυχολόγων και η οποία είναι η *άνευ όρων αποδοχή*, η οποία ορίζεται ως η αποδοχή της ατομικότητας και των βασικών αξιών του άλλου χωρίς αρνητικές κρίσεις (Pervin & John, 2001). Μέσω της *άνευ όρων αποδοχής* επιτυγχάνεται μια αίσθηση ικανοποίησης και απεριόριστου σεβασμού στον θεραπευόμενο, ενισχύοντας την αυτοεικόνα του.

4.1. Οι θεμελιώδεις αρχές της προσωποκεντρικής θεωρίας

Ο Rogers (1951) πρότεινε ορισμένες αρχές οι οποίες αποτέλεσαν τα θεμέλια για την ανάπτυξη της θεωρίας του. Ειδικότερα οι αρχές αυτές είναι οι εξής:

1. Όλοι οργανισμοί ζουν σε ένα κόσμο του οποίου αποτελούν το κέντρο.
2. Ο οργανισμός αντιδρά στον κόσμο αυτό ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο τον αντιλαμβάνεται και αυτό αποτελεί την «πραγματικότητα» του οργανισμού αυτού.
3. Ο οργανισμός αντιδρά σαν ένα οργανωμένο σύνολο μέσα στην πραγματικότητα που ο ίδιος αντιλαμβάνεται.
4. Ένα μέρος της γενικής αντίληψης της πραγματικότητας σταδιακά διαφοροποιείται και συγκροτείται ο εαυτός.
5. Ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του οργανισμού με το περιβάλλον και ειδικότερα με τους άλλους, σχηματίζεται ο εαυτός – ένα οργανωμένο, ρευστό αλλά και σταθερό σύνολο αντιλήψεων των χαρακτηριστικών και των σχέσεων του «εγώ» ή του «εμένα», σε συνδυασμό με αξίες που σχετίζονται με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω.
6. Ο οργανισμός έχει μία βασική τάση να είναι ενεργός.
7. Ο καλύτερος τρόπος για να κατανοήσεις τη συμπεριφορά ενός οργανισμού είναι μέσα από τον ίδιο τον οργανισμό.
8. Η συμπεριφορά είναι το μέσο που χρησιμοποιεί το άτομο προκειμένου να εκφράσει τις ανάγκες του όπως ο ίδιος τις αντιλαμβάνεται.
9. Το συναίσθημα συνοδεύει και διευκολύνει τη συμπεριφορά, καθώς το είδος του συναισθήματος συμβάλλει στη διατήρηση και την ενίσχυση του οργανισμού.

10. Οι αξίες βιώνονται άμεσα από τον οργανισμό, και σε ορισμένες περιπτώσεις είναι αξίες ενδοβαλμένες ή προερχόμενες από άλλους, αλλά είναι αντιληπτές με στρεβλό τρόπο, σα να βιώθηκαν άμεσα από τον ίδιο τον οργανισμό.
11. Όσο πληθαίνουν οι εμπειρίες στην ζωή του ατόμου, αυτές είτε: α) γίνονται αντιληπτές, οργανώνονται σε σχέση με τον εαυτό και συμβολοποιούνται, είτε β) αγνοούνται από το άτομο γιατί δεν έχουν καμία σχέση με τη δομή του εαυτού είτε γ) πραγματοποιείται μία άρνηση του συμβολισμού ή πραγματοποιείται ένας «λανθασμένος» συμβολισμός επειδή δεν υπάρχει συνέπεια μεταξύ της εμπειρίας και της δομής του εαυτού.
12. Η πλειοψηφία των τρόπων συμπεριφοράς που υιοθετούνται από το άτομο είναι αυτές που είναι συνεπείς με τη δομή του εαυτού.
13. Σε ορισμένες περιπτώσεις η συμπεριφορά μπορεί να είναι αποτέλεσμα οργανικών εμπειριών ή αναγκών οι οποίες δεν έχουν συμβολοποιηθεί. Τέτοιου είδους συμπεριφορές μπορεί να είναι ασυνεπείς ως προς τη δομή του εαυτού αλλά σε αυτές τις περιπτώσεις η συμπεριφορά δεν «ανήκει» στο άτομο.
14. Η ψυχολογική ισορροπία επιτυγχάνεται όταν στον εαυτό όλες οι συνειδητές και ασυνειδητές εμπειρίες είναι ή μπορεί να είναι αφομοιωμένες σε ένα συμβολικό επίπεδο σε μία σταθερή σχέση με τον εαυτό.
15. Υπάρχει ψυχική δυσλειτουργία όταν ο οργανισμός αρνείται την επίγνωση συγκεκριμένων συνειδητών και ασυνειδητών λειτουργιών με αποτέλεσμα αυτές να μην συμβολοποιούνται και να μην οργανώνονται στην δομή του εαυτού. Όταν υπάρχει αυτή η κατάσταση τότε δημιουργείται ή είναι πιθανό να δημιουργηθεί ψυχολογική ένταση.
16. Κάθε εμπειρία που είναι ασυνεπής ως προς τον οργανισμό μπορεί να γίνει αντιληπτή σαν απειλή και όσο περισσότερες τέτοιες αντιλήψεις υπάρχουν τόσο δυσκολότερο είναι να οργανωθεί και να διατηρηθεί η δομή του εαυτού.
17. Υπό ορισμένες συνθήκες οι οποίες περιλαμβάνουν την απόλυτη απουσία απειλής για τη δομή του εαυτού, οι εμπειρίες που είναι ασυνεπείς με αυτή τη συνθήκη μπορεί να γίνουν αντιληπτές ή να εξεταστούν και η δομή του εαυτού να αφομοιώσει και να συμπεριλάβει αυτές τις εμπειρίες.
18. Όταν το άτομο αντιλαμβάνεται και αποδέχεται σε ένα σταθερό σύστημα όλες τις συνειδητές και ασυνειδητές εμπειρίες του, τότε σίγουρα αντιδρά με

περισσότερη ενσυναίσθηση και αποδέχεται περισσότερο τους άλλους ως ξεχωριστά άτομα.

19. Όσο το άτομο αντιλαμβάνεται και αποδέχεται στη δομή του εαυτού του περισσότερες από τις οργανικές του εμπειρίες, ανακαλύπτει ότι αντικαθιστά το τωρινό αξιακό του σύστημα –το οποίο βασίζεται κυρίως σε ενδοβολές οι οποίες είχαν συμβολιστεί με λάθος τρόπο – με μία συνεχή, οργανική αξιολογική διαδικασία.

4.2. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας στην παιδική και εφηβική ηλικία κατά τον Rogers (1961)

Η πλέον δομική έννοια για τη προσωπικότητα στη συγκεκριμένη θεωρία είναι η έννοια του εαυτού. Ο εαυτός διατηρεί πάντα την σταθερότητα, την ενότητα και την οργάνωσή του παρά το ότι οι αντιλήψεις του ατόμου μπορεί να αλλάζουν. Πώς όμως αναπτύσσεται αυτή η έννοια του εαυτού με το πέρασμα των χρόνων;

Αρχικά θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η προσωποκεντρική θεωρία αυτή καθαυτή δεν είναι μία θεωρία για την ανάπτυξη και την εξέλιξη του ατόμου. Παράλληλα ο ίδιος ο Rogers (1961) δεν ασχολήθηκε με έρευνες που να σχετίζονται με τον τρόπο που αποκτούν τα παιδιά και οι έφηβοι μία συγκεκριμένη δομή εαυτού. Αναφέρεται ωστόσο ξεκάθαρα στο έργο του ότι με το πέρασμα των χρόνων το άτομο γίνεται πολυπλοκότερο ως οντότητα. Συνεπώς, ένα βρέφος έχει πολύ μικρή αυτονομία, δεν κατέχει σύνθετες νοητικές διαδικασίες όπως είναι η ενσυναίσθηση ενώ δεν έχει αναπτύξει ούτε τις κοινωνικές του δεξιότητες. Όσο περνούν τα χρόνια και μέσα από την αλληλεπίδραση με τον κόσμο γύρω του και με τους σημαντικούς ανθρώπους στη ζωή του καταφέρνει να ξεφύγει από αυτή την κατάσταση και σταδιακά να γίνει ένα όλο και συνθετότερο ον που ουσιαστικά οδεύει προς την αυτοπραγμάτωση (Rogers, 1961).

Ο Rogers (1961) διατύπωσε την υπόθεση ότι ήδη από την βρεφική και παιδική ηλικία που αρχίζει να διαμορφώνεται η αίσθηση του εαυτού, το άτομο λειτουργεί αποκλειστικά με μια οργανισμική διαδικασία επιβίωσης. Δηλαδή, το βρέφος ή το παιδί αξιολογεί την εκάστοτε νέα εμπειρία με βασικό κριτήριο το αν εξυπηρετεί ή όχι την βιολογική ανάπτυξη του οργανισμού. Οι αξιολογήσεις αυτές είναι ουσιαστικά η αυθόρμητη αντίδραση του απέναντι σε ερεθίσματα του περιβάλλοντος, συναισθήματα

και σωματικές εμπειρίες που τείνουν να επηρεάζουν την κατάσταση του. Έτσι, η πείνα, η δίψα, ο φόβος, ο πόνος κ.α. αξιολογούνται αρνητικά από το άτομο καθώς αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την επιβίωση του. Αντιθέτως, η τροφή, το νερό, η φροντίδα και η ασφάλεια αξιολογούνται θετικά επειδή συμβάλλουν στην βιολογική ανάπτυξη του. Πρόκειται, λοιπόν, για μια διαδικασία που ελέγχει αν το βρέφος ή το παιδί βρίσκεται στην σωστή κατεύθυνση για την ικανοποίηση των αναγκών του. Κατά τον Rogers (1961), η δομή του εαυτού και κατ' επέκταση της προσωπικότητας διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, ιδιαίτερα το κοινωνικό που αποτελείται από σημαντικά για το άτομο πρόσωπα (γονείς, αδέρφια). Παράλληλα δηλαδή με την βιολογική του ωρίμανση, το παιδί σταδιακά γίνεται περισσότερο κοινωνικά ευαισθητοποιημένο με αποτέλεσμα οι διαδικασίες που εμπλέκονται στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του να διαφοροποιούνται και να γίνονται πιο σύνθετες (Rogers, 1961).

Ο Rogers (1961) ακριβώς επειδή πίστευε ότι το άτομο είναι γεννημένο για να βελτιώνεται και να «πηγαίνει μπροστά», θεωρούσε ότι κάτι αντίστοιχο πρέπει να συμβαίνει και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών. Στόχος λοιπόν ήταν τα παιδιά να βρουν την πορεία τους προς την αυτοπραγμάτωση και να αποκτήσουν έναν καλά οργανωμένο εαυτό ο οποίος βρίσκεται σε συμφωνία και αναγνωρίζει όσα θέλει. Η υγιής ανάπτυξη του εαυτού πραγματοποιείται όταν το παιδί μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον όπου το αποδέχονται. Η αποδοχή αυτή δεν θα πρέπει να περιορίζεται κατά τον Rogers μόνο στις συμπεριφορές και τις πρακτικές που εγκρίνουν και πριμοδοτούν οι γονείς αλλά και σε εκείνες με τις οποίες είναι αντίθετοι (Rogers, 1961). Γνωστό παράδειγμα των παραπάνω ισχυρισμών είναι η τεράστια διαφορά που υπάρχει για το παιδί όταν ο ένας εκ των γονιών του του αναφέρει «είσαι χαζός» αντί «θεωρώ ότι αυτό που έκανες ήταν χαζό». Στην πρώτη περίπτωση ο γονιός δεν αποδέχεται ολόκληρη την ύπαρξη του παιδιού πράγμα που το αποτρέπει από το να αποδεχτεί και τον ίδιο τον εαυτό του. Στη δεύτερη περίπτωση ο γονιός αποδέχεται το ίδιο το παιδί και απορρίπτει μία μεμονωμένη πράξη με την οποία ο ίδιος δε συμφωνεί. Το παραπάνω παράδειγμα σαφώς και δεν περιορίζεται μόνο στα λόγια αλλά και σε μηνύματα που μπορεί να παίρνει το παιδί από τη στάση και τη γενικότερη συμπεριφορά του γονιού απέναντί του. Όταν ο γονιός υιοθετεί μία τέτοια στάση, τα συναισθήματα που γεννιούνται στο παιδί συγκρούονται με την εικόνα που έχει το παιδί για τον εαυτό του, ότι είναι ικανό και άξιο να αγαπήσει και να αγαπηθεί με

αποτέλεσμα να οδηγείται σε ασυμφωνία με αυτά. Ο Rogers έδωσε μεγάλη έμφαση στη σχέση των γονέων και του παιδιού καθώς θεωρούσε ότι το άτομο μπορεί να αναπτύξει όλες τις δημιουργικές του ικανότητες μονάχα από τη στιγμή που μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από συναισθηματική ασφάλεια και ελευθερία. Οι συνθήκες αυτές είναι αποτέλεσμα της άνευ όρων αποδοχής του παιδιού από τους γονείς του και της ικανότητάς του να εκφράζεται ελεύθερα μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο.

Αναφορικά με τις μεταβολές που συμβαίνουν στην προσωπικότητα του εφήβου, ο Rogers (1959) έκανε λόγο για την έντονη ανάγκη των εφήβων να γίνουν αποδεκτοί και αρεστοί στους σημαντικούς για εκείνους άλλους, την οποία ονόμασε *ανάγκη για θετική αναγνώριση*. Πρόκειται για την αρχική ανάγκη του βρέφους και του παιδιού να εισπράξει αγάπη και φροντίδα, η οποία εξελίσσεται στην ικανοποίηση που νιώθει ο έφηβος όταν εισπράττει την έγκριση και την αποδοχή από το περιβάλλον του. Η ανάγκη για θετική αναγνώριση συμβάλλει καθοριστικά στην κοινωνικοποίηση του ατόμου, καθώς μέσω της ανάγκης αυτής το άτομο κατευθύνει την συμπεριφορά του και τις πράξεις του προκειμένου να γίνει αρεστό και να ικανοποιήσει τις προσδοκίες των σημαντικών για εκείνο άλλων. Η ανάγκη για θετική αναγνώριση είναι εγγενής σε όλους του ανθρώπους, επηρεάζεται από τις διαδικασίες μάθησης και αναπτύσσεται παράλληλα με την αίσθηση του εαυτού (Rogers, 1959).

Παράλληλα, η *ανάγκη για θετική αναγνώριση* επηρεάζει με τη σειρά της την ανάγκη του ατόμου να αξιολογεί θετικά τον εαυτό του. Ο Rogers (1959) την ονόμασε *ανάγκη για αυτο-αποδοχή*. Υποστήριξε ότι πρόκειται για μια επίκτητη ανάγκη η οποία αναπτύσσεται από τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τον εαυτό του σε συνδυασμό με την ικανοποίηση ή την απογοήτευση που προκύπτει από την *ανάγκη για θετική αναγνώριση*. Με άλλα λόγια, είναι η ικανοποίηση ή η απογοήτευση που αισθανόμαστε από την αποδοχή ή μη αποδοχή του εαυτού μας. Ο Rogers πίστευε ότι ο έφηβος και το ενήλικο άτομο βλέπουν τον εαυτό τους σαν να είναι σημαντικός άλλος. Επομένως, προσπαθούν να συμπεριφερθούν με τρόπους που να συμβαδίζουν με τους άλλους και τον εαυτό τους προκειμένου να είναι πλήρως λειτουργικοί (Rogers, 1959).

4.3. Έρευνες στον τομέα της προσωποκεντρικής θεωρίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι η δημοκρατική στάση των γονέων διευκολύνει την ανάπτυξη του παιδιού σε διάφορα επίπεδα πέραν αυτού της προσωπικότητας. Ιδιαίτερος σημαντική στο χώρο αυτό θεωρούμε την έρευνα της Baldwin (1949) η οποία μελέτησε τον τρόπο οργάνωσης μιας οικογένειας και την επίδραση που αυτή ασκεί στην κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών. Η ερευνήτρια διαπίστωσε ότι υπάρχουν τρεις συνέπειες όταν τα παιδιά ανατρέφονται σε σπίτι με δημοκρατικούς γονείς: α) τα παιδιά γίνονται εξωστρεφή και αναπτύσσουν υγιείς σχέσεις με συνομήλικους τους, β) είναι δημοφιλή στα υπόλοιπα παιδιά, και γ) εμφανίζουν ιδιαίτερη όρεξη για μάθηση, αυθεντικότητα και δημιουργικότητα. Ακόμα παρατηρήθηκε ότι η δημοτικότητα των συγκεκριμένων παιδιών οφείλονταν περισσότερο στην φιλική προσωπικότητά τους παρά στις ηγετικές τους ικανότητες ή σε κάποια τάση τους να επιβάλλονται στους υπόλοιπους και να κυριαρχούν στις ομάδες.

Σε μία ερευνητική ανασκόπηση, ο Mummery (1954) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι προκειμένου να αναπτυχθεί ένας υγιής εαυτός τόσο στην παιδική όσο και στην εφηβική ηλικία χρειάζεται ένα περιβάλλον που να επιτρέπει την ελευθερία, να ενθαρρύνει την προσωπική αναζήτηση των παιδιών, να μην αποκλείει τα παιδιά από τη λήψη αποφάσεων αλλά να τα ενθαρρύνει να αναλαμβάνουν ευθύνες και πρωτοβουλίες και να τα εκθέτει σε ορισμένους κινδύνους. Κρίσιμη θεώρησε ο ίδιος ερευνητής την έννοια της *αυτοπεποίθησης* και τις συνθήκες που παρέχει ένα σπίτι στο παιδί ή στον έφηβο για να την αποκτήσει. Ως *αυτοπεποίθηση* ορίζει ο Coopersmith (1967) την προσωπική κρίση για την ατομική αξία. Προκειμένου να συμβεί αυτό προτείνει ο Mummery (1954) ορισμένες συνθήκες οι οποίες θα ήταν καλό να υφίστανται κατά την ανατροφή των παιδιών και οι οποίες συνθήκες είναι απόλυτα σύμφωνες και απορρέουν από τη ροτζεριανή θεωρία. Ειδικότερα αναφορικά με τις παραπάνω συνθήκες, οι γονείς θα πρέπει να δίνουν την ευκαιρία στο παιδί να συνεργάζεται μαζί τους για την απόκτηση κάποιου κοινού στόχου ενώ έμφαση δίνεται ακόμα και στις σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλικούς του και όχι μονάχα με τους γονείς του. Ως απόλυτα καθοριστικές θεωρούμε τις έρευνες οι οποίες φανερώνουν ότι μητέρες που αποδέχονται τον εαυτό τους φαίνεται να συμβάλλουν

και στην αυτοαποδοχή εκ μέρους των ίδιων των παιδιών τους (Medinnus & Curtis, 1963).

Άξιες αναφοράς θεωρούνται και οι έρευνες που πραγματοποίησε ο Coopersmith (1967) ο οποίος χορήγησε σε παιδιά ερωτηματολόγια βασισμένα σε κλίμακες τις οποίες προηγουμένως είχε χρησιμοποιήσει και ο ίδιος ο Rogers (1961). Τα ερωτηματολόγια χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να εντοπίσουν ομάδες ατόμων με χαμηλή, μέτρια ή υψηλή αυτοπεποίθηση. Τα αποτελέσματα φανερώνουν ότι άτομα που φάνηκε ότι είχαν υψηλή αυτοπεποίθηση ήταν περισσότερο ανεξάρτητα, θετικά και δημιουργικά. Ακόμα, φάνηκε ότι δεν αποδέχονταν τους κανόνες και τις επιταγές της κοινωνίας αλλά πρώτα τις εξέταζαν κριτικά πριν αποφασίσουν αν τους εκφράζουν ή όχι. Ένα ακόμα αξιοσημείωτο στοιχείο είναι ότι τα συγκεκριμένα άτομα φάνηκε να είναι ευφάνταστα και να μπορούν να δίνουν πρωτότυπες λύσεις στα προβλήματα. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι η εικόνα που διατηρούσαν τα παιδιά για τον εαυτό τους τα επηρέαζε σε διάφορους τομείς της ζωής τους και με ποικίλους τρόπους.

Ωστόσο ο Coopersmith (1967) θέλησε να διευρύνει την έρευνά του όσον αφορά το τι είναι αυτό που κάνει τα παιδιά και τους εφήβους να αντλούν αυτοπεποίθηση. Πιο συγκεκριμένα, φάνηκε ότι στοιχεία στα οποία ως κοινωνία δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση όπως η κατοικία, ο πλούτος, το επάγγελμα και το κύρος δεν διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στην ανατροφή των παιδιών. Αντίθετα, ο παράγοντας που φαίνεται να καθορίζει το τι εικόνα θα έχουν τελικά τα παιδιά για τον εαυτό τους είναι οι απόψεις και τα συναισθήματα που εκφράζουν για αυτά τα σημαντικά για τα ίδια άτομα του περιβάλλοντος τους. Τις κρίσεις αυτές θα τις χρησιμοποιήσουν και τα ίδια τα παιδιά ή οι έφηβοι αργότερα στην εικόνα που θα σχηματίσουν για τον εαυτό τους και στις αξιολογήσεις που θα κάνουν.

Τρεις φαίνεται να είναι οι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν την ανάπτυξη μιας υγιούς εικόνας για τον εαυτό και κατά προέκταση μιας υγιούς προσωπικότητας κατά την παιδική και εφηβική ηλικία (Coopersmith, 1967). Ο πρώτος φαίνεται ότι είναι *η αποδοχή και η στοργή από τη μητέρα*, ο οποίος αναφέρθηκε και αναλύθηκε προηγούμενα. Ο δεύτερος αφορά *στην ανεκτικότητα και την τιμωρία*. Ειδικότερα οι γονείς των παιδιών με υψηλή αυτοπεποίθηση φάνηκε ότι είχαν προσδοκίες και απαιτήσεις από τα παιδιά τους και ότι παρέμεναν σταθεροί στις απαιτήσεις αυτές. Από την άλλη πλευρά γονείς οι οποίοι φέρονταν σκληρά, χωρίς σεβασμό και

τιμωρητικά απέναντι στα παιδιά τους, φάνηκε να συμβάλλουν στη δημιουργία προσωπικοτήτων με χαμηλή αυτοπεποίθηση. Ο τελευταίος παράγοντας αφορά τη *δημοκρατικότητα* και έχει αναφερθεί προηγουμένως.

Μία ακόμη έρευνα στα πλαίσια της ροτζεριανής προσέγγισης μέτρησε το δημιουργικό δυναμικό των παιδιών κατά την εγγραφή τους στο σχολείο και έπειτα κατά την εφηβεία. Μετρήθηκαν ακόμα οι μέθοδοι ανατροφής των παιδιών και ο τρόπος αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον γονέα και στο παιδί. Τα ευρήματα της έρευνας αυτής επιβεβαιώνουν όσα υποστήριξε ο Rogers (1961). Τα παιδιά και οι έφηβοι οι οποίοι μεγάλωναν σε ένα περιβάλλον με συναισθηματική και ψυχολογική ασφάλεια που παρείχε δυνατότητες έκφρασης, ανέπτυσαν τις δημιουργικές τους ικανότητες. Το δεδομένο αυτό παρέμενε σταθερό κατά τη διάρκεια των χρόνων (Harrington, Block & Block, 1987).

4.4. Συμπεράσματα και Κριτική

Εν κατακλείδι, η έννοια του εαυτού θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ιδιαίτερα καθοριστική για την ανάπτυξη της προσωποκεντρικής θεωρίας. Ο θεμελιωτής της συγκεκριμένης προσέγγισης αλλά και οι συνεχιστές του έδωσαν έμφαση στην τάση του ατόμου για αυτοβελτίωση και ανάπτυξη. Οι εκπρόσωποι της προσωποκεντρικής θεωρίας θεωρούν πως ο καλύτερος τρόπος για να εξετάσει κανείς την ανθρώπινη προσωπικότητα είναι μέσω της αντίληψης και της εικόνας που τα ίδια τα άτομα έχουν για τον εαυτό τους. Επομένως, η διαμόρφωση της προσωπικότητας επιτυγχάνεται σταδιακά μέσα από εσωτερικές υποκειμενικές διεργασίες. Η ανάπτυξη της προϋποθέτει την μεταβολή των προσωπικών δομημάτων και είναι μια διαδικασία αέναη. Η ανάπτυξη αυτή ωστόσο φαίνεται να επηρεάζεται άμεσα από το οικογενειακό περιβάλλον μέσα στο οποίο πλάθεται η προσωπικότητα του παιδιού και στη συνέχεια του εφήβου. Καθοριστικοί παράγοντες φάνηκε ότι είναι η αποδοχή του ατόμου και η παροχή ενός υγιούς και συναισθηματικά ασφαλούς περιβάλλοντος μέσα στο οποίο το άτομο θα μπορούσε να αναπτύξει τις δεξιότητές του και να φτάσει στην πλήρη λειτουργικότητά του.

Ενώ η προσωποκεντρική θεωρία γίνεται ολοένα και πιο περιεκτική με την πάροδο του χρόνου, ένας από τους περιορισμούς της είναι ότι δεν προσεγγίζει επαρκώς τα αναπτυξιακά στάδια της προσωπικότητας. Οι κριτικές της προσωποκεντρικής θεωρίας αναφορικά με την προσωπικότητα επικεντρώνονται στο γεγονός ότι οι διατυπώσεις του Rogers είναι υπέρμετρα αισιόδοξες, καθώς εστιάζουν σε αυτό που είναι καλό και υγιές (Geller, 1982). Περιορισμό αποτελεί και το γεγονός ότι ο Rogers έδωσε μονομερή έμφαση στην συνειδητή εμπειρία, αγνοώντας ασυνείδητες διαδικασίες οι οποίες έχουν συνδεθεί γενικότερα με την προσωπικότητα. Επιπλέον, δεν παρέχονται επαρκείς πληροφορίες για το πώς οι ιδέες αυτές μπορούν να εφαρμοστούν από γονείς που κατά την ανατροφή των παιδιών τους έρχονται αντιμέτωποι με προβλήματα συμπεριφοράς. Στο πεδίο της εφαρμογής, εγείρονται αμφιβολίες για το πώς ο θεραπευτής μπορεί να αναπτύξει μια σχέση άνευ όρων αποδοχής απέναντι σε επικίνδυνα βίαιες προσωπικότητες. Κριτική δέχθηκε και η διαδικασία της *ενσυναίσθησης* ως μια ενεργητική ακρόαση του πελάτη που ουσιαστικά είναι μια απλή αντανάκλαση των λεγομένων του (Kensit, 2000).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΤΡΟΠΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Η έντονη ενασχόληση των ειδικών με ζητήματα ταυτότητας, όπως είναι η αυτοεκτίμηση και η ευαλωτότητα (η οποία συνήθως συνοδεύει την πρώτη) έστρεψαν το βλέμμα των ψυχαναλυτών στην παρατήρηση των μέσων που το άτομο δημιουργεί και διατηρεί την αυτοεικόνα του. Οι ειδικοί οι οποίοι ασχολήθηκαν με τα παραπάνω ζητήματα ονομάζονται θεωρητικοί των σχέσεων αντικειμένου ή των αντικειμενοτρόπων σχέσεων (John & Pervin, 2001). Ο όρος *αντικείμενο* αναφέρεται σε ανθρώπους κι όχι σε αντικείμενα του φυσικού κόσμου. Στην πλειοψηφία τους οι θεωρητικοί οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη συγκεκριμένη προσέγγιση εστιάζουν στις σχέσεις τις οποίες συνάπτει το άτομο κατά την πρώιμη παιδική του ηλικία και οι οποίες ουσιαστικά διαμορφώνουν τον εαυτό (John & Pervin, 2001). Στη συνέχεια παρατίθενται οι δομές της προσωπικότητας οι οποίες αναπτύσσονται σύμφωνα με τους θεωρητικούς των αντικειμενοτρόπων σχέσεων.

5.1. Ναρκισσισμός και ναρκισσιστική δομή προσωπικότητας

Ο κύριος στόχος της ψυχικής ανάπτυξης αποτελεί η δημιουργία ενός στέρεου «εγώ», το οποίο είναι ικανό να αντεπεξέρχεται και να αντιμετωπίζει δυσκολίες χωρίς να χρειάζεται να διαστρεβλώνει την πραγματικότητα, να αμύνεται απέναντι στους γύρω του ή να καταπιέζει υπερβολικά τις επιθυμίες του. Δυστυχώς, η επίτευξη των παραπάνω κάθε άλλο παρά απλή υπόθεση αποτελεί, καθώς προϋποθέτει τη δημιουργία ενός σταθερού και υποστηρικτικού περιβάλλοντος όπου το παιδί θα νιώσει ασφάλεια, αποδοχή και θα μπορέσει να αναπτύξει όλες τις ικανότητες που απαιτούνται για την πορεία στη ζωή του (Raskin & Hall, 1979).

Αναφορικά με την εξελικτική πορεία του ναρκισσισμού, οι θεωρητικοί της ψυχανάλυσης αναφέρουν ότι συνδέεται αρραγώς με τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου καθώς και με την εγγενή αβοηθησία των βρεφών. Συγκεκριμένα, επειδή το βρέφος είναι αβοήθητο, επιθυμεί τη συγχώνευση με τη μητέρα του η οποία στα μάτια του φαντάζει παντοδύναμη καθώς είναι αυτή που μπορεί να ικανοποιήσει όλες τις

ανάγκες του. Ο τρόπος με τον οποίο η μητέρα «καθρεφτίζει» τις ανάγκες του παιδιού μπορεί να είναι καθοριστικός στην εξέλιξη της προσωπικότητάς του. Ειδικότερα, τρεις είναι οι τρόποι που έχουν παρατηρηθεί ως απόκριση της μητέρας στις ανάγκες του βρέφους. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, η μητέρα καθρεφτίζει και ικανοποιεί τις ανάγκες του παιδιού της, συνθήκη ιδανική για την εξέλιξη της προσωπικότητας του. Σύμφωνα με το δεύτερο τρόπο η μητέρα διαστρεβλώνει τις ανάγκες και τα συναισθήματα του παιδιού, γεγονός που επιδρά αρνητικά στην εξέλιξη της προσωπικότητας του. Τέλος, ενδέχεται η μητέρα να μην δίνει καμία απόκριση στο βρέφος, συνθήκη που πάλι οδηγεί σε προβλήματα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η ανάπτυξη του υγιούς ναρκισσισμού προέρχεται από αυτήν ακριβώς την επαφή που αποκτά το παιδί μέσω της ικανοποίησης και της ματαιώσης των επιθυμιών του, μέσω του καθρεφτίσματος των αναγκών και των συναισθημάτων του. Αυτό δηλαδή που θεωρείται ότι είναι ο εαυτός μας ουσιαστικά έχει διαμορφωθεί από αυτό που έβλεπε η μητέρα μας για εμάς (Bursten, 1973).

Σε πολλές περιπτώσεις τα βρέφη βιώνουν τραυματικά τη συγκεκριμένη περίοδο. Αιτία γι αυτόν τον «τραυματισμό» του βρέφους μπορεί να αποτελεί η κακοποίηση, η παραμέληση, η υπερβολική διειδυτικότητα. Το βρέφος τότε προσπαθεί να αμυνθεί με έναν πρόωρο αποχωρισμό από τη μητέρα, ενώ παράλληλα επιθυμεί καλύψει μόνο του τις ανάγκες του. Ουσιαστικά επιθυμεί να μετατραπεί το ίδιο σε μία καλή μητέρα για τον εαυτό του. Ωστόσο, αυτός ο πρόωρος αποχωρισμός από τη μητέρα όχι μόνο δεν καταφέρνει να καλύψει τις ανάγκες του βρέφους, αλλά το καθιστά ευάλωτο. Έτσι, το βρέφος δημιουργεί φαντασιώσεις μεγαλείου για τον εαυτό του προκειμένου να στηρίξει την παντοδυναμία του. Κατά κάποιο τρόπο οι ναρκισσιστικές άμυνες προσφέρουν ασφάλεια για να μην συνειδητοποιήσει το βρέφος ότι ίσως δεν λαμβάνει την αγάπη που θα ήθελε από τη μητέρα και για να μην βυθιστεί σε κατάθλιψη (Raskin & Hall, 1979).

Σε γενικές γραμμές, οι ναρκισσιστές δεν διαθέτουν συναισθήματα καθώς τα τελευταία μας συνδέουν με τους ανθρώπους, ενώ εκείνοι θεωρούν ότι δεν χρειάζονται τίποτα και κανένα. Δεν διαθέτουν ενσυναίσθηση, φθονούν τους άλλους για όσα έχουν πετύχει στη ζωή τους ή και γιατί απλά ζουν τη ζωή τους (Watson et al. 1984). Ένα ακόμα χαρακτηριστικό των ναρκισσιστών είναι το ότι βαριούνται εύκολα. Αναφορικά με τους άλλους ανθρώπους οι ναρκισσιστές εξιδανικεύουν όσα άτομα μπορούν να

τους προσφέρουν ναρκισσιστικά εφόδια, ενώ υποτιμούν και περιφρονούν άτομα από τα οποία δεν έχουν να περιμένουν τίποτα. Επιπρόσθετα, νιώθουν ότι μπορούν να ελέγχουν τους άλλους και να τους εκμεταλλεύονται χωρίς κανένα συναίσθημα ενοχής. Τέλος, δεν είναι σπάνιο φαινόμενο οι ναρκισσιστές να ζητάνε τα πλούτη, το κύρος, τη δόξα ή άλλες συνθήκες οι οποίες θεωρούν ότι «καθρεφτίζουν» την αξία τους (Watson et al. 1984).

5.2. Αντικοινωνική προσωπικότητα

Το βασικό γνώρισμα της αντικοινωνικής προσωπικότητας είναι το ιδιαίτερα ελαττωματικό Υπερεγώ. Τα άτομα με αντικοινωνική προσωπικότητα έχουν μεγάλη σύνδεση με τη ναρκισσιστική δομή της προσωπικότητας, καθώς είναι άτομα ιδιαίτερα φιλόδοξα, άπληστα, με τάση για επίδειξη και αδυναμία ενσυναίσθησης και ουσιαστικής δέσμευσης με τους άλλους. Έχουν μεγάλες εναλλαγές της διάθεσης τους, δεν αγχώνονται και έχουν την ανάγκη για καινούρια ερεθίσματα και περιπέτεια. Δεν νιώθουν ποτέ ενοχές, μεταμέλεια και δεν παραδέχονται ποτέ τα λάθη τους. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τις αντικοινωνικές προσωπικότητες σε δύο κατηγορίες: τους αντικοινωνικούς τύπους που παρουσιάζουν συμπεριφορές παράνομες και επικίνδυνες για τους άλλους, και τους αντικοινωνικούς τύπους που δεν παρανομούν αλλά παρασιτούν στους γύρω τους και τους εκμεταλλεύονται μέχρι να τους στραγγίσουν (Farrington, 1991).

Η αντικοινωνική προσωπικότητα θεωρείται ότι και πάλι έχει αναπτυχθεί λόγω δυσμενών πρώιμων παιδικών βιωμάτων. Συγκεκριμένα, η επιθετικότητα που παρουσιάζουν οι αντικοινωνικές προσωπικότητες θεωρείται ότι προέρχεται από το γεγονός ότι η ματαίωση και η ευχαρίστηση προήλθε από το ίδιο άτομο. Οι εμπειρίες του ατόμου κατά την παιδική του ηλικία βιώνονται ως τραυματικές με την ταυτόχρονη συνειδητοποίηση ότι το άτομο που το ματαιώνει είναι αυτό που ταυτόχρονα μπορεί να ικανοποιήσει όλες του τις ανάγκες. Το παιδί, ουσιαστικά, προσπαθεί να εκδικηθεί τη μητέρα, γιατί αυτό το μίσος και η επιθετικότητα λειτουργούν αντίστροφα σε σχέση με τον ψυχικό πόνο που έχει ήδη νιώσει από το πανίσχυρο αντικείμενο. Στην αντικοινωνική προσωπικότητα η ταύτιση με ένα

αντικείμενο που έχει προδώσει το άτομο, ανοίγει τον δρόμο για μια εκδικητική καταστροφή όλων των σχέσεων (Luntz & Widom, 1994).

5.3. Μανιακή προσωπικότητα

Η μανιακή προσωπικότητα κατά κάποιο τρόπο είναι η άλλη όψη της καταθλιπτικής προσωπικότητας που θα αναλύσουμε παρακάτω. Ουσιαστικά ένα μανιακό άτομο έχει μια καταθλιπτική οργάνωση την οποία εξουδετερώνει δημιουργώντας το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Τα βασικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων προσωπικοτήτων είναι η ευθυμία, η μεγάλη κοινωνικότητα, η τάση εξιδανίκευσης των άλλων, το φλερτ και η υπερβολική ενασχόληση με την εργασία (Akhtar, 1992). Παρόλα αυτά, είναι άτομα που βιώνουν έντονα την ενοχή και την επιθετικότητα, συχνά τείνουν προς τη διαφθορά και σε γενικές γραμμές είναι ανίκανα να αγαπήσουν. Δεν είναι λίγες οι φορές που καταφεύγουν στην κατάχρηση ουσιών προκειμένου να ρυθμίσουν τα συναισθήματά τους, κάνουν πάντα μεγαλόπνοα σχέδια και διαθέτουν καλπάζουσα σκέψη (Akhtar, 1992).

Στο ιστορικό των μανιακών προσωπικοτήτων είναι δυνατό να διακρίνουμε δύο συνθήκες. Η πρώτη είναι η συνθήκη που δημιουργεί μια καταθλιπτική δομή προσωπικότητας όπως είναι η παραμέληση και η κακοποίηση. Η ειδοποιός διαφορά στα χρόνια ενός καταθλιπτικού και ενός μανιακού είναι ότι στον δεύτερο οι συνθήκες της παραμέλησης και της κακοποίησης ήταν πιο έντονες σε σχέση με τον πρώτο. Η δεύτερη περίπτωση, η οποία συμβάλλει στη δημιουργία μανιακής προσωπικότητας, είναι η πρόωμη απώλεια κατά την παιδική ηλικία. Θάνατοι σημαντικών ατόμων που δεν πενήθησαν, διαζύγια που δεν επεξεργάστηκαν από το παιδί και τους οικείους του, ακόμα και οι συχνές μετακομίσεις είναι συνθήκες που αναστατώνουν τα παιδικά χρόνια του ατόμου και αν δεν γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας είναι πολύ πιθανό να οδηγήσουν σε μανιακή δομή προσωπικότητας. Δεν είναι τυχαίο πως οι μανιακοί δεν δένονται συναισθηματικά γιατί θεωρούν ότι ο πόνος της απώλειας ενός σημαντικού ατόμου θα είναι αβάστακτος (Akhtar, 1989).

5.4. Σχιζοειδή Προσωπικότητα

Τα άτομα τα οποία χαρακτηρίζονται ως σχιζοειδή είναι άτομα τα οποία διατηρούν την αίσθηση της ασφάλειας μέσω της αποφυγής της στενής επαφής με τους άλλους. Ο κύριος λόγος για τον οποίο τα άτομα αυτά αποφεύγουν την επαφή είναι το ότι φοβούνται την εγκόλπωση τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που αυτή η απόδραση από τον κόσμο των σχέσεων πραγματοποιείται μέσω της καταφυγής σε έναν εσωτερικό φανταστικό κόσμο. Στη σύγκρουση εγγύτητας και απόστασης η οποία πολλές φορές εμφανίζεται στη ζωή των ατόμων, οι σχιζοειδείς θα επιλέξουν την αποστασιοποίηση από τα γεγονότα και τα άτομα. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό των ατόμων με σχιζοειδή προσωπικότητα είναι η αδιαφορία τους και η περιφρόνηση τους για τις συμβατικές κοινωνικές προσδοκίες. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα σχιζοειδή άτομα δεν είναι άτομα τα οποία αδιαφορούν για τους άλλους ή δεν επιθυμούν την επαφή. Αντίθετα, είναι άτομα τα οποία αναπτύσσουν πολύ έντονα συναισθήματα ωστόσο όμως βιώνουν και την ανίκητη ανάγκη να διασφαλίσουν κάποιο προσωπικό χώρο. Έχει υποστηριχθεί μάλιστα ότι τα άτομα αυτά εξαιτίας της παραπάνω σύγκρουσης που βιώνουν μπορεί να επιλέξουν το επάγγελμα του ψυχαναλυτή μέσα από το οποίο έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν σε βάθος τον άλλο και να τον φροντίσουν χωρίς όμως ο θεραπευόμενος να τους πλησιάσει και να τους εγκολπώσει (Wheelis, 1956).

Η ανάπτυξη της συγκεκριμένης δομής προσωπικότητας φαίνεται να οφείλεται στην παρουσία ενός ιδιαίτερα ελεγκτικού και διεισδυτικού γονέα κατά την παιδική ηλικία. Σε αδρές γραμμές, τα άτομα με σχιζοειδή δομή προσωπικότητας έχουν αγαπηθεί και φροντιστεί από την οικογένειά τους ωστόσο έχουν υποστεί κάποια μορφή παραβίασης του προσωπικού τους χώρου. Προκειμένου λοιπόν το παιδί να διατηρήσει την μορφή του εαυτού του και να την προστατέψει από την επίδραση της προσωπικότητάς του από τους άλλους, το ίδιο απομακρύνεται και απομονώνεται. Φαίνεται έτσι ότι το άτομο θεωρεί την εγκατάλειψη καλύτερη από την εγκόλπωση. Στην ενήλικη ζωή τα σχιζοειδή δυναμικά αντιμετωπίζονται από πολλούς θεωρητικούς ως κατάλοιπα της βρεφικής και παιδικής ηλικίας, όπου το άτομο έχει καθλωθεί και παλινδρομεί όταν βρίσκεται σε ψυχοπιεστικές συνθήκες (Klein, 1946). Παρόλα αυτά, η ακριβή ηλικία κατά την οποία το άτομο καθλώνεται σε αυτό που η Klein ονόμασε σχιζοειδή- παρανοειδή θέση διαφέρει κατά τους ερευνητές. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι πραγματοποιείται κατά τα πρώτα στάδια της βρεφικής ηλικίας

(Klein, 1946, Giovacchini, 1979), ενώ άλλοι αφού το παιδί έχει ξεπεράσει το στάδιο της συμβίωσης με τη μητέρα (Horner, 1979).

5.5. Παρανοϊκή Προσωπικότητα

Η παρανοϊκή προσωπικότητα έχει επίσης να κάνει με την παρανοειδή και σχιζοειδή θέση της Klein (1946). Είναι άτομα τα οποία βιώνουν και εκφράζουν αρκετά συναισθήματα τα οποία είναι επιθετικά προς τους γύρω τους, όπως είναι ο θυμός η μνησικακία και η περιφρόνηση. Πέρα όμως από αυτά, βιώνουν και ένα πολύ έντονο συναίσθημα φόβου. Ένας ιδιαίτερα συχνός μηχανισμός άμυνας που χρησιμοποιούν οι παρανοειδείς προσωπικότητες είναι αυτό της προβολής. Πολύ συχνά προβάλλουν στους υπόλοιπους τα παρανοϊκά τους συναισθήματα και θεωρούν ότι οι άλλοι είναι αυτοί που τους φθονούν, που θέλουν να τους καταστρέψουν κτλ (Turkat & Banks, 1987).

Όπως έχει φανεί από την κλινική εμπειρία τα άτομα τα οποία γίνονται παρανοϊκά έχουν αισθανθεί σαν παιδιά προσβολές στην αίσθηση της επάρκειάς τους. Τα άτομα αυτά συχνά μπορεί να έχουν αισθανθεί αποδυναμωμένα ή ταπεινωμένα από το περιβάλλον τους. Η έντονη άσκηση κριτικής, ο εξευτελισμός, η επιβολή ιδιόμορφων τιμωριών και η ύπαρξη ενηλίκων που δεν ευχαριστούνται με τίποτα αποτελούν πολύ συχνό παρελθόν των ατόμων που έχουν αναπτύξει μια παρανοειδή δομή. Συχνά παρανοϊκοί γονείς κακομεταχειρίζονται τα παιδιά τους ενώ στη συνέχεια τους λένε ότι τα μόνα άτομα που πρέπει να εμπιστεύονται είναι αυτά της οικογένειας. Ένας ακόμα τρόπος για να δομηθεί η συγκεκριμένη προσωπικότητα είναι να διακατέχεται ο γονέας που φροντίζει το παιδί από υπέρμετρο άγχος. Με αυτό τον τρόπο το παιδί βιώνει ότι τα συναισθήματα του είναι καταστροφικά αφού προξενούν τέτοια συναισθήματα στη μητέρα του. Παράλληλα, το παιδί δεν μπορεί να ανακουφιστεί από την ένταση την οποία νιώθει καθώς το άτομο που θα έπρεπε να το ανακουφίσει είναι και το ίδιο ταραγμένο. Σε γενικές γραμμές ο παρανοϊκός εαυτός θα μπορούσαμε να πούμε ότι αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην αίσθηση μεγαλείου, την ταπείνωση και ανικανότητα (Turkat & Banks, 1987).

5.6. Μαζοχιστική Προσωπικότητα

Οι μαζοχιστικές συμπεριφορές αποτελούν συμπεριφορές οι οποίες είναι αρκετά συνηθισμένες γύρω μας και ως ένα βαθμό δεν θεωρούνται αποτέλεσμα κάποιας παθολογίας, αλλά φυσιολογική συμπεριφορά. Ένα τρανταχτό παράδειγμα είναι αυτό της μητρότητας. Σχεδόν σε όλα τα θηλαστικά, οι μητέρες βάζουν την επιβίωση των νεογνών τους σε προτεραιότητα εν σχέση με τη δική τους. Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι πολλά άτομα τα οποία έχουν αφοσιωθεί στη ζωή τους σε στόχους που υπερβαίνουν τον εαυτό τους όπως η Μητέρα Τερέζα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι διαθέτουν μαζοχιστικά δυναμικά, παρόλα αυτά είναι άξια θαυμασμού (John & Pervin, 2001).

Κρίνουμε ωστόσο αναγκαίο να διευκρινίσουμε ότι ο μαζοχισμός δεν χαρακτηρίζει ένα άτομο το οποίο νιώθει ηδονή απ' τον πόνο. Αντίθετα, είναι ένα άτομο το οποίο ανέχεται τον πόνο για χάρη ενός ανώτερου καλού το οποίο ενδέχεται να είναι συνειδητό, ενδέχεται όμως να είναι και ασυνείδητο. Επιπρόσθετα ο ηθικός μαζοχισμός διαχωρίζεται από τον σεξουαλικό μαζοχισμό, την επιθυμία δηλαδή του ατόμου να βιώνει πόνο κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής πράξης. Ο ηθικός μαζοχισμός μάλιστα θεωρείται από τις πιο συνηθισμένες δομές προσωπικότητας σε νευρωτικό επίπεδο (Kernberg, 1988).

Ο μαζοχισμός αποτελεί μία συνθήκη η οποία δεν έχει μελετηθεί ενδελεχώς καθώς δεν είναι ευρύτερα αποδεκτή από κοινότητες της ψυχικής υγείας πέρα από την ψυχανάλυση. Το χαρακτηριστικό στοιχείο των μαζοχιστών και αυτό που τους διαφοροποιεί από τις καταθλιπτικές προσωπικότητες είναι η ελπίδα. Για το λόγο αυτό έχει θεωρηθεί ότι τα άτομα που έχουν αναπτύξει τη συγκεκριμένη δομή προσωπικότητας έχουν βιώσει κάποιου είδους τραύματος ή παραμέλησης κατά την παιδική τους ηλικία ωστόσο το γεγονός αυτό δεν στάθηκε ικανό να «πείσει» τα παιδιά ότι δεν είναι ικανά να αγαπήσουν και να αγαπηθούν. Ενδεχομένως να διαδραματίζουν κάποιο ρόλο ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά όπως για παράδειγμα είναι η κοινωνικότητα. Για παράδειγμα, ένα παιδί το οποίο αναπτύσσει μαζοχιστικά δυναμικά αναζητά περισσότερο τις σχέσεις με το αντικείμενο συγκριτικά με ένα παιδί το οποίο αναπτύσσει σχιζοειδή δυναμικά. Ένας ακόμα παράγοντας ο οποίος φαίνεται να επιδρά στην ανάπτυξη της μαζοχιστικής προσωπικότητας είναι η ύπαρξη κάποιου

τραυματικού γεγονότος κατά την παιδική ηλικία. Στην περίπτωση αυτή θεωρούμε ότι το άτομο αναλαμβάνει το ρόλο του θύματος και όλα τα χαρακτηριστικά που το συνοδεύουν και αναπτύσσει μαζοχιστική δομή προσωπικότητας. Θα πρέπει μάλιστα να σημειώσουμε ότι έχει κεντρίσει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ερευνητών το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ατόμων που αναπτύσσουν τη συγκεκριμένη δομή είναι γυναίκες. Υποθέτουμε λοιπόν ότι σε πρόωμη κακοποίηση το κορίτσι ταυτίζεται με το θύμα και το αγόρι με το θύτη αναπτύσσοντας μια πιο σαδιστική δομή. Ο παραπάνω ισχυρισμός έχει προφανώς και εξαιρέσεις καθώς μπορεί να απαντηθούν άντρες με μαζοχιστική δομή και γυναίκες με σαδιστικές τάσεις. Η διαφορά αυτή μπορεί να προκαλείται και από τις διαφορετικές ορμόνες που εκκρίνονται στον άντρα και στη γυναίκα όπως είναι αυτή της ωκυτοκίνης, της τεστοστερόνης κα (Kernberg, 1988).

5.7. Καταναγκαστική Προσωπικότητα

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα βασικά χαρακτηριστικά των ατόμων με καταναγκαστική δομή προσωπικότητας είναι η εξιδανίκευση της λογικής και της δράσης εις βάρος του συναισθήματος. Μάλιστα η συγκεκριμένη δομή χωρίζεται στις καταναγκαστικές προσωπικότητες που δίνουν έμφαση στην πράξη χωρίς να ασχολούνται τόσο με την σκέψη και στις ιδεοληπτικές προσωπικότητες που δίνουν έμφαση στη λογική και τη σκέψη χωρίς να τους απασχολεί ιδιαίτερα η δράση. Τα δυναμικά αυτά δεν είναι απαραίτητο να αφορούν διαφορετικά άτομα, αντίθετα είναι πολύ πιθανό να αφορούν το ίδιο άτομο και να εναλλάσσονται (John & Pervin, 2001).

5.8. Υστερική Προσωπικότητα

Η υστερία αποτελεί ένα από τα πρώτα φαινόμενα τα οποία μελετήθηκαν στην ψυχανάλυση και συνεχίζει να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της ψυχαναλυτικής κοινότητας και των ειδικών ψυχικής υγείας. Όπως και η μαζοχιστική δομή προσωπικότητας αποτελεί δομή που απαντάται συχνότερα στις γυναίκες αν και καμία φορά παρατηρείται και στους άντρες (Chodoff & Lyons, 1958).

Τα άτομα με τη συγκεκριμένη δομή προσωπικότητας έχουν έντονα συναισθήματα, βιώνουν πολύ άγχος και είναι ιδιαίτερα αντιδραστικά ειδικά σε διαπροσωπικό επίπεδο. Είναι άτομα εγκάρδια και ενεργητικά που έλκονται από καταστάσεις προσωπικού δράματος και κινδύνου. Συχνά είναι τόσο εξαρτημένα από τη διέγερση που μόλις τελειώσει μία κρίση στη ζωή τους ξεκινάει η επόμενη. Συχνά οι αντιδράσεις τους είναι τόσο έντονες που φαίνονται ψεύτικες και υπερβολικές στους υπόλοιπους. Επιπρόσθετα είναι άτομα υπερευαίσθητα και κοινωνικά. Τέλος, συχνά επιλέγουν επαγγέλματα ή δραστηριότητες που έχουν κοινό όπως είναι η ηθοποιία, ο χορός, το κήρυγμα, η πολιτική και η διδασκαλία (Chodoff & Lyons, 1958).

Ένα βρέφος που κλωτσάει και αντιδρά όταν το ματαιώνουν, ενώ χαίρεται πάρα πολύ όταν το προσέχουν είναι πολύ πιθανό να διαθέτει τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά για την ανάπτυξη της υστερικής δομής. Για τη ανάπτυξη της συγκεκριμένης δομής, οφείλονται τόσο στοματικές όσο και οιδιπόδειες καθηλώσεις (Halleck, 1967· Hollender, 1971· Marmor, 1953). Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένα παιδί που βρίσκεται στο στοματικό στάδιο και δεν έχει χορτάσει αρκετή φροντίδα από τη μητέρα εισέρχεται στο οιδιπόδειο, αντιμετωπίζει τη μητέρα με ακόμα μεγαλύτερο ανταγωνισμό και αδυνατεί να ταυτιστεί μαζί της. Παράλληλα η αγάπη προς τον πατέρα μεγαλώνει. Για το λόγο αυτό στρέφεται προς τους άντρες τους οποίους θεωρεί ισχυρούς από τη φύση τους και προσπαθεί να τους σαγηνεύσει χρησιμοποιώντας τη σεξουαλικότητά της. Μάλιστα, επειδή πολλές υστερικές δομές χρησιμοποιούν το σεξ αμυντικά, δεν αισθάνονται ευχαρίστηση και βιώνουν πολλά προβλήματα σχετιζόμενα με τη σεξουαλική πράξη και τη γενετήσια περιοχή.

5. 9. Καταθλιπτικές προσωπικότητες

Όπως καθίσταται φανερό κι από την ονομασία τους, οι καταθλιπτικές προσωπικότητες σχετίζονται με την κλινική κατάθλιψη. Οι καταθλιπτικές προσωπικότητες είναι άτομα ευαίσθητα και πολλές φορές αισθάνονται έντονη θλίψη. Επίσης, σε γενικές γραμμές είναι πολύ πρόθυμα να βοηθήσουν τους άλλους και να τους συμπαρασταθούν. Συχνά συγχέονται με τους μαζοχιστές αλλά μπορεί να γίνει αντιληπτή η διαφορά λόγω της αντιμεταβίβασης. Συγκεκριμένα, στις μαζοχιστικές προσωπικότητες ο θεραπευτής συχνά νιώθει εκνευρισμό γιατί παρά το γεγονός ότι

παραπονιούνται για τα προβλήματά τους στη συνέχεια κατά κάποιο τρόπο τα δημιουργούν οι ίδιοι. Αντίθετα οι καταθλιπτικές προσωπικότητες δεν έλκονται από προβληματικές καταστάσεις αλλά ενδέχεται να αναμειχθούν σ' αυτές λόγω της καλοσύνης τους και της διάθεσής τους να βοηθήσουν τους άλλους. Τέλος, οι καταθλιπτικές προσωπικότητες φαίνεται να είναι το αντίθετο των μανιακών προσωπικοτήτων (John & Pervin, 2001).

5.10. Η θεωρία της Karen Horney (1950)

Σημαντική στον τομέα των αντικειμενοτρόπων σχέσεων θεωρείται η συμβολή της Karen Horney (1950). Η K. Horney υποστήριξε ότι στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του εφήβου και κατ' επέκταση του ενήλικου ατόμου συμβάλλουν καθοριστικά οι παιδικές εμπειρίες αλλά και οι κοινωνικές σχέσεις που έχει αναπτύξει το άτομο (ιδιαίτερα με τους γονείς του). Παράλληλα, έδωσε έμφαση στα συναισθήματα που ενδέχεται να βιώνει το άτομο και συγκεκριμένα έκανε λόγο για το συναίσθημα του *βασικού άγχους* και της *βασικής εχθρότητας*. Όταν η στάση των γονέων είναι απορριπτική, επιδεικνύοντας αδιαφορία και αστάθεια απέναντι στο παιδί, το τελευταίο διακατέχεται από αισθήματα ανασφάλειας και άγχος. Τα αρνητικά αυτά συναισθήματα μπλοκάρουν το άτομο, επιδρούν αρνητικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και δημιουργούν ένταση (Horney, 1950).

Αυτή η ένταση οδηγεί με τη σειρά της το άτομο να υιοθετήσει μια από τις 3 στάσεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης που προτείνει η K. Horney (1950). Πρόκειται για: α) μια κίνηση προς τους (σημαντικούς) άλλους, β) μια κίνηση απέναντι στους άλλους και γ) μια κίνηση μακριά από τους άλλους. Ανάλογα με την κατεύθυνση στην οποία θα επιλέξει να κινηθεί το άτομο, μπορούν να προκύψουν ορισμένα συμπεράσματα για την δομή και την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

Το άτομο που επιλέγει να κινηθεί προς τους άλλους, χαρακτηρίζεται από συγκαταβατικότητα και παραχωρητικότητα στις κοινωνικές του αλληλεπιδράσεις. Τείνει να ενδίδει στους σημαντικούς γι' αυτό άλλους προκειμένου να κερδίσει την αποδοχή και την εύνοιά τους. Στην περίπτωση που κάτι τέτοιο δεν επιτυγχάνεται, διακατέχεται από αισθήματα ματαιότητας και ανησυχία. Αντίθετα, το άτομο που

κινείται απέναντι στους (σημαντικούς) άλλους αποτελεί μια προσωπικότητα με ηγετικές τάσεις που προσπαθεί να επιβάλλεται με κάθε τρόπο στις διαπροσωπικές της σχέσεις. Το άτομο που επιλέγει αυτή την κατεύθυνση αναπτύσσει σταδιακά μια ανταγωνιστικότητα και οι αλληλεπιδράσεις γι' αυτό μετατρέπονται σε παιχνίδι κυριαρχίας. Τέλος, η τρίτη επιλογή έχει συνδεθεί με μια προσωπικότητα που χαρακτηρίζεται από τάσεις φυγής. Απομακρύνεται από τους άλλους για να προστατεύσει τον εαυτό της και να βρίσκει καταφύγιο στην απόσταση. Ουσιαστικά, το άτομο δεν επιθυμεί οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις να προχωρήσουν σε έναν πιο άμεσο, κοντινό επίπεδο καθώς έτσι διαταράσσεται η αίσθηση της ασφάλειας του (Horney, 1950).

5.11. Έρευνες στο πεδίο των αντικειμενοτρόπων σχέσεων για την ανάπτυξη της προσωπικότητας

Η κρισιμότητα της μετάβασης του ατόμου από την εξάρτηση από το αντικείμενο στην αυτονομία και την ώριμη ανεξαρτητοποίηση είναι ο βασικός άξονας πάνω στον οποίο εδραιώνεται η θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Παράλληλα, καθοριστική είναι η σημασία της σχέσης του βρέφους και του παιδιού με το φροντιστή του για την ανάπτυξη μίας συνεκτικής αίσθησης του εαυτού και την επακόλουθη ικανότητα για αυτονόμηση και δημιουργία υγιών σχέσεων με τους άλλους που χαρακτηρίζει το αναπτυξιακό στάδιο της εφηβείας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Main, Kaplan και Cassidy (1985) υποστήριξαν ότι τα παιδιά βιώνουν μια συνεχή αγωνία, που πηγάζει αφενός από τον αγώνα για αυτονόμηση και αφετέρου από την επιθυμία τους να συνενωθούν ξανά με τον παντογνώστη και παντοδύναμο φροντιστή της βρεφικής τους ηλικίας. Σύμφωνα με τους Main et al. (1985) υπάρχει ένα πλήθος ψυχολογικών φαινομένων που εκφράζουν αυτή τη συνεχή ένταση που δημιουργείται από την αντικρουόμενη ταυτόχρονη ύπαρξη (α) των προσπαθειών του ατόμου για διαχωρισμό και ανεξαρτησία και (β) της επιθυμίας παλινδρόμησης και επανένωσης με το άτομο που είχε πρωταρχικά την ευθύνη της φροντίδας. Αυτά τα φαινόμενα περιλαμβάνουν το βίωμα της ρομαντικής αγάπης, τη χρήση ψυχοτρόπων φαρμάκων με σκοπό την καταστολή του άγχους και την ισχυρή ταύτιση που αναπτύσσουν πολλά άτομα με μέλη διάφορων θρησκευτικών και κοινωνικών ομάδων (Main et al., 1985).

Με την προσθήκη ιδεών και ερευνητικών ευρημάτων από το πεδίο της γνωστικής ανάπτυξης στις έννοιες της θεωρίας των αντικειμενότροπων σχέσεων και της ψυχολογίας του εαυτού, ο Blatt (1974) έχει υποστηρίξει ότι τα χαρακτηριστικά της εξαρτησιακής προσωπικότητας σε παιδιά και εφήβους προέρχονται κυρίως από την εσωτερίκευση της γνωσιακής αναπαράστασης του εαυτού ως ευπαθή και ανίσχυρου. Αναπτυξιακές έρευνες που μελέτησαν τις σχέσεις γονέων-παιδιών επιβεβαίωσαν ότι συμπεριφορές γονέων που ωθούσαν τα παιδιά να θεωρούν τους εαυτούς τους ως ανίσχυρα και τρωτά άτομα είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη υψηλών επιπέδων εξάρτησης στη μετέπειτα ζωή (Blatt & Homann, 1992). Καθώς τα παιδιά εσωτερικεύουν μία γνωσιακή αναπαράσταση του εαυτού ως ευπαθούς και ανίσχυρου, (α) στρέφονται στους άλλους αναζητώντας προστασία και υποστήριξη, (β) αποκτούν έμμοιους φόβους εγκατάλειψης, (γ) αναπτύσσουν συμπεριφορές εξάρτησης κατά τις οποίες αναζητούν συνεχώς βοήθεια και (δ) παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης κατάθλιψης, σχολικής φοβίας και άλλων ψυχοπαθολογικών καταστάσεων που σχετίζονται με την εξάρτηση. Επιπλέον, η επίδραση αυτή παραμένει κατά την εφηβεία και την ενήλικη ζωή, αρκετό χρόνο αφότου οι εξαρτησιακές συμπεριφορές που συνήθως συναντώνται φυσιολογικά στην παιδική ηλικία θα έπρεπε να έχουν υποχωρήσει (Blatt & Homann, 1992).

Οι υπερπροστατευτικοί, αυταρχικοί γονείς, πέρα από το να υποθάλπουν την ανάπτυξη μιας αναπαράστασης του εαυτού ως αδύναμου και ευπαθούς, ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να πιστεύουν ότι πρέπει να βασίζονται στους άλλους για καθοδήγηση, προστασία και υποστήριξη. Επειδή οι πρώιμες εμπειρίες με τους γονείς δημιουργούν συγκεκριμένες προσδοκίες για τις μελλοντικές διαπροσωπικές σχέσεις, η γονεϊκή υπερπροστασία ωθεί τα παιδιά να προσδοκούν ότι οι άλλοι θα τα υποβοηθούν και θα τα φροντίζουν. Ομοίως, ο γονεϊκός αυταρχισμός ωθεί τα παιδιά να πιστεύουν ότι ο μόνος τρόπος για να διατηρήσουν καλές σχέσεις με τους άλλους είναι η συγκατάθεση στα αιτήματα και τις απαιτήσεις τους (Blatt & Homann, 1992· Main, Kaplan και Cassidy, 1985).

5.12. Το μοντέλο των αντικειμενότροπων σχέσεων και της αλληλεπίδρασης του Bornstein (1992)

Το επιχείρημα του Blatt (1974) ότι η αναπαράσταση του εαυτού διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην ερμηνεία και τη δυναμική των χαρακτηριστικών της εξαρτησιακής προσωπικότητας, οδήγησε στην ανάπτυξη του ενοποιημένου μοντέλου της εξάρτησης που βασίζεται στις θεωρίες των αντικειμενότροπων σχέσεων και της αλληλεπίδρασης (Bornstein, 1992). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η εξάρτηση από το εκάστοτε αντικείμενο έγκειται κυρίως σε δύο σημεία: (α) την υπερπροστατευτική, αυταρχική γονεϊκή συμπεριφορά, και (β) την κοινωνική ενσωμάτωση σύμφωνα με το φύλο. Οι υπερπροστατευτικοί, αυταρχικοί γονείς καλλιεργούν τάση εξάρτησης, όταν δεν επιτρέπουν στο παιδί τους να αναπτύξει την αίσθηση κυριαρχίας και αυτονομίας που έπεται των επιτυχημένων εμπειριών μάθησης. Οι πρακτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης σύμφωνα με το φύλο υποθάλπουν ακόμα περισσότερο την ανάπτυξη μιας αναπαράστασης εξαρτώμενου εαυτού στα κορίτσια, με τρόπο πιο ισχυρό απ' ότι συμβαίνει στα αγόρια, με την έννοια ότι οι παραδοσιακές πρακτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης ενθαρρύνουν την παθητικότητα, τη συγκαταβατικότητα και άλλα χαρακτηριστικά εξάρτησης (Bornstein, 1992).

Το μοντέλο προτείνει ότι οι γνωσιακές δομές (π.χ. αναπαραστάσεις για τον εαυτό και τα αντικείμενα), που αναπτύσσονται ως απόκριση σε πρώιμες εμπειρίες εντός της οικογένειας, επηρεάζουν εμφανώς τα κίνητρα, τις συμπεριφορές και τις συναισθηματικές αντιδράσεις του εξαρτώμενου ατόμου στην μετέπειτα εφηβική ηλικία. Η πρόσληψη του εαυτού ως ανίσχυρου και ευπαθούς έχει, πρώτα και κύρια, επίδραση στη διαμόρφωση των κινήτρων. Ένα άτομο με τέτοια εικόνα εαυτού κινητοποιείται να αναζητήσει καθοδήγηση, προστασία και υποστήριξη από τους άλλους. Αυτά τα κίνητρα παράγουν με τη σειρά τους συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς εξαρτώμενου ατόμου. Τα άτομα που έχουν μία ισχυρή παρόρμηση να αναζητήσουν την καθοδήγηση, την προστασία και την υποστήριξη των άλλων, συμπεριφέρονται κατά τέτοιο τρόπο που μεγιστοποιεί την πιθανότητα να αποκτήσουν την προστασία και την υποστήριξη που επιθυμούν. Τέλος, η αναπαράσταση του εαυτού ως ανίσχυρου και ευπαθούς έχει σημαντικές συνέπειες στο συναισθηματικό επίπεδο (π.χ. φόβος εγκατάλειψης, φόβος αρνητικής εκτίμησης από τους άλλους).

Αν και οι γνωσιακές δομές που δημιουργούνται ως αποτέλεσμα πρώιμων βιωμάτων γονεϊκής συμπεριφοράς και πρακτικών κοινωνικής ενσωμάτωσης επιδρούν καταλυτικά στα κίνητρα, τις συμπεριφορές και τις συναισθηματικές αποκρίσεις του εξαρτώμενου ατόμου, οι συναισθηματικές αποκρίσεις είναι τελικά αυτές που διαδραματίζουν το βασικό ρόλο για τη δυναμική της εξάρτησης. Οι συναισθηματικές αποκρίσεις που σχετίζονται με την εξάρτηση ενδυναμώνουν και ενισχύουν παρορμήσεις που σχετίζονται με την εξάρτηση (π.χ. ανάγκη για υποστήριξη). Ομοίως, όταν προκαλείται μια συναισθηματική απόκριση που συνδέεται με την εξάρτηση, το άτομο είναι πιθανότερο να παρουσιάσει εξαρτησιακή συμπεριφορά. Μάλιστα, οι συναισθηματικές αποκρίσεις που συνδέονται με την εξάρτηση ενισχύουν τις πεποιθήσεις του εξαρτώμενου ατόμου σχετικά με την ανικανότητά του. Κατά συνέπεια, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος στον οποίο οι συναισθηματικές αποκρίσεις, που αρχικά προήλθαν από συγκεκριμένες πεποιθήσεις σε σχέση με τον εαυτό και τους άλλους, τελικά καταλήγουν να ενισχύουν τις ίδιες πεποιθήσεις από τις οποίες δημιουργήθηκαν (Bornstein, 1992).

Τέλος, το μοντέλο των αντικειμενότροπων σχέσεων και της αλληλεπίδρασης μας βοηθά να εξηγήσουμε γιατί η εξάρτηση σχετίζεται με την ενεργητική, διεκδικητική προσωπικότητα σε συγκεκριμένες περιπτώσεις εφήβων. Εμπειρικές μελέτες επιβεβαιώνουν ότι τα εξαρτώμενα άτομα συμπεριφέρονται με διεκδικητικό τρόπο όταν πιστεύουν ότι με αυτόν τον τρόπο συμπεριφοράς μπορούν να ενδυναμώσουν τους δεσμούς με πιθανούς κηδεμόνες και υποστηρικτές (Bornstein, 1997· Bornstein et al., 1996). Οι μελέτες υποδεικνύουν ακόμα ότι πίσω από τη συμπεριφορά του εξαρτώμενου ατόμου εντοπίζεται μια βασική επιδίωξη: η δημιουργία και η διατήρηση σχέσεων παροχής φροντίδας και υποστήριξης. Αυτή η επιδίωξη έχει περιγραφεί ως το «*κεντρικό κίνητρο*» του εξαρτώμενου ατόμου (Bornstein, 1992) και αναπαριστά τη σύνδεση της παθητικής και της ενεργητικής συμπεριφοράς που σχετίζονται με την εξάρτηση. Με άλλα λόγια, τα εξαρτώμενα άτομα παρουσιάζουν συμπεριφορές που μεγιστοποιούν τις πιθανότητες να αναπτύξουν και να διατηρήσουν υποστηρικτικές σχέσεις. Στην παθητική συμπεριφορά, κατά την οποία είναι πιο πιθανό η επιδίωξη να επιτευχθεί μέσω ενδοτικής συμπεριφοράς, το άτομο επιλέγει να συμπεριφέρεται παθητικά. Κατά την ενεργητική συμπεριφορά, η επιδίωξη των υποστηρικτικών σχέσεων είναι πιο πιθανό να επιτευχθεί μέσω διεκδικητικής συμπεριφοράς, επομένως το εξαρτώμενο άτομο γίνεται ενεργητικό και διεκδικητικό (Bornstein, 1996).

5.12. Συμπεράσματα και Κριτική

Συνοψίζοντας, η θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων είναι μια μοντέρνα σχετικά προσέγγιση που εξηγεί την διαμόρφωση της προσωπικότητας δίνοντας έμφαση στις κοινωνικές σχέσεις. Κατά τους υποστηρικτές της θεωρίας αυτής, η ανθρώπινη υπόσταση είναι το αποτέλεσμα της σχέσης και της αλληλεπίδρασης που αναπτύσσει το άτομο με σημαντικά για εκείνο πρόσωπα, παρά αποτέλεσμα συγκρούσεων και ενορμήσεων. Η σχέση με το «αντικείμενο», και ιδιαίτερα με τους γονείς, αποτελούν κεντρικό σημείο αναφοράς, καθώς με βάση αυτή τη σχέση διαμορφώνεται το Εγώ του ατόμου, η αίσθηση του εαυτού του και οι διαπροσωπικές του σχέσεις στην μετέπειτα ζωή. Οι θεωρητικοί της σχέσεως με το αντικείμενο εξετάζουν την εξάρτηση του ατόμου σε όλο το φάσμα της, από τη φάση της σχεδόν πλήρους εξάρτησης από το άτομο που έχει την ευθύνη της παροχής φροντίδας, τροφής και υποστήριξης σε μια πιο αυτόνομη κατάσταση, στην οποία τα παιδιά βρίσκονται σε θέση να καλύψουν από μόνα τους τις φυσιολογικές και ψυχολογικές τους ανάγκες.

Επειδή η θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων είναι σχετικά νέα συγκριτικά με τις κλασσικές θεωρίες προσωπικότητας, είναι αναμενόμενο και η κριτική που έχει υποστεί να είναι περιορισμένη. Ένα βασικό σημείο κριτικής της συγκεκριμένης θεωρίας είναι η σχεδόν αποκλειστική έμφαση που δίνει στη σχέση μητέρας-παιδιού, χωρίς να δίνει ανάλογη σημασία σε άλλους παράγοντες. Μάλιστα, η ποιότητα της σχέσης αυτής, καθορίζει αυτομάτως και την εξέλιξη του παιδιού. Για παράδειγμα, μια υγιής σχέση μητέρας-παιδιού θα οδηγήσει με τη σειρά της σε ένα υγιές ψυχολογικά παιδί, ενώ αντίστοιχα μια μη υγιής σχέση σε μια παθολογική, εγωκεντρική προσωπικότητα. Συνεπώς, φαίνεται ότι η θεωρία αυτή αναφορικά με την ανάπτυξη της προσωπικότητας ρέπει περισσότερο προς τον ντετερμινισμό παρά στην ελεύθερη βούληση του ατόμου. Ως περιορισμός θεωρείται και το γεγονός ότι η θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων στερείται διαπολιτισμικής ισχύς, καθώς δεν έχουν γίνει έρευνες σε διαφορετικά πολιτισμικά υπόβαθρα που να επιβεβαιώνουν τις θέσεις της συγκεκριμένης θεωρίας εμπειρικά. Τέλος, η θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων προσπαθεί να εντοπίσει ομοιότητες μεταξύ των ανθρώπων προκειμένου να τους κατηγοριοποιήσει σε συγκεκριμένους τύπους προσωπικότητας (Καταναγκαστική, Μαζοχιστική, Παρανοϊκή, Σχιζοειδή, Μανιακή, Αντικοινωνική, Ναρκισσιστική),

χωρίς να γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά εκείνα που διαφοροποιούν μια υγιή προσωπικότητα (Modell, 1990).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΤΟ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η βασική υπόθεση του βιολογικού μοντέλου είναι ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται με συγκεκριμένους τρόπους εξαιτίας ορισμένων εγγενών προδιαθέσεων, οι οποίες αποτελούν τα λεγόμενα *χαρακτηριστικά της προσωπικότητας*. Παρά το γεγονός ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ορίζονται με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τον θεωρητικό ο οποίος προσεγγίζει το ζήτημα της προσωπικότητας, αναγνωρίζονται από όλους ως ο ακρογωνιαίος λίθος της δόμησης του εαυτού (Pervin & John, 2001).

Η θεωρίες των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας αποτελούν ένα σύγχρονο πεδίο προσέγγισης της προσωπικότητας. Σε αντίθεση με άλλες θεωρίες, όπως οι ψυχαναλυτικές ή οι προσωποκεντρικές, οι θεωρίες των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας εστιάζουν στις διαφορές μεταξύ των ατόμων. Η αλληλεπίδραση διαφόρων χαρακτηριστικών συγκροτούν μια προσωπικότητα που είναι μοναδική για το κάθε άτομο. Ως χαρακτηριστικό μπορεί να θεωρηθεί ένας σχετικά σταθερός παράγοντας που οδηγεί τα άτομα να συμπεριφέρονται με συγκεκριμένους τρόπους (Pervin & John, 1997).

Οι περισσότεροι θεωρητικοί των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας θεωρούν ότι η συμπεριφορά μπορεί να οργανωθεί ιεραρχικά και ότι σε ένα πρώτο επίπεδο η συμπεριφορά νοείται ως μία απλή αντίδραση. Ωστόσο, αρκετές αντιδράσεις είναι αλληλένδετες μεταξύ τους με αποτέλεσμα να σχηματίζουν γενικότερες και πιο σύνθετες συνήθειες και συμπεριφορές. Τα χαρακτηριστικά είναι μεταβλητές ή διαστάσεις που παρουσιάζουν συνέχεια στον χρόνο. Σύμφωνα με το DSM (Diagnostic and Statistical Manual, 2013) του American Psychiatric Association, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας είναι οι φανερές πτυχές της που εκτίθενται σε ένα ευρύ φάσμα σημαντικών κοινωνικών και διαπροσωπικών πλαισίων (American Psychiatric Association, 2013). Με άλλα λόγια, τα άτομα έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία καθορίζουν μερικώς τη συμπεριφορά τους.

Η έρευνα γύρω από την δομή της προσωπικότητας έχει ως στόχο τον προσδιορισμό των πιο ισχυρών μοτίβων διακύμανσης των χαρακτηριστικών μεταξύ των ατόμων.

Δηλαδή, αναζητά εκείνους τους παράγοντες που περιλαμβάνουν τα περισσότερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και παράλληλα είναι αντιπροσωπευτικοί της βασικής δομής της. Η επίτευξη ενός είδους ταξινόμησης των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας είναι ικανή να συμβάλλει θετικά στη γενικότερη προσπάθεια κατανόησης της ανάπτυξης της.

Παλαιότερες θεωρίες χαρακτηριστικών της προσωπικότητας πρότειναν πιθανά πρότυπα χαρακτηριστικών που απαρτίζουν την προσωπικότητα. Οι σημαντικές εκ των οποίων είναι ο κατάλογος των 4.000 χαρακτηριστικών του Gordon Allport (1921), οι 16 παράγοντες της προσωπικότητας του Raymond Cattell (1965) και η θεωρία των τριών παραγόντων της προσωπικότητας του Hans Eysenck (1982). Από νεότερες αναλύσεις των παραγόντων του Cattell αλλά και των υπόλοιπων ερωτηματολογίων προσωπικότητας, προέκυψε το μοντέλο των 5 μεγάλων παραγόντων της προσωπικότητας (ή Big Five). Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί ανάλυση των τεσσάρων αυτών θεωριών για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας.

Η αξία των θεωριών αυτών για την ανάπτυξη της προσωπικότητας έγκειται στο γεγονός ότι αποτελούν μια βάση για την κατανόηση των μηχανισμών εκείνων με βάση τους οποίους επιτυγχάνεται η εξέλιξη και η συνέχεια της προσωπικότητας κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου. Η ασφαλής αυτή βάση είναι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας με τα οποία το άτομο διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα, αλλάζει και εξελίσσεται στον χρόνο και ορίζει τον τομέα της προσωπικής του δραστηριότητας (Pervin & John, 1997).

6.1. Η θεωρία των χαρακτηριστικών του Gordon Allport (1921)

Ο ψυχολόγος Gordon Allport ήταν από τους πρώτους θεωρητικούς που μελέτησε τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Κατά την άποψη του Allport (1921) τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ατόμου είναι υπαρκτά και μπορούν να εντοπιστούν στο νευρικό του σύστημα. Χαρακτηρίζονται μάλιστα από 3 ιδιότητες: τη συχνότητα, την ένταση και το φάσμα των καταστάσεων. Το 1936, βρήκε ότι ένα λεξικό της Αγγλικής γλώσσας περιλαμβάνει περισσότερες από 4.000 λέξεις που

περιγράφουν διαφορετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Barkhuus & Csank, 1999).

Στη συνέχεια, ανέλυσε και οργάνωσε με ιεραρχικό τρόπο τα χαρακτηριστικά αυτά σε τρία επίπεδα:

Βασικά γνωρίσματα: Έχουν τη μεγαλύτερη επίδραση στη ζωή του ατόμου και ουσιαστικά κάθε πράξη του υποκειμένου εκφράζει τη συγκεκριμένη τάση του. Τα χαρακτηριστικά αυτά κυριαρχούν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωή ενός ατόμου και καθορίζουν την συμπεριφορά του, στον βαθμό που το άτομο γίνεται γνωστό ειδικά για αυτά τα γνωρίσματα. Βρίσκονται στην κορυφή της ιεραρχίας και είναι γνωστά ως ο κύριος έλεγχος του ατόμου (*individual's master control*). Πρόκειται για κυρίαρχα πάθη και εμμονές, όπως είναι η ανάγκη για χρήμα, φήμη, εξουσία (Allport & Odbert, 1936). Σύμφωνα με τον Allport (1961) τα βασικά γνωρίσματα είναι σπάνια και τείνουν να αναπτύσσονται κυρίως από την εφηβική ηλικία και έπειτα, όπου εδραιώνονται και θέτουν τις βάσεις για τη συγκρότηση της ενήλικης προσωπικότητας.

Κεντρικά Χαρακτηριστικά: Είναι τα γενικά χαρακτηριστικά που συγκροτούν τα βασικά θεμέλια της προσωπικότητας και καλύπτουν ένα πιο περιορισμένο εύρος καταστάσεων και συμπεριφορών. Αν και δεν είναι τόσο ισχυρά όσο τα *βασικά γνωρίσματα*, ακολουθούν σε ιεραρχία και είναι τα σημαντικά εκείνα χαρακτηριστικά που θα χρησιμοποιήσει κανείς για να περιγράψει ένα άλλο άτομο. Πρόκειται, δηλαδή, για γενικού τύπου γνωρίσματα, τα οποία μπορούν να εντοπιστούν σε κάποιον βαθμό σε κάθε άτομο. Για παράδειγμα, οι όροι: έξυπνος, ειλικρινής, ντροπαλός και ανήσυχος θεωρούνται *κεντρικά χαρακτηριστικά* (Allport & Odbert, 1936). Τα χαρακτηριστικά αυτά γίνονται εμφανή και διακριτά σε μικρότερη ηλικία συγκριτικά με τα *βασικά γνωρίσματα* (Allport, 1961).

Δευτερεύοντα Χαρακτηριστικά: Βρίσκονται στην βάση της ιεραρχικής κατάταξης αλλά είναι απαραίτητα καθώς παρέχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της ανθρώπινης πολυπλοκότητας. Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κάνουν την εμφάνισή τους κάτω από ορισμένες συνθήκες ή κατόπιν ενός συγκεκριμένου ερεθίσματος. Αφορούν καταστάσεις λιγότερο εμφανείς και μόνιμες (Boeree, 2006). Ένα παράδειγμα τέτοιου

χαρακτηριστικού είναι το αίσθημα του άγχους που βιώνει κανείς όταν μιλάει εντός μιας ομάδας ή η αίσθηση της ανυπομονησίας σε μία σειρά αναμονής.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ατόμου δεν έχουν όλα την ίδια ένταση ούτε την ίδια σπουδαιότητα ή συχνότητα εμφάνισης. Αν και ο Allport προσπαθούσε να προσδιορίσει και να κατηγοριοποιήσει τα ατομικά χαρακτηριστικά, δεν πίστευε ότι αυτά υπάρχουν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο σε ένα άτομο (Allport & Allport, 1921). Ο ίδιος θεωρούσε πως τα χαρακτηριστικά είναι αλληλένδετα σε μεγάλο βαθμό και εμφανίζουν συσχέτιση μεταξύ τους. Κανένα χαρακτηριστικό δεν λειτουργεί ανεξάρτητο και το πότε θα ενεργοποιηθεί εξαρτάται από την συνθήκη. Γι' αυτό το λόγο κάποια χαρακτηριστικά κυριαρχούν σε συγκεκριμένες καταστάσεις, ενώ άλλα είναι ισχυρότερα σε άλλες (Pervin & John, 1997).

Σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αποκτιούνται τα χαρακτηριστικά, ο Allport (1937) θεώρησε ότι προέρχονται από την επιθυμία που έχει ένα παιδί να μειώσει την ένταση. Στην προσπάθεια του αυτή προβαίνει σε ορισμένες ενέργειες οι οποίες του δημιουργούν μια ευχαρίστηση. Με το πέρασμα των χρόνων και όσο το παιδί οδεύει προς την ενηλικίωση αποδεσμεύεται από την ανάγκη του για μείωση της έντασης και η ευχαρίστηση γίνεται ο στόχος των συμπεριφορών του. Στη συνέχεια οι πράξεις αυτές γίνονται συνήθειες και παγιωμένες συμπεριφορές και με αυτό τον τρόπο δομείται μία συγκεκριμένη προσωπικότητα του ατόμου (Allport, 1937).

Ακόμα, ο ίδιος υποστήριξε ότι καθοριστική για την πραγματοποίηση ή όχι ορισμένων ενεργειών από την πλευρά του παιδιού είναι η επιδοκιμασία και η επιβράβευση είτε από τους γονείς είτε από άλλους ενήλικους που θεωρεί το ίδιο σημαντικούς για εκείνο. Μετέπειτα, οι πράξεις του ατόμου γίνονται οι ίδιες ο σκοπός του ανεξάρτητα από το αν δέχεται ενίσχυση από το περιβάλλον του ή όχι. Οι προδιαθέσεις λοιπόν του ατόμου, οι ενορμήσεις και οι ανάγκες του μετατρέπονται σταδιακά σε πράξεις που εξυπηρετούν το ιδεώδες του εαυτού (Allport, 1937). Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος θεωρητικός υποστήριξε ότι τα χαρακτηριστικά έχουν μια βιολογική βάση και είναι κληρονομήσιμα, δεν διεξήγαγε καμία έρευνα προκειμένου να επιβεβαιώσει την υπόθεση αυτή.

Συνοψίζοντας, η θεωρία του Allport (1921) για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας είναι μια περιγραφική ως επί το πλείστον προσέγγιση, καθώς αναλώνεται στο να περιγράψει την δομή της προσωπικότητας ενός ατόμου, χωρίς να εξηγεί την επιμέρους συμπεριφορά και τα κίνητρα της. Ο περιγραφικός αυτός προσανατολισμός υποστηρίζεται και από το γεγονός ότι δεν ακολούθησε επαρκής έρευνα που να υποστηρίζει τα ευρήματα της συγκεκριμένης θεωρίας. Παράλληλα, δεν άσκησε μεγάλη επιρροή στις μεταγενέστερες θεωρίες προσωπικότητας πέρα από το να παρέχει μια αρχική έμπνευση. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι οι θεωρίες των Eysenck και Cattell που ακολούθησαν διαφέρουν σημαντικά, αν και έχουν ως βάση τους τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Barkhuus & Csank, 1999).

6.2. Το Ερωτηματολόγιο των 16 παραγόντων του Raymond Cattell (1965)

Από την αρχή της έρευνά του, ο Cattell (1965) διατύπωσε την άποψη ότι η δομή της προσωπικότητας είναι πολύ-επίπεδη και χαρακτηρίζεται από ιεραρχία, χωρίζοντας τα επιμέρους χαρακτηριστικά της σε αλληλένδετα πρωταρχικά και δευτερεύοντα (Cattell, 1965). Το 1946, ο Cattell χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της Παραγοντικής Ανάλυσης κατέληξε σε δεκαέξι πρωτογενείς παράγοντες που αποτελούν τις βασικές διαστάσεις της προσωπικότητας: *αφαιρετικότητα (abstractedness)*, *ζεστασιά (warmth)*, *αντίληψη (apprehension)*, *συναισθηματική σταθερότητα (emotional stability)*, *ζωντάνια (liveliness)*, *δεκτικότητα απέναντι στην αλλαγή (openness to change)*, *τελειομανία (perfectionism)*, *ιδιωτικότητα (privateness)*, *ευφυΐα (intelligence)*, *επίγνωση των κανόνων (rule consciousness)*, *ένταση (tension)*, *ευαισθησία (sensitivity)*, *κοινωνική τόλμη (social boldness)*, *αυτοδυναμία (self-reliance)*, *επαγρύπνηση (vigilance)*, *αυτοκυριαρχία (dominance)*.

Ουσιαστικά όρισε δύο μεγάλες κατηγορίες χαρακτηριστικών. Η πρώτη περιλάμβανε τα χαρακτηριστικά των ικανοτήτων, τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας και τα δυναμικά χαρακτηριστικά, ενώ η δεύτερη αφορούσε το διαχωρισμό ανάμεσα στα *πηγαία* χαρακτηριστικά και τα *επιφανειακά* χαρακτηριστικά (Cattell, 1979).

Η πρώτη ομάδα χαρακτηριστικών, δηλαδή τα *χαρακτηριστικά των ικανοτήτων*, αναφέρονται σε συγκεκριμένα βιολογικά στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου τα οποία συμβάλλουν στη λειτουργικότητά του. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων χαρακτηριστικών είναι η ευφυΐα. Τα *χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας* αναφέρονται στη γενικότερη συμπεριφορά του ατόμου και στα συναισθήματα που αυτό διατηρεί και εκφράζει. Ένα παράδειγμα τέτοιων χαρακτηριστικών είναι η τάση ενός ατόμου να λειτουργεί παρορμητικά ή να σχεδιάζει προσεκτικά τις κινήσεις του. Τα *δυναμικά χαρακτηριστικά* σχετίζονται με τα κίνητρα που έχει το άτομο, με το πόσο προσπαθεί να πετύχει τους στόχους του καθώς και με τη σημασία που έχουν για αυτόν οι προσπάθειες αυτές. Οι τρεις αυτές ομάδες χαρακτηριστικών θεωρήθηκε ότι περιγράφουν τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ατόμου (Catell, 1979).

Από την άλλη πλευρά, τα *επιφανειακά χαρακτηριστικά* περιλαμβάνουν τις συμπεριφορές του ατόμου οι οποίες μεταβάλλονται και οι οποίες γίνονται αντιληπτές από κάποιον παρατηρητή. Τα *πηγαία χαρακτηριστικά* αφορούν τη συγκρότηση των επιφανειακών χαρακτηριστικών που δημιουργούν μία νέα διάσταση της προσωπικότητας του ατόμου. Τα πηγαιά χαρακτηριστικά, σε αντίθεση με τα επιφανειακά δε γίνονται αντιληπτά από την υποκειμενική κρίση του εκάστοτε παρατηρητή, αλλά εντοπίζονται μέσα από συγκεκριμένες στατιστικές αναλύσεις (Catell, 1979).

Ο Catell (1985) δεν θεωρούσε ότι το άτομο είναι μία σταθερή οντότητα η οποία δεν μεταβάλλεται και ότι η συμπεριφορά του μπορεί να γίνει κατανοητή και να προβλεφθεί απόλυτα από την κατανόηση των χαρακτηριστικών του. Αντιθέτως, ο ίδιος θεώρησε ότι υπάρχουν και άλλοι εξωτερικοί παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τον τρόπο που θα αντιδράσει το άτομο όπως είναι οι συνθήκες στις οποίες βρίσκεται και οι συναισθηματικές μεταβολές οι οποίες του ασκούν εκείνη τη στιγμή επιρροή (Catell, 1985).

Ως αποτέλεσμα αυτού του θεωρητικού μοντέλου, κατασκευάστηκε το ερωτηματολόγιο 16 Personality Factor Questionnaire (16 PF) το οποίο απευθυνόταν αρχικά σε ενήλικες και χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Οι παράγοντες που μετρά το ερωτηματολόγιο αυτό, καλύπτουν ένα ευρύ πεδίο από χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας, ιδιαίτερα από το πεδίο των ικανοτήτων και της

ιδιοσυγκρασίας (Catell, 1979). Ανάλογα ερωτηματολόγια κατασκευάστηκαν και για τις υπόλοιπες ηλικίες όπως Early School Personality Questionnaire (6-8 ετών), Children's Personality Questionnaire (8-12 ετών) και High School Personality Questionnaire (12-18 ετών).

6.3. Οι τρεις διαστάσεις της προσωπικότητας κατά τον Eysenck (1947)

Ο βρετανός ψυχολόγος Hans Eysenck ανέπτυξε ένα ιεραρχικό μοντέλο οργάνωσης της προσωπικότητας το οποίο βασίζεται σε 3 γενικά χαρακτηριστικά-διαστάσεις. Σύμφωνα μάλιστα με τον Eysenck (1982) τα χαρακτηριστικά αυτά είναι παγκόσμια και παρατηρούνται ανεξάρτητα από τον πολιτισμό και τη δομή των κοινωνιών των ατόμων, γεγονός που αποδεικνύει την βιολογική προέλευσή τους. Οι δύο από αυτές τις διαστάσεις: Εσωστρέφεια/Εξωστρέφεια και Νευρωτισμός/Συναισθηματική σταθερότητα, θεωρούνται υψηλού βαθμού περιεκτικότητας και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους προκειμένου να σχηματίσουν τέσσερις κατηγορίες. Τα χαρακτηριστικά που εμπίπτουν σε κάθε μία από τις τέσσερις κατηγορίες είναι χαρακτηριστικά χαμηλού βαθμού περιεκτικότητας (Eysenck, 1992).

Οι τρεις γενικές διαστάσεις της προσωπικότητας είναι οι εξής (Eysenck, 1947):

Εσωστρέφεια - Εξωστρέφεια: Η εσωστρέφεια εμπλέκεται σε διαδικασίες που εστιάζουν την προσοχή σε εσωτερικές εμπειρίες, ενώ η εξωστρέφεια έχει να κάνει με την στροφή της προσοχής προς τα έξω σε άλλους ανθρώπους και το περιβάλλον. Έτσι, ένα άτομο με υψηλή εσωστρέφεια μπορεί να είναι ήσυχο και συνεσταλαμένο, ενώ ένα άτομο με υψηλή εξωστρέφεια μπορεί να είναι κοινωνικό και φιλικό.

Θα θέλαμε ωστόσο να αναλύσουμε λίγο παραπάνω την έννοια της εξωστρέφειας και της εσωστρέφειας προκειμένου να γίνουν περισσότερο κατανοητές. Ένα άτομο το οποίο χαρακτηρίζεται από εξωστρέφεια θα έχει πολλούς φίλους, θα του αρέσει να κάνει γνωριμίες, να βγαίνει και να είναι παρορμητικός. Από την προαναφερθείσα συμπεριφορά μπορούμε να διακρίνουμε δύο παράγοντες: την κοινωνικότητα και τον παρορμητισμό, οι οποίοι ακριβώς επειδή σχετίζονται μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκουν στην ίδια ευρύτερη κατηγορία των χαρακτηριστικών που είναι η εξωστρέφεια (Eysenck, 1982). Ο Eysenck (1982) θεωρούσε ακόμα ότι οι ατομικές αποκλίσεις όσον αφορά τους παράγοντες της εσωστρέφειας και της εξωστρέφειας έχουν τις ρίζες τους σε αντίστοιχες διαφορές στη νευροφυσιολογική λειτουργία των ατόμων. Οι λειτουργίες αυτές εδραιώνονταν στο άτομο αφ' ενός μέσω της κοινωνικής επιρροής και αφ' ετέρου μέσω της κληρονομικότητας.

Νευρωτισμός - Συναισθηματική Σταθερότητα: Το χαρακτηριστικό αυτό της θεωρίας του Eysenck (1947) έχει να κάνει με την διάσταση της διάθεσης. Συγκεκριμένα, οι δύο πόλοι αυτής της διάστασης είναι η ευεξαπτότητα και η υποτονικότητα. Ο Νευρωτισμός αναφέρεται στην τάση του ατόμου να αναστατώνεται και να γίνεται συναισθηματικό, ενώ αντίθετα η σταθερότητα αναφέρεται στην τάση του ατόμου να παραμένει συναισθηματικά σταθερό.

Ψυχωτισμός: Αφού μελέτησε άτομα που έπασχαν από ψυχικές ασθένειες, ο Eysenck (1947) προσέθεσε την τρίτη διάσταση της προσωπικότητας που την ονόμασε Ψυχωτισμό. Τα άτομα τα οποία είχαν ανεπτυγμένη τη συγκεκριμένη διάσταση έτειναν να είναι μοναχικά, αδιάφορα όσον αφορά στις σχέσεις τους και να αντιτίθενται στους κοινωνικούς κανόνες. Δυσκολεύονται να διαχειριστούν την πραγματικότητα και είναι αντικοινωνικά, εχθρικά και χειριστικά.

Το Eysenck Personality Questionnaire (EPQ) το οποίο αποτελείται από τρεις κλίμακες, οι οποίες αντιστοιχούν στις τρεις διαστάσεις: Εξωστρέφεια, Νευρωτισμός και Ψυχωτισμός, και από μια κλίμακα ψεύδους. Το αρχικό ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε άτομα 16 ετών και άνω και μια δεύτερη έκδοση του έχει κατασκευαστεί για παιδιά ηλικίας 7-15 ετών.

Ιδιαίτερως σημαντικές για την απόδοση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών σε στοιχεία τα οποία είναι κληρονομίσιμα, θεωρούνται οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν με μονοζυγωτικά και διζυγωτικά δίδυμα. Στις έρευνες αυτές χορηγήθηκαν ερωτηματολόγια σχετικά με την προσωπικότητά στους συμμετέχοντες και στη συνέχεια συσχετίστηκαν τα αποτελέσματά τους με το αν είναι ή όχι μονοζυγωτικοί ή διζυγωτικοί δίδυμοι. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι όντως είχαν σε μεγαλύτερο βαθμό τους κοινούς παράγοντες της προσωπικότητας σε σχέση με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την σημασία της κληρονομικότητας η οποία φαίνεται να συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών (Plomin, Chipuer & Loehlin, 1990).

6.4. Η θεωρία των πέντε παραγόντων (Big Five) της προσωπικότητας (McCrae & Costa, 1987)

Τόσο η θεωρία του Cattell (1965) όσο και η θεωρία του Eysenck (1947) έγιναν αντικείμενο μελέτης, πάνω στο οποίο βασίστηκε η θεωρία των πέντε παραγόντων, η οποία συχνά συναντάται με το όνομα “Big Five”. Το μοντέλο αυτό των πέντε παραγόντων της προσωπικότητας αντιπροσωπεύει πέντε βασικά χαρακτηριστικά που αλληλοεπιδρούν προκειμένου να συγκροτηθεί η ανθρώπινη προσωπικότητα. Πρόκειται, δηλαδή, για πέντε ευρείς κατηγορίες χαρακτηριστικών της προσωπικότητας (Pervin & John, 1997).

Αν και οι ερευνητές διαφωνούν συχνά μεταξύ τους ως προς τον ακριβή καθορισμό αυτών των διαστάσεων, οι ακόλουθες πέντε είναι οι πιο αντιπροσωπευτικές και ευρέως διαδεδομένες κατηγορίες που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την ανθρώπινη προσωπικότητα:

- 1) Η καινοτομία /εφευρετικότητα /ανοικτή αντίληψη (*Culture-Openness, Originality, Open-mindedness*)
- 2) Η συνειδητότητα (*Conscientiousness, Control, Constraint*)
- 3) Η εξωστρέφεια (*Extraversion or Surgency, Energy, Enthusiasm*)
- 4) Η συγκαταβατικότητα/Συμπόνια (*Agreeableness, Altruism, Affection*)
- 5) Ο νευρωτισμός/συναίσθηματική ισορροπία (*Emotional Stability versus Neurotism, Negative Affectivity, Nervousness*) (McCrae & Costa, 1997).

Στο σημείο αυτό προτού ακολουθήσει μια λεπτομερής ανάλυση των επιμέρους διαστάσεων της προσωπικότητας, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι κάθε ένα από τα πέντε στοιχεία της προσωπικότητας αντιπροσωπεύει ένα συνεχές που αποτελείται από δύο άκρα – πόλους (McCrae & Costa, 1997). Για παράδειγμα, η εξωστρέφεια είναι, ουσιαστικά, ένα συνεχές μεταξύ της ακραίας εξωστρέφειας και της ακραίας εσωστρέφειας. Στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι άνθρωποι βρίσκονται κάπου μεταξύ των δύο πόλων σε κάθε διάσταση. Κάτω από την «ομπρέλα» της κάθε διάστασης υπάρχουν πιο ειδικοί επιμέρους παράγοντες της προσωπικότητας.

Η καινοτομία /εφευρετικότητα /ανοικτή αντίληψη αναφέρεται στο χαρακτηριστικό της διερευνητικότητας έναντι αυτού της μονιμότητας και της επιφυλακτικότητας. Η συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνει χαρακτηριστικά όπως η φαντασία και η

διαίσθηση, και τα άτομα που εμφανίζουν την ανοιχτή αντίληψη σε υψηλό βαθμό τείνουν να έχουν μεγάλο εύρος ενδιαφερόντων. Παράλληλα, το άτομο χαρακτηρίζεται από μια ροπή προς την δημιουργικότητα, την διανοητική περιέργεια και αναζητά ποικιλία στη ζωή του. Αν και η συγκεκριμένη κατηγορία χαρακτηριστικών σχετίζεται με τις πρωτότυπες ιδέες του ατόμου, με το συναίσθημα και την τέχνη, παρουσιάζεται μερική σύγχυση και διαφωνία για την ερμηνεία της, η οποία συχνά αποκαλείται και διάνοια (intellect).

Η διάσταση της *συνειδητότητας* περιλαμβάνει ως θετικό πόλο την αποτελεσματικότητα και την οργάνωση, ενώ ως αρνητικό την άνεση και την απροσεξία. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της διάστασης περιλαμβάνουν υψηλά επίπεδα διανόησης, με έλεγχο των παρορμήσεων και στοχο-κατευθυνόμενες συμπεριφορές. Άτομα με υψηλή *συνειδητότητα* τείνουν να είναι οργανωμένα, αξιόπιστα, διακατέχονται από πειθαρχία, δρουν με βάση το καθήκον και προσέχουν ιδιαίτερα τις λεπτομέρειες.

Η *εξωστρέφεια* έχει στο ένα άκρο τα χαρακτηριστικά της κινητικότητας και της ενεργητικότητας, ενώ στο άλλο άκρο του συνεχούς τη μοναξιά και την επιφυλακτικότητα. Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει χαρακτηριστικά όπως η ευερεθιστότητα, η κοινωνικότητα, η ομιλητικότητα, η αυτοπεποίθηση και τα υψηλά επίπεδα της συναισθηματικής εκφραστικότητας.

Η *συγκαταβατικότητα* ή διαφορετικά *συμπόνια* αποτελείται από δυο πόλους χαρακτηριστικών: στην μία πλευρά βρίσκεται η φιλικότητα ενώ στην αντίθετη η απομόνωση. Αυτή η διάσταση της προσωπικότητας περιλαμβάνει χαρακτηριστικά όπως η εμπιστοσύνη, ο αλτρουισμός, η καλοσύνη, την αγάπη και άλλες προκοινωνικές συμπεριφορές. Επιπλέον, ο βαθμός της συγκαταβατικότητας του ατόμου αποτελεί μέτρο εμπιστοσύνης και της τάσης που έχει να βοηθά τους άλλους.

Στην διάσταση του *νευρωτισμού* οι πόλοι έχουν αντεστραμμένα φορτία. Στο ένα άκρο εντοπίζεται η ευαισθησία / νευρικότητα και στο αντίθετο η ασφάλεια και η αίσθηση της αυτοπεποίθησης. Συχνά, ο νευρωτισμός συναντάται και ως συναισθηματική σταθερότητα, στην περίπτωση που τα επίπεδα του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού παραμένουν χαμηλά. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι το άτομο με υψηλό το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό έχει την τάση να βιώνει συναισθηματική αστάθεια,

ανησυχία, ευερεθιστότητα, και τη θλίψη. Παράλληλα, αισθάνεται ευάλωτο, βιώνει διαρκώς δυσάρεστα συναισθήματα και αδυνατεί να ελέγξει τις παρορμήσεις του.

6.4.1 Έρευνες που μελετούν το μοντέλο των πέντε παραγόντων της προσωπικότητας

Η έρευνα έχει δείξει ότι τα πέντε αυτά βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας προέκυψαν από την ανάλυση και την επεξεργασία συνεντεύξεων, αυτοαναφορών και παρατηρήσεων (McCrae & Costa, 1987). Φαίνεται επίσης πως ισχύουν για όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως κουλτούρας και ηλικίας (McCrae et al., 2005). Τα πέντε βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας χαρακτηρίζονται από περιεκτικότητα και αντιπροσωπευτικότητα, καθώς εμπεριέχουν τα περισσότερα δυνατά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και παράλληλα αντιπροσωπεύουν την βασική της δομή. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα εννοιολογικό δίκτυο που συνδυάζει τα ερευνητικά δεδομένα και το θεωρητικό υπόβαθρο της ψυχολογίας της προσωπικότητας (McCrae & Costa, 1997).

Έρευνα για την ανάπτυξη της προσωπικότητας σε πληθυσμό εφήβων και ενηλίκων στις Ηνωμένες Πολιτείες έδειξε ότι υπάρχουν αξιοσημείωτες αλλαγές στους πέντε παράγοντες της προσωπικότητας κατά την μετάβαση από την εφηβεία έως την ηλικία των 30 ετών. Συγκεκριμένα, με το πέρας της ηλικίας οι παράγοντες του *νευρωτισμού*, της *εξωστρέφειας* και της *καινοτομίας* μειώνονται σημαντικά, ενώ αντίθετα η *συνειδητότητα* και η *συγκαταβατικότητα* αυξάνονται. Μετά την ηλικία των 30 ετών, οι ίδιες αυτές αλλαγές συνεχίζονται, σε μικρότερο βέβαια βαθμό. Μάλιστα, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ένας 30χρονος παρουσιάζει περισσότερες ομοιότητες με έναν 70χρονο παρά με ένα 20χρονο (McCrae & Costa, 2003).

Ωστόσο, στο σημείο αυτό είναι σημαντικό τα παραπάνω ευρήματα να συγκριθούν με εκείνα διαπολιτισμικών ερευνών. Αν εντοπιστούν παρόμοιες αλλαγές στους 5 παράγοντες της προσωπικότητας και σε άλλους πολιτισμούς, τότε προκύπτει ότι οι αλλαγές αυτές είναι πιθανό να είναι αποτέλεσμα βιολογικών διεργασιών ωρίμανσης. Στην αντίθετη περίπτωση, οι αλλαγές στους τομείς της προσωπικότητας μπορεί να οφείλονται στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της εκάστοτε κοινωνίας. Πράγματι,

λοιπόν, τα ευρήματα από αντίστοιχη διαπολιτισμική έρευνα (McCrae et al., 2000) που διεξήχθη σε έναν μεγάλο αριθμό χωρών (Γερμανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Κροατία, Νότια Κορέα, Εσθονία, Ρωσία, Ιαπωνία, Ισπανία, Μεγάλη Βρετανία, Τουρκία, Τσεχία) έδειξαν ότι οι μεταβολές στους 5 παράγοντες της προσωπικότητας είναι παρόμοιες με εκείνες που παρατηρήθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Φαίνεται ότι με το πέρασμα της ηλικίας, και ειδικά από την εφηβεία έως μέση ενήλικη ζωή, η ανθρώπινη προσωπικότητα αναπτύσσει ορισμένα χαρακτηριστικά περισσότερο σε σύγκριση με άλλα. Συγκεκριμένα, διαχρονικά το άτομο τείνει να γίνεται περισσότερο προσαρμοστικό, οργανωτικό και με αλτρουιστικές τάσεις, ενώ παράλληλα είναι λιγότερο ενθουσιώδες και δεκτικό σε νέες εμπειρίες. Αυτές οι παρατηρήσιμες μεταβολές φαίνεται να είναι κοινές σε όλους τους πολιτισμούς και πιθανόν να οφείλονται σε εγγενείς βιολογικές διεργασίες (McCrae et al., 2000).

Τι συμβαίνει, όμως, με τον παράγοντα του φύλου; Παρατηρούνται οι ίδιες μεταβολές της προσωπικότητας και στα δύο φύλα; Σε μελέτη τους οι Costa, Terracciano και McCrae (2001) εξέτασαν τα δεδομένα από εφήβους και ενήλικες που προέρχονταν από 26 διαφορετικές κουλτούρες. Τυπικά, οι γυναίκες σκοράρουν υψηλότερα από τους άνδρες σε δοκιμασίες που εξετάζουν τον *νευρωτισμό* και την *συγκαταβατικότητα*, αλλά και σε ορισμένες πτυχές της *εξωστρέφειας* και της *καινοτομίας* (όπως η ζεστασιά και η δεκτικότητα σε θέματα αισθητικής). Από την άλλη πλευρά, οι άνδρες σκοράρουν υψηλότερα σε άλλες πτυχές της *εξωστρέφειας* και της *καινοτομίας*, όπως είναι η αυτοπεποίθηση και η δεκτικότητα σε ιδέες. Ελάχιστες ήταν οι φυλετικές διαφορές παρατηρήθηκαν στον τομέα *συνειδητότητας* (Costa, Terracciano & McCrae, 2001).

Σε έρευνα του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, στην οποία ζητήθηκε από γονείς να περιγράψουν την προσωπικότητα των παιδιών τους (6-12 ετών), βρέθηκαν και οι πέντε διαστάσεις προσωπικότητας του θεωρητικού μοντέλου των Πέντε Παραγόντων. Ήδη από την ηλικία των 6 περίπου ετών, αναδύονται εμφανώς και διαστάσεις, όπως η ευσυνειδησία και η δεκτικότητα σε εμπειρίες (Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος & Μουρουσάκη, 1996).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ειπωθεί ότι η μελέτη των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας στην παιδική ηλικία είναι ιδιαίτερα δύσκολη, αφενός επειδή η προσωπικότητα δεν έχει αναπτυχθεί ολοκληρωτικά και αφετέρου επειδή οι μεταβολές

υφίστανται σε σύντομο χρονικό διάστημα. Οι αποκλίσεις και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν τα παιδιά μεταξύ τους, αποδίδονται περισσότερο στην ίδια την ιδιοσυγκρασία παρά σε διαφορές όσον αφορά την προσωπικότητα. Στον παραπάνω περιορισμό συμβάλει και το γεγονός ότι για την περιγραφή και την ανάλυση της προσωπικότητας των παιδιών χρησιμοποιούνται τις περισσότερες φορές εργαλεία που χορηγούνται στους γονείς των παιδιών. Συνεπώς, τα ευρήματα εστιάζουν περισσότερο σε προβλήματα συμπεριφοράς ή ανεπιθύμητα κοινωνικά χαρακτηριστικά, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ένα ευρύ φάσμα παραγόντων (Robins, Fraley, Roberts & Trzesniewski, 2001).

Οι Roberts, Wood και Smith (2005), βασιζόμενοι στην θεωρία των 5 παραγόντων, υποστήριξαν ότι η ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου επιτυγχάνεται μέσω των καθημερινών εμπειριών και διατύπωσαν την *θεωρία της κοινωνικής επένδυσης*. Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, η σταδιακή διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου από την παιδική στην εφηβική ηλικία γίνεται μέσα από την επένδυση του ατόμου σε κοινωνικούς ρόλους. Συγκεκριμένα, το παιδί και ο έφηβος κτίζουν την κοινωνική τους ταυτότητα μέσα από την εμπλοκή τους σε κοινωνικές δραστηριότητες (εργασία, οικογένεια, κοινότητα) και την ανάληψη των αντίστοιχων κοινωνικών ρόλων. Ο εκάστοτε κοινωνικός ρόλος δημιουργεί με τη σειρά του τις αντίστοιχες προσδοκίες στο άτομο και μέσω διαδικασιών ανταμοιβής αυτό κινητοποιείται να υιοθετήσει ορισμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (όπως για παράδειγμα να είναι κοινωνικό, ευσυνείδητο, λιγότερο νευρωτικό). Αν κανείς αναλογιστεί τις διαδικασίες που εμπλέκονται στη δημιουργία μιας επαγγελματικής καριέρας και τις απαιτήσεις που την συνοδεύουν, τότε πρόκειται για μια καθολική ανάπτυξη της προσωπικότητας μέσα από τους μηχανισμούς της κοινωνικής επένδυσης (Roberts, Wood & Smith, 2005).

6.4.2. Συμπεράσματα και Κριτική

Σε γενικές γραμμές, το μοντέλο των 5 παραγόντων της προσωπικότητας δεν περιορίζεται αποκλειστικά στους πέντε βασικούς παράγοντες, αλλά υποστηρίζει ότι αυτοί είναι οι πιο αντιπροσωπευτικοί ενός μεγάλου φάσματος χαρακτηριστικών. Το συγκεκριμένο μοντέλο θεωρείται το επικρατέστερο από τα βιολογικά μοντέλα στον

τομέα της ψυχολογίας. Ένα πλεονέκτημα του συγκεκριμένου μοντέλου αποτελεί το γεγονός ότι έχει επιβεβαιωθεί εμπειρικά από δια-πολιτισμικές έρευνες, καθώς έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές χώρες και πολιτισμούς προκειμένου να εξηγήσει διαφορές στην προσωπικότητα των εφήβων και των παιδιών (McCrae et al., 2000). Από την άλλη πλευρά, το μοντέλο του Cattell (1957) θεωρείται περισσότερο περίπλοκο και δύσχρηστο, συμπεριλαμβάνοντας 16 παράγοντες, ενώ το μοντέλο του Eysenck με τους 3 παράγοντες ανεπαρκές (Zuckerman et al., 1993).

Ωστόσο, το μοντέλο των 5 παραγόντων της προσωπικότητας (Big Five) αν και αποτελεί το επικρατέστερο μοντέλο προσωπικότητας και συνιστά σπουδαία εξέλιξη στο χώρο των θεωριών της προσωπικότητας, έχει υποστεί κριτική η οποία έχει ως αντικείμενό της κυρίως την διαδικασία μέτρησης των παραγόντων καθώς και την ασάφεια στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η οριστική επιλογή των πέντε βασικών αυτών. Συγκεκριμένα, ο Boyle (2008) αναφέρεται στην ακαταλληλότητα εφαρμογής του μοντέλου για την παιδική ηλικία καθώς εστιάζει περισσότερο στην ενήλικη προσωπικότητα, ενώ δεν αποδέχεται την χρήση της παραγοντικής ανάλυσης ως μονόδρομο προκειμένου να επιτευχθεί η εννοιολογική περιγραφή της προσωπικότητας. Γενικότερα, ο Boyle (2008) άσκησε κριτική στο γεγονός ότι από το συγκεκριμένο μοντέλο εκλείπει εντελώς το στοιχείο της υποκειμενικής θεωρητικής προσέγγισης και ότι διακατέχεται στο σύνολο του από έναν αυστηρώς ψυχομετρικό χαρακτήρα. Τέλος, αναφέρεται στην ύπαρξη χαρακτηριστικών (όπως η τιμιότητα, η συντηρητικότητα, η έπαρση, η θρησκευτικότητα) τα οποία δεν είναι μεν αναγνωρισμένα και προσδιορισμένα, αλλά θεωρούνται επιτυχημένα όσον αφορά την συσχέτιση που παρουσιάζουν με την προσωπικότητα και υποστηρίζει ότι θα έπρεπε να εξεταστεί το ενδεχόμενο να συμπεριληφθούν στις πέντε διαστάσεις (Boyle, 2008).

6.5. Κριτική Συζήτηση

Συνοψίζοντας όσα αναφέρθηκαν στο παρόν κεφάλαιο, οι θεωρητικοί καθώς και οι υποστηρικτές της θεωρίας των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας πιστεύουν ότι τα άτομα έχουν ορισμένες προδιαθέσεις για την εμφάνιση ή όχι μιας συμπεριφοράς, οι οποίες προδιαθέσεις έχουν τις ρίζες τους στη βιολογία. Κύριοι εκπρόσωποι της συγκεκριμένης προσέγγισης μπορεί να θεωρηθούν οι Allport (1921), Eysenck (1947)

και Catell (1965) παρά το γεγονός ότι προσέγγισαν την προσωπικότητα και τα χαρακτηριστικά της με διαφορετικό τρόπο. Κοινή βάση αποτελεί η αντίληψη ότι η προσωπικότητα διαμορφώνεται και αναπτύσσεται με την αμοιβαία επίδραση παραγόντων, οι οποίοι έχουν ως βάση τους την κληρονομικότητα, το περιβάλλον και την ατομική-προσωπική θέληση. Παρά το γεγονός ότι οι τέσσερις θεωρίες παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, όλες τους αναγνωρίζουν ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένων εγγενών χαρακτηριστικών, τα οποία αποτελούν την δομή του ανθρώπινου εαυτού.

Στο σημείο αυτό, αφού προηγήθηκε η ανάλυση των θέσεων του βιολογικού μοντέλου για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και οι επιμέρους κριτικές που έχουν δεχθεί οι θεωρητικοί του, θα γίνει μια απόπειρα για σφαιρική κριτική του βιολογικού μοντέλου με βάση του διάφορους περιορισμούς που προκύπτουν. Ένας βασικός περιορισμός είναι ότι το συγκεκριμένο μοντέλο, αντί να καλύπτει τις αναπτυξιακές και δυναμικές πτυχές των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, διατηρεί έναν περισσότερο περιγραφικό χαρακτήρα και αντιμετωπίζει την προσωπικότητα ως ένα σύνολο στατικών διαστάσεων. Ωστόσο, το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: πώς γίνεται η δομή των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας να μένει σταθερή όταν το άτομο υφίσταται διαχρονικά αναπτυξιακές αλλαγές μέσω της κοινωνικής μάθησης, της εμπειρίας, του πολιτισμού και άλλων σχετικών παραγόντων;

Συνεπώς, εγείρονται ανησυχίες για το αν ένα αμιγώς περιγραφικό μοντέλο της προσωπικότητας που δεν λαμβάνει υπόψη του αναπτυξιακά στάδια είναι σε θέση να κάνει ακριβείς προβλέψεις για το άτομο, τις αλληλεπιδράσεις του με τους άλλους και εν γένει την αναπτυξιακή του πορεία. Έτσι, αναγνωρίζεται η ανάγκη για την υιοθέτηση ενός περισσότερο δυναμικού μοντέλου που να προσαρμόζεται στις διαδικασίες μάθησης και τα αναπτυξιακά στάδια, χωρίς να περιγράφει μια στατική δομή της προσωπικότητας. Επιπλέον, προκειμένου να κατοχυρωθεί η αξιοπιστία του βιολογικού μοντέλου καθίσταται αναγκαίο να προσδιοριστούν με ακρίβεια τα βιολογικά, νευροανατομικά, βιοχημικά και γενετικά υπόστρωμα των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Δεδομένου ότι πρόκειται για το βιολογικό μοντέλο είναι σημαντικό οι δομές της προσωπικότητας να συνδεθούν με συγκεκριμένους φυσιολογικούς μηχανισμούς και τις διεργασίες του εγκεφάλου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια, κατά τα οποία η Ψυχολογία εδραιώθηκε ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος, ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών και επιστημόνων έχει συνεισφέρει στην προσέγγιση και κατανόηση της έννοιας της προσωπικότητας. Μέσα από τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στην παρούσα εργασία συνάγεται ότι κάθε μία από αυτές έχει συμβάλλει στην επιστημονική πρόοδο πάνω στον τομέα της δόμησης και της ανάπτυξης της προσωπικότητας. Ωστόσο όπως γίνεται φανερό από τις κριτικές που έχουν δεχθεί κατά καιρούς για διάφορες θέσεις τους, δεν μπορούμε να πούμε ότι κάποια από αυτές διαθέτει την απαιτούμενη εκείνη επάρκεια προκειμένου να ερμηνεύσει καθολικά ως μια γενική και συγκεντρωτική θεωρία το σύνθετο φαινόμενο της ανάπτυξης της προσωπικότητας. Η διαφοροποίηση, άλλωστε, των θεωριών αυτών εκτός από αυτονόητη, καθίσταται και επιθυμητή, καθώς ένα σύνθετο θέμα όπως αυτό της ανθρώπινης προσωπικότητας χαρακτηρίζεται από πολλές διαστάσεις και μπορούν να του αποδοθούν πολλές ερμηνείες. Όσον αφορά την παρούσα εργασία, οι θεωρητικές αυτές προσεγγίσεις κάνουν μια αξιοσημείωτη απόπειρα να ορίσουν το γενικό πλαίσιο της παιδικής και εφηβικής ηλικίας μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η προσωπικότητα.

Οι κλασσικές θεωρίες των Freud (1923) και Erikson (1959) εξετάζουν την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας μέσα από συγκεκριμένα στάδια ανάπτυξης. Κατά την θεωρία της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης του Freud, το παιδί βάζει τα θεμέλια της προσωπικότητας του με το πέρασμα από το στοματικό στο πρωκτικό στάδιο και ακολούθως στο φαλλικό στάδιο. Στη συνέχεια, ο έφηβος φαίνεται να διακατέχεται από μια συγκεκριμένη σεξουαλική ενέργεια η οποία έχει τις καταβολές της ήδη από τη γέννησή του και χαρακτηρίζει τα επόμενα σεξουαλικά στάδια (Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα, Λανθάνουσα Περίοδος, Σεξουαλική Αναγέννηση της εφηβείας). Από την άλλη πλευρά, τα ψυχοκοινωνικά στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας του Erikson καλύπτουν ολόκληρο τον κύκλο της ζωής και όχι μονάχα ένα μέρος του, λαμβάνοντας υπόψη τον αντίκτυπο της πολιτισμικής και κοινωνικής εμπειρίας σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Βέβαια, και στις δύο θεωρίες η ανεπιτυχής λύση της κρίσης που προκύπτει σε κάθε στάδιο μπορεί να οδηγήσει σε καθήλωση του ατόμου, με αποτέλεσμα τα αρνητικά στοιχεία να μεταφέρονται στην μετέπειτα ζωή.

Συγκεκριμένα, στην καθήλωση στο στοματικό στάδιο έχουν αποδοθεί αντίστοιχες στοματικές συμπεριφορές του ενήλικου ατόμου, όπως είναι η κατανάλωση της τροφής και το κάπνισμα. Αντίστοιχα, στην θεωρία του Erikson η *δυσπιστία* (πρώτο έτος της ζωής) μετατοπίζεται και γενικεύεται στις κοινωνικές σχέσεις του παιδιού και του εφήβου.

Από την άλλη πλευρά, η προσωποκεντρική θεωρία του Rogers (1951) και ο Συμπεριφορισμός μελέτησαν την ανάπτυξη της προσωπικότητας χωρίς να λάβουν υπόψη αναπτυξιακά στάδια. Εστίασαν περισσότερο στο ίδιο το άτομο, τη συμπεριφορά του και την αλληλεπίδραση του με το περιβάλλον. Στη συνέχεια, ακολούθησαν διάφορες θεωρίες, κάποιες από τις οποίες συνοδεύονταν από αντίστοιχα τεστ προσωπικότητας, οι οποίες αποπειράθηκαν να κατηγοριοποιήσουν τα επιμέρους χαρακτηριστικά της. Στην κατεύθυνση αυτή, ορισμένοι ερευνητές (Allport, 1921: Eysenck, 1947: Catell, 1965: McCrae & Costa, 1987) κατηγοριοποίησαν την προσωπικότητα σε διάφορους παράγοντες, οι οποίοι έχουν ως βάση τους την κληρονομικότητα, το περιβάλλον και την ατομική-προσωπική θέληση. Σήμερα, το μοντέλο των 5 παραγόντων (Big Five) των McCrae & Costa θεωρείται το επικρατέστερο από τα βιολογικά μοντέλα, καθώς είναι έγκυρο και περιεκτικό για την μελέτη της προσωπικότητας.

Ο Baltes (1997) όταν αναφέρεται στην προσωπικότητα κάνει λόγο «ατελή αρχιτεκτονική της ανθρώπινης οντογένεσης». Σύμφωνα λοιπόν με τον Baltes, παρόλο που στα πρώτα αναπτυξιακά στάδια η προσωπικότητα φαίνεται να έχει μια σχετικά σταθερή και συγκεκριμένη δομή, στα μεταγενέστερα στάδια η ανερχόμενη επιρροή του πολιτισμού καθίσταται καθοριστική για την μεταβολή της προσωπικότητας. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις, ο Baltes έκανε λόγο για την πλαστικότητα που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη προσωπικότητα, προτείνοντας ότι προκειμένου να εξετάσει κανείς τους μηχανισμούς αλλαγής της προσωπικότητας είναι σημαντικότερη η κατανόηση των αλλαγών που συμβαίνουν στο πλαίσιο της ζωής, παρά η συγκρότηση ενός περιγραφικού θεωρητικού μοντέλου. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Baltes η πλαστικότητα που παρουσιάζει η προσωπικότητα είναι μια διαδικασία πολύπλοκη και συνεχής λόγω των πολλών παραγόντων που μπορούν να επηρεάσουν τα επιμέρους χαρακτηριστικά της (Baltes, 1997).

Μια ανερχόμενη τάση στον τομέα της μελέτης της ανθρώπινης προσωπικότητας είναι, κατά τον Baltes (1987), ο προσανατολισμός σε γνωστικές διεργασίες και διαδικασίες κινήτρων. Η συγκεκριμένη κατεύθυνση δίνει έμφαση στις προσπάθειες που καταβάλει το άτομο προκειμένου να επιτύχει τους στόχους που έχει θέσει, παρατηρώντας τις επιδράσεις που έχει αυτή η διαδικασία στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Σύμφωνα με τον Baltes (1987) μέσα από τα κίνητρα και τις γνωστικές διεργασίες του ατόμου καθορίζεται η προσαρμοστικότητα του. Η προσαρμοστικότητα είναι μια απαραίτητη διαδικασία προκειμένου να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη και να ελαχιστοποιηθούν οι απώλειες. Τα οφέλη (που προσφέρουν στο άτομο το στοιχείο της εμπειρίας) και οι απώλειες (μέσα από τις οποίες αναπτύσσει την κριτική του σκέψη) αλλάζουν με την ηλικία, οδηγώντας αντίστοιχα σε μεταβολή των προσαρμοστικών στρατηγικών του ατόμου. Συνεπώς, η οπτική αυτή του Baltes προβλέπει ότι η προσωπικότητα αναπτύσσεται σε συνάρτηση με την μεταβολή της προσαρμοστικότητας του ίδιου του ατόμου.

Παραμένοντας στον τομέα της προσαρμοστικότητας, οι Caspi & Roberts (1999) προτείνουν ότι οι αλλαγές που συμβαίνουν στον τομέα της προσωπικότητας προετοιμάζουν το άτομο προκειμένου αναλάβει κανονιστικούς ρόλους, οι οποίοι με τη σειρά τους προκαλούν περαιτέρω αλλαγές στην προσωπικότητα. Συγκριμένα, σύμφωνα με την θεωρία των Caspi & Roberts (1999) για τους κανονιστικούς ρόλους η διαδικασία της ωρίμανσης οδηγεί τα άτομα να αναλαμβάνουν νέους ρόλους που ταιριάζουν περισσότερο στην ηλικία που διανύουν. Οι νέοι ρόλοι, δημιουργούν με τη σειρά τους νέες απαιτήσεις και προσδοκίες, συμβάλλοντας στην μεταβολή ορισμένων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Για παράδειγμα, με την εύρεση μιας νέας εργασίας προκύπτει η ανάγκη για προσαρμογή σε νέους κοινωνικούς ρόλους, οδηγώντας το άτομο να υιοθετήσει μια πιο οργανωμένη και υπεύθυνη στάση απέναντι στις νέες καταστάσεις. (Caspi & Roberts, 1999).

Οι Helson et al. (2002) αφού συνέκριναν τα στοιχεία από έναν μεγάλο αριθμό ερευνών και τεστ προσωπικότητας, οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα υφίσταται παρόμοιες αλλαγές με το πέρασμα του χρόνου όταν οι παράγοντες που την επηρεάζουν είναι και αυτοί παρόμοιοι. Μάλιστα, οι τροποποιήσεις αυτές συμβαίνουν ανεξάρτητα από το φύλο, την εθνικότητα, την θρησκεία και τη σεξουαλική ταυτότητα του ατόμου. Σε αντίθεση με τις κλασικές

θεωρίες της προσωπικότητας που δίνουν βαρύτητα στην βιολογική ωρίμανση του ατόμου, τα στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα των Helson et al. (2002) εστιάζουν στην κοινωνική εμπειρία και συγκεκριμένα στις διαδικασίες μάθησης που διαμεσολαβούνται. Δηλαδή, η ανάπτυξη και η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου είναι αποτέλεσμα των συσσωρευμένων εμπειριών που έχει από τη ζωή του, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζονται από τον τρόπο σκέψης και την προσαρμοστικότητα του ατόμου. Για παράδειγμα, η αύξηση της συμβατότητας ενός ατόμου μπορεί να έγκειται στο γεγονός ότι επιλέγει να συμπεριφέρεται με τρόπο που αποσκοπεί στην κοινωνική αποδοχή. Παράλληλα, ένα άτομο που βρίσκεται σε προχωρημένη ηλικία παρουσιάζει μειωμένη κοινωνικότητα, καθώς η επίγνωση ότι το τέλος πλησιάζει μειώνει την επιθυμία του για κοινωνική αλληλεπίδραση και τη δημιουργία νέων διαπροσωπικών σχέσεων. Στην αντίθετη περίπτωση, ένα νέο άτομο που δεν διακατέχεται από τον παραπάνω χρονικό περιορισμό τείνει να παρουσιάζει αυξημένη κοινωνικότητα (Helson et al., 2002).

Τέλος, η ιστορία της έρευνας πάνω στον τομέα της ανθρώπινης προσωπικότητας δείχνει μια προοδευτική αύξηση στο βαθμό της ακρίβειας με την οποία προσεγγίζεται το συγκεκριμένο θέμα. Κατά τους Helson et al. (2002) οι κλασσικές θεωρίες επιδίωκαν περισσότερο να οικοδομήσουν ένα αξιόπιστο μοντέλο προκειμένου να καταδείξουν μια συνοχή στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Πλέον, η κατεύθυνση των σύγχρονων τάσεων είναι προς την επιβεβαίωση της ύπαρξης υψηλής συνοχής, λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη και την προσαρμοστικότητα της προσωπικότητας σε βιολογικά και περιβαλλοντικά πλαίσια. Αυτό που «διέφυγε» από τις παραδοσιακές προσεγγίσεις ήταν να συσχετίσουν με συστηματικό τρόπο την βιολογική ωρίμανση με την ανάπτυξη της προσωπικότητας, χωρίς παράλληλα να δώσουν τη δέουσα προσοχή στις ατομικές διαφορές. Προς αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθούν οι μεταγενέστερες επιστημονικές έρευνες, με σύμμαχο αυτή τη φορά τις νέες δυνατότητες στην συλλογή των δεδομένων, τις νέες τεχνικές στην ανάλυση των δεδομένων, το διαδραστικό παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο καθώς και την επέκταση του προσδόκιμου ορίου ζωής (Helson et al., 2002). Επιπλέον, οι Caspi & Roberts (1999) πρότειναν ότι η μελλοντική έρευνα θα πρέπει να εστιάσει περαιτέρω στο ποιες πτυχές του περιβάλλοντος και των κοινωνικών ρόλων που αναλαμβάνει το άτομο αλληλεπιδρούν με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας προκειμένου να επιτυγχάνεται η σταδιακή ανάπτυξή της.

Στο τέλος της παρούσας βιβλιογραφικής ανασκόπησης, κρίνεται σημαντικό να διατυπωθούν ορισμένα ερωτήματα πάνω στον τομέα της ανάπτυξης της προσωπικότητας, η απόπειρα απάντησης των οποίων ενδεχομένως να αναδείξει μελλοντικές κατευθύνσεις που μπορεί να ακολουθήσει η έρευνα. Η αναπτυξιακή πορεία της προσωπικότητας είναι εν τέλει μια διαδικασία που συμβαίνει σταδιακά ή είναι συνδεδεμένη με συγκεκριμένες περιόδους-ορόσημα; Ποια είναι η σχέση της προσωπικότητας με την ηλικία και την βιολογική ωρίμανση; Όταν ορισμένες πτυχές της προσωπικότητας δε συνάδουν με την ηλικία, αυτό συμβαίνει επειδή δε διαδραματίστηκε καμία σημαντική μεταβολή ή μήπως διαφορετικά άτομα αλλάζουν με διαφορετικούς τρόπους; Υπάρχει τελικά ένα συμπαγές μοντέλο που να καταγράφει και να ερμηνεύει με ακρίβεια την ανάπτυξη της προσωπικότητας ή πρόκειται αποκλειστικά για ένα ζήτημα ατομικών και πολιτισμικών διαφορών;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, G., Berzonsky, M. & Keating, L. (2006). Psychosocial resources in first-year university students: The role of identity processes and social relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 81-91.
- Akhtar, S. (1989). Narcissistic personality disorder: descriptive features and differential diagnosis. In: O. F. Kernberg (Ed.), *Narcissistic Personality Disorder: Psychiatric Clinics of North America* (pp. 505–530). Philadelphia: Saunders.
- Akhtar, S. (1992). *Broken Structures: Severe Personality Disorders and Their Treatment*. Northvale, New Jersey: Jason Aronson, Inc.
- Allport, F. H., & Allport, G. W. (1921). Personality traits: Their Classification and Measurement. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 16, 1–40.
- Allport, G. W. (1937). *Personality – A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt and Company.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Allport, G. W. & Odbert, H. S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47, 211.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science*, 12(5), 353-359.

- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. & Nolen – Hoeksema, S. (2003). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία του Hilgard*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Baldwin, A. L. (1949). The effect of home environment on nursery school behavior. *Child Development, 20*, 49-61.
- Baltes, P. B. (1987). Theoretical propositions of life-span developmental psychology: on the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology, 23*, 611–696.
- Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory. *American Psychologist, 52*, 366–380.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through the imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 63*(3), 575–582.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 66* (1), 3–11.
- Barkhuus, L., & Csank, P. (1999). *Allport's theory of traits*. Retrieved May 02, 2015, from <http://www.itu.dk/~barkhuus/allport.pdf>
- Bee, H. L. (1992). *The Developing Child*. London: Harper Collins.
- Blatt, S. J. (1974). Levels of object representation in anaclitic and introjective depression. *The Psychoanalytic Study of the Child, 29*, 107-157.

- Blatt, S. J., & Homann, E. (1992). Parent-child interaction in the etiology of dependent and self-critical depression. *Clinical Psychology Review*, 12(1), 47-91.
- Blos, P. (1962). *On Adolescence*. London: Collier-MacMillan.
- Boeree, C. G. (2006). Gordon Allport. *Personality Theories*. Found online at <http://webpace.ship.edu/cgboer/allport.html>
- Boyle, G. J. (2008). Critique of the five-factor model of personality. *Personality Theory and Assessment*, 1, 295-312.
- Bornstein, R. F. (1997). Long-term retest reliability of Interpersonal Dependency Inventory scores in college students. *Assessment*, 4(4), 359-364.
- Bornstein, R. F. (1992). The dependent personality: developmental, social, and clinical perspectives. *Psychological Bulletin*, 112(1), 3.
- Bornstein, R. F., Riggs, J. M., Hill, E. L., & Calabrese, C. (1996). Activity, Passivity, Self-Denigration, and Self-Promotion: Toward an Interactionist Model of Interpersonal Dependency. *Journal of Personality*, 64(3), 637-374.
- Βοσνιάδου, Σ. (2001). *Εισαγωγή στη Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Bursten, B. (1973). Some narcissistic personality types. In A. Morrison (Ed.), *Essential papers on narcissism* (pp. 377-402). New York: New York University Press.
- Γαλανάκη, Ε. (2003). Θέματα Αναπτυξιακής Ψυχολογίας – Γνωστική-Κοινωνική-Συναισθηματική Ανάπτυξη. Αθήνα: Ατραπός.

- Caspi, A., & Roberts, B. W. (1999). Personality continuity and change across the life course. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 300–326). New York: Guilford Press.
- Cattell, R. B. (1965). *The Scientific Analysis of Personality*. Baltimore: Penguin Books.
- Cattell, R. B. (1979). *Personality and Learning Theory*. New York: Springer
- Cattell, R. B. (1985). *Human Motivation and the Dynamic Calculus*. New York: Praeger.
- Chodoff, P., & Lyons, H. (1958). Hysteria, the hysterical personality and "hysterical" conversion. *American Journal of Psychiatry*, *114*(8), 734-740.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-esteem*. San Francisco: Freeman.
- Cross, H. J. (1966). The relationship of parental training conditions to conceptual level in adolescent boys. *Journal of Personality*, *34*, 348-365.
- Donahue, E. M. (1994). Do children use the big Five, too? Content and structural form in personality descriptions. *Journal of Personality and Social Psychology*, *64*, 834-846.
- Durkin, K. D. (1995). *Developmental social psychology: From infancy to old age*. Oxford, England: Blackwell.
- Elkind, D. (1987). Early childhood education on its own terms. In S. L. Kagan & E. F. Zigler (Eds.), *Early Schooling: The National Debate* (pp. 98-115). New Haven, CT: Yale University Press.
- Ellenberger, H. E. (1970). *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.

- Erikson, E. (1950). *Childhood and Society*. New York: Knopf.
- Erikson, E. H. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, 56-121.
- Erikson, E. H. (1959). *Identity and the Life Cycle*. New York: International Universities Press.
- Erikson, E. H. (1964). *Insight and Responsibility*. New York: Norton.
- Erickson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton.
- Erikson, E. H. (1975). *Η Παιδική Ηλικία και η Κοινωνία*. (Μετάφραση: Μ. Κουτρομπάκη). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Erikson, E. H. (1982/1998). *The Life Cycle Completed: A review*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1994). *Identity: Youth and crisis* (No. 7). New York: W. W. Norton.
- Eysenck, H. J. (1947). *The Structure of Human Personality*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Eysenck, H. J. (1953). *Uses and Abuses of Psychology*. London: Penguin.
- Eysenck, H. J. (1982). *Personality Genetics and Behavior*. New York: Praeger.
- Eysenck, H. J. (1992). Four ways five factors are not basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 667-673.
- Farrington, D. P. (1991). Antisocial personality from childhood to adulthood. *The Psychologist*, 4, 389-394.
- Freud, S. (1900). *The Interpretation of Dreams* (κεφ. VI & VII). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, (Volume IV). New York: Avon.

- Freud, S. (1914). *On the History of the Psycho-Analytic Movement. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, (Volume XIV). London: Hogarth Press.
- Freud S (1923). *The Ego & the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, (Volume XIX). London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1924). The dissolution of the Oedipus complex. *Standard Edition*, 19, 173-179. London: Hogarth Press
- Freud, S. (1924). The passing of the Oedipus complex. *The International Journal of Psycho-analysis*, 5, 419. London: Hogarth Press.
- Funk, J. B., Baldacci, H. B., Pasold, T., & Baumgardner, J. (2004). Violence exposure in real-life, video games, television, movies, and the internet: is there desensitization?. *Journal of adolescence*, 27(1), 23-39.
- Geller, L. (1982). The Failure of Self-Actualization Theory A Critique of Carl Rogers and Abraham Maslow. *Journal of Humanistic Psychology*, 22(2), 56-73.
- Giovacchini, P. L. (1979). The dilemma of becoming a woman. In Sugar, M. (Ed)., *Female Adolescent Development*, Bruner/Mazel Publishers, New York.
- Halleck, F. E. (1967). *U.S. Patent No. 3,301,848*. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.
- Hart, D., & Damon, W. (1988). Self-understanding and social cognitive development. *Early Child Development and Care*, 40(1), 5-23.
- Harrington, D. M., Block, J. H. & Block, J. (1987). Testing aspects of Carl Rogers's theory of creative environments: Child-rearing antecedents of creative potential in young adolescents. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 851-856.

- Harris, B. (1979). "Whatever happened to Little Albert?". *American Psychologist* 34: 151–160.
- Helson, R., Kwan, V. S., John, O. P., & Jones, C. (2002). The growing evidence for personality change in adulthood: Findings from research with personality inventories. *Journal of research in personality*, 36(4), 287-306.
- Hock, R. R. (2009). *Σαράντα Μελέτες που Άλλαξαν την Ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Hollender, J. W. (1971). Development of vocational decisions during adolescence. *Journal of Counseling Psychology*, 18(3), 244.
- Homer, A. J. (1979) *Object Relations and the Developing Ego in Therapy*. New York: Aronson.
- Horney, K. (1950). *Neurosis and Human Growth*. New York: Norton.
- Janus, S. S., & Bess, B. E. (1976). Essays on the Theory of Sexuality Freud established the critical periods of psychosexual development and described the various stages of sexual. *The American Journal of Psychoanalysis*, 36, 339-346. Boston: Little, Brown.
- Jones, E. (1927). The early development of female sexuality. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 8, 459. London: Baillière, Tindall and Cox.
- Jones, M. C. (1924). A laboratory study of fear. The case of Peter. *Pedagogical Seminar*, 31, 308-315.
- Kelly, G. A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
- Kensit, D. A. (2000). Rogerian theory: A critique of the effectiveness of pure client-centred therapy. *Counselling Psychology Quarterly*, 13(4), 345-351.

- Kernberg, O. F. (1988). Clinical dimensions of masochism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 36(4), 1005-1029.
- Kirsch, S. (2003). *The effects of violent video games on adolescents. The overlooked influence of development*, *Aggression and Violent Behavior*, 8, 377 – 389.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110.
- Lacan, J. (1953). *Some reflections on the ego*. *The International journal of psychoanalysis*, 34, 11–17.
- Laplanche, J., & Pontalis, J. B. (1968). *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*. (Μετάφραση: Β. Καψαμπέλης). Αθήνα: Κέδρος.
- Loewald, H. W. (1979). *The waning of the Oedipus complex*. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Luntz, B. K., & Widom, C. S. (1994). Antisocial personality disorder in abused and neglected children grown up. *American Journal of Psychiatry*, 151(5), 670-674.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 66-104.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- Marcia, J. E., Waterman, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., & Orlofsky, J. L. (Eds.) (1993). *Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research*. New York: Springer-Verlag.

- Marcia, J. E. (2002). Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2, 7-28.
- Marmor, J. (1953). Orality in the hysterical personality. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1, 56-671.
- Mayer, J. D. (2007). Asserting the definition of personality. *The online newsletter for personality science*, 1, 1-4.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509-516.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., (2003). *Personality in adulthood: A Five-Factor Theory perspective* (2nd ed.). New York: Guilford.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hebríková, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sánchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R., & Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and lifespan development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173-186.
- McCrae, R. R., Terracciano, A., & Members of the Personality Profiles of Cultures Project. (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 different cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 547-561.
- McLeod, S. A. (2013). Erik Erikson. Retrieved from www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html
- Medinnus, G. R. & Curtis, F. J. (1963). The relation between maternal self-acceptance and child acceptance. *Journal of Consulting Psychology*, 27, 542-544.

- Meilman, P. (1979). Cross-sectional age changes in ego identity status during adolescence. *Developmental Psychology*, 15, 230-231.
- Μέλλον, Ρ. (2013). (Επιμ.) *Περί Συμπεριφορισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Mischel, W. (1993). Behavioral conceptions. In W. Mischel, *Introduction to personality* (pp. 295-316). New York: Harcourt Brace.
- Modell, A. H. 1990. Some Notes on Object Relations, Classical Theory, and the Problem of Instincts (Drives). *Psychoanalytic Inquiry*, 10:182-96.
- Mowrer, O.H. & Mowrer, W.A. (1928). Enurises: A method for its study and treatment. *American Journal of Orthopsychiatry*, 8, 436-447.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (1999). Η επίδραση χαρακτηριστικών της οικογένειας στην αξιολόγηση της προσωπικότητας των παιδιών από τους γονείς. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98(98-99), 99-120.
- Mummery, D.V. (1954). Family background of assertive and non-assertive children. *Children Development*. 25(1), 63-80.
- Pervin, L. A. & John, O.P. (2001). *Θεωρίες Προσωπικότητας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Plomin, R., Chipuer, H. M., & Loehlin, J. C. (1990). Behavior genetics and personality. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (pp.225-243). New York; Guilford.
- Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590-590.

- Roberts, B. W., Wood, D., & Smith, J. L. (2005). Evaluating five factor theory and social investment perspectives on personality trait development. *Journal of Research in Personality, 39*(1), 166-184.
- Robins, R. W., Fraley, R. C., Roberts, B. W., & Trzesniewski, K. H. (2001). A longitudinal study of personality in young adulthood. *Journal of Personality, 69*(4), 617-640.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-centered Therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C. R. (1959). A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework. In S. Koch (Ed.). *Psychology: A study of science. (pp. 184-256)*. N.Y.: McGraw Hill.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C. R. (1963). The actualizing tendency in relation to “motives” and to consciousness. In M.R. Jones (Ed.), *Nebraska symposium on motivation* (pp. 1-24). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ruble, D. N., & Frey, K. S. (1991). Changing patterns of comparative behavior as skills are acquired: A functional model of self-evaluation. In J. Suls & T. A. Wills (Eds.), *Social comparison: Contemporary theory and research* (pp. 79-113). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sechrest, L., & Jackson, D. N. (1961). Social intelligence and accuracy of interpersonal predictions. *Journal of Personality, 29*, 167-182.
- Sigel, I. E. (1981). Social experience in the development of representational thought: Distancing Theory. In I.E. Sigel, D. Brodzinsky & R. Golinkoff (Eds.), *New*

directions in Piagetian theory and practice (pp. 203-217). Hillsdale, N.J: Erlbaum.

Stephen, J., Fraser, E., & Marcia, J. E. (1992). Moratorium-achievement (Mama) cycles in lifespan identity development: Value orientations and reasoning system correlates. *Journal of Adolescence*, *15*(3), 283-300.

Skinner, B. F. (1990). Can psychology be a science of mind? *American Psychologist*, *45*, 1206-1210.

Thorndike, E. L. (1927). The law of effect. *The American Journal of Psychology*, *39*(1/4), 212-222.

Turkat, I. D., & Banks, D. S. (1987). Paranoid personality and its disorder. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *9*(3), 295-304.

Watson, J.B. (1919). *Psychology from the Stand-point of a Behaviorist*. Philadelphia: Lippincott.

Watson, J. B. (1928). *Psychological Care of Infant and Child*. New York: W.W. Norton Company, Inc.

Watson, J. B. (1930). *Behaviorism* (Revised edition). Chicago: University of Chicago Press.

Watson, J. B., & Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, *3*, 1-14.

Watson, P. J., Grisham, S. O., Trotter, M. V., & Biderman, M. D. (1984). Narcissism and empathy: Validity evidence for the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, *48*(3), 301-305.

Weinreich, P. (1986). The operationalisation of identity theory in racial and ethnic relations. In Rex, J. & Mason, D. *Theories of race and ethnic relations: Comparative ethnic and race relations: 299-320*. University of Cambridge: Press Syndicate.

Wheeler, A. (1956). Will and psychoanalysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 4*, 285-303.

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Joireman, J., Teta, P. & Kraft, M. (1993). A comparison of three structural models for personality: The big three, the big five, and the alternative five. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*, 757-768.